

ESKİ ÖN ASYA TOPLUMLARINDA KÖLELİK MÜESSESESİ

Suzan AKKUŞ

**Temmuz 2007
DENİZLİ**

ESKİ ÖN ASYA TOPLUMLARINDA KÖLELİK MÜESSESESİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Suzan AKKUŞ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

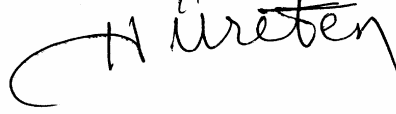
**Temmuz 2007
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Suzan AKKUŞ tarafından Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan “Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 15.08.2007 tarihinde yapılan tez savunması sırasında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN

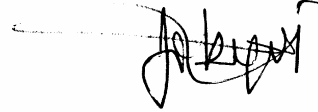
Jüri Üyesi (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜL

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 04.08.2007 tarih ve .....19/02.....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet MEDER

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmasının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :

Öğrenci Adı Soyadı: Suzan AKKUŞ

TEŐEKKÜR

Bu çalışmanın başından itibaren beni engin bilgileriyle yönlendiren, cesaretlendiren ve her zaman sevgisini ve desteğini hissettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a, çalışmam sırasında tüm sıkıntılarıma katlanan maddi ve manevi her türlü desteği benden esirgemeyen babam Yusuf AKKUŞ'a ve sevgili annem Aynur AKKUŞ'a, her zaman sevgisini ve manevi desteğini hissettiğim çok sevgili arkadaşım Arş. Gör. Hanım Hande DUYSMUŐ'a teŐekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET**ESKİ ÖN ASYA TOPLUMLARINDA KÖLELİK MÜESSESESİ**

Akkuş, Suzan
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD.
Tez Yöneticisi : Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Temmuz 2007,111 Sayfa

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi isimli çalışmamızda Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında en alt sınıfı oluşturan insan grubu olan kölelerin toplum içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla kanunlarda kölelere verilen haklar, bunun aksine verilen cezalar ve efendi köle ilişkisi üzerinde etraflıca durulmuştur. Burada birinci kaynaklarımızı çivi yazılı belgeler oluşturmuştur. Ayrıca bu konuda hazırlanmış olan çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ön Asya, Toplum, Köle, Müessese.

ABSTRACT**SLAVERY INSTITUTION IN ANCIENT ASIA MINOR SOCIETIES**

Akkuş, Suzan

Graduate Thesis, Department of History
Thesis Administer: Ass. Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
June 2007, 111 Pages

In our study titled “Slavery Institution in Ancient Asia Minor Societies” prepared as graduate thesis, the position of slaves within the society, founding the lowest class in Ancient Mesopotamia and Anatolian societies, has been investigated. For this, the rights given to slaves, in contrast, the punishments given and the relationship between slaves and masters have been focused in detail. Here, our main resources are made up of cuneiform documents. Additionally, the studies made in this area are also benefited from.

Key Words: Asia Minor, Society, Slave, Institution

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
GİRİŞ.....	1
KURUMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI.....	5
MATERYAL VE METOT.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA KÖLELİK

1.1 MEZOPOTAMYA HUKUKUNDA KÖLE.....	10
1.1.1. Sumer Hukukunda Köle.....	11
1.1.1.1. Urukagina Kanunlarında Köle.....	13
1.1.1.2. Ur-Nammu Kanunlarında Köle.....	15
1.1.1.3. Ana İttišu Kanunlarında Köle.....	17
1.1.1.4. Lipit İstar Kanunlarında Köle.....	20
1.1.1.4.1. Sumer Hukukunda Köle Hakları.....	23
1.1.1.4.2. Kölelerin Miras Olarak El Değiştirmesi.....	26
1.1.1.4.3. Kölelerin Evlenmesi.....	27
1.1.2. Sami Hukukunda Köle.....	30
1.1.2.1. Eşnunna Kanunlarında Kölelik.....	30

1.1.2.2. Hammurabi Kanunlarında Kölelik.....	38
1.1.2.3. Orta Asur Kanunlarında Kölelik.....	57
1.1.2.3.1. Tablet A.....	58
1.1.2.3.2. Tablet C+G.....	62
1.1.3. Babil Kralı Ammi-Saduqua Fermanı	64
1.1.3.1. Köle Hakları.....	65
1.1.3.2. Kölelerin Miras Olarak El Değiş­ti­r­mesi	68
1.1.3.3. Kölelerin Evlenmesi.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KÖLELİK

2.1. HİTİT ÖNCESİ ANADOLU TOPLUMUNDA KÖLELİK.....	72
2.2. HİTİT TOPLUMUNDA KÖLELİK.....	80
2.2.1. Hitit Kanunlarında Kölelik.....	84
2.2.1.1. Birinci Dizi.....	84
2.2.1.2. İkinci Dizi.....	93
2.2.1.3. Paralel Metin	98
SONUÇ	101
KAYNAKLAR	105
ÖZGEÇMİŞ	110

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

(...)	Çivi yazılı tabletin okunamayan bölümü
( )	Çivi yazılı tabletin sonradan tamamlanan bölümü
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AKT - I	Ankara Kültepe Tabletleri I
AKT - II	Ankara Kültepe Tabletleri II
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜDTCF	Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C	Cilt
CCT.	Cuniform of Coppadocia Tablets
CDA.	A Concise Dictionary of Akkadian
Çev.	Çeviren
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Kol.	Kollon
Kt.	Kültepe Tabletleri
Lev.	Levha
İ.Ö.	İsa'dan Önce
M.Ö.	Milattan Önce
S	Sayı
s	Sayfa
T.S.A.D.	Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayımları

GİRİŞ

Kölelik, tarım (üretici) toplumlarının zorunlu bir müessesesi midir? Değil midir? Bu husus çok defa tartışılmasına rağmen, kesin sonuçlara varılamadığından tespiti mümkün olmamıştır. Ancak gerçek şudur ki; köle kavramı ve müessesesi insanoğlunun yerleşik hayat tarzına geçişini sağlayan tarımsal üretici faaliyetlerin başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Avcılık ve toplayıcılık dönemi ekonomisinde yaşam düzeyi zaten aşırı ölçüde düşük olduğundan köleliğin ortaya çıkması için bir neden yoktu. Gerçekten toplayıcılığa dayalı ekonomide anaerkil bir düzen olduğu için böyle bir sosyal düzende hizmete bağlı çalışan köleye ihtiyaç duyulmamıştır. Böyle bir düzende köle yabancı rakip olarak görülmüştür¹. Fakat belirli zamandan sonra hayvancılığın, toprak ve metal işçiliğinin ortaya çıkmasıyla var olan sosyal düzen de değişmiştir. Böylece insanoğlu toprağa bağlanmaya ve toprağı istediğı gibi kullanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda yerleşik hayat tarzının ortaya çıkması zorunlu hale gelmiştir. Yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte sahip olunan mülkün ve ailenin dış tehlikelerden korunması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu gereksinimi de erkek karşılamıştır. Dolayısıyla emlakını ve ailesini dışarıya karşı koruyan erkek aile içinde de sivrilerek lider duruma gelmiştir². Bu iki başlangıç noktası yani yerleşik kültür ve buna bağlı olarak anaerkil yapıdan ataerkil yapıya dönüş, zaman içerisinde kölelik kurumunun oluşup yaygınlaşmasına yol açmıştır³.

Şu halde yerleşik hayat tarzının ilk başlangıç noktalarından olan Ön Asya coğrafyası ve özellikle de Mezopotamya'da köleliğin erken zamanlarda başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu coğrafya tarımsal faaliyetlerin başlaması konusunda dünyanın ilk merkezlerinden birisidir. Bölgede oturan toplumların sosyo-iktisadi ve siyasi yapıları da hayat tarzlarına bağlı olarak

¹ Maurice Lengelle (1993), *Kölelik*, çev. Emine Su, Paris, 58–60.

² Yusuf Kılıç,(Ağustos 2005), Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 9,s.1–2,Ankara,32.

³ Lengelle (1993), a.g.e. , 61,62.

şekillenmiştir. Gerçekten eskiçağ Mezopotamya toplumlarının sosyal ve siyasi bünyeleri incelendiğinde, hürler, yarı hürler ve köleler olmak üzere üç farklı zümrelerden oluştukları açıkça görülmektedir.

Siyasal düzenin koruyucusu olan hürler Mezopotamya toplumunun en üst kademesini oluşturan insanlardır. Krallar, rahipler, memurlar, tüccarlar, soylular, askerler bu grubu oluşturmaktadır. Bunlardan sosyal yapının temelindeki birliğin korunmasından sorumlu olan aynı zamanda tanrıların yeryüzündeki temsilcileri sayılan krallar, dini törenleri idare eder, yasaları yapar ve uygulamaları denetlerdi. Yetkileri son derece geniş olan ve çevresindekilerin tümü soylular sınıfından oluşan krallar soylular sınıfına gereken önemi vermekten de geri kalmazlardı⁴. Ayrıca yılın büyük bir bölümünde gökyüzünün bulutsuz olmasından dolayı, insanların kurnaz bir bölümünü, herkesi yakından ilgilendiren hava koşullarıyla ilgili kehanette bulunmaya itmiştir. Bu da din adamları sınıfının ortaya çıkmasına yol açmış ve bazen de iktidarı birlikte kullanan kral-din adamı çelişkisi yaratılmıştır⁵. Adaletin yeryüzündeki temsilcileri ise hâkimlerdi. En büyük hâkim ise kraldı. Çoğunluğu köylü insanlardan ibaret olan yarı hürleri ise, saray ya da tapınağa bağlı ya da serbest olarak çalışan sanatçılar, tapınakların hizmetçileri, ustalar ve işçiler oluşturmaktaydı⁶.

Genellikle özel kişilerin, işçi başları denetiminde çalıştırılan ve bir çeşit mal konumunda olan köleler en alt sınıfı teşkil etmekteydi. Saray ve tapınakların köleleri ağır işlerde kullanılmışlar ve saray halkının önemli bir kısmını oluşturmuşlardı⁷. Şu halde köle sınıfının nasıl oluştuğu meselesini irdelememizde yarar vardır. Konuyu mevcut bilgiler ışığında tarihi süreç içerisinde değerlendirecek olursak; tarih boyunca çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan kölelik kavramına yaşam şartlarından dolayı göçebe toplumlarda rastlamıyoruz. Bununla birlikte insanın yerleşik hayata geçişi her alanda gelişme ve ilerlemesiyle köleliğin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak köleliğin hangi koşullar altında ve ne tür etkenlerin tesiriyle oluştuğu kesinlik kazanmamıştır. Bu husus sadece ihtimal dâhilinde tartışılmakta ve sonuçlandırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü bu

⁴ Recep Yıldırım (2000), *Uygarlık Tarihi (Ders Notları)*, İzmir, 59.

⁵ Oral Sander (Mart 1999), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 30.

⁶ Yıldırım (2000), a.g.e., 43.

⁷ Yıldırım (2000), a.g.e., 59.

konuya hasrolunmuş her hangi bir tarihi bulguya rastlanmamıştır. Bütün bunlardan öte köle müessesesinin oluşmasında birçok etkenin var olduğunu düşünmemiz muhtemeldir. Bunlardan ilki istila ve savaşlarla ilgilidir. Buna göre güçlü olan toplumların istila etmiş oldukları toprakların yerli insanların topraklarını ele geçirdikten sonra yerli halkı etkisiz duruma getirmek suretiyle onları kendi topraklarında çalıştırmış oldukları ihtimalidir. Bu tür hadiseler dünyanın birçok yerinde farklı milletler tarafından yapılmıştır. İkincisi, tarım toplumlarında kötü ürün yılları, yani kuraklık ve hastalıklar sonucunda bazı ailelerin fakir düşerek topraklarını zenginlere bırakmak mecburiyetinde kalarak, söz konusu ailelerin bireylerinin de zenginlerin himayelerine geçmesi sonucu, bu insanlar zenginler tarafından kendi namlarına toprak işlerinde veya diğer işlerde çalıştırılmışlardır. Böylece zenginlerin çalışanı durumuna düşmüşlerdir. Üçüncüsü ise, fiziki güce sahip olan insanların zayıf olanları güç kullanarak kendi adlarına çalıştırdıkları ihtimalidir. Bu şekilde zayıflar güçlülerin idaresi altına girmiş olmalıdırlar. Bütün bunların yanında başka sebepler de düşünülebilir. Böylece varlığı hususundaki zamanın derinliği yerleşik hayat tarzının oluşumuna kadar giden, köle müessesesinde kölelerin ne şekilde tanımlandıkları, bu kavramın alt ve üst sınırları ile kölelere atfedilen adlar açık değildir. Bu konuda bilinen tek şey köle kavramının ilk defa Sumer yazılı kaynaklarında geçmesidir. Burada LUHUR-SAG= erkek köle SALHUR-SAG= kadın köle ideogramları ile yazılan köle kelimesi “dağ” anlamına gelmektedir⁸. Ayrıca aile reisi tarafından borç yüzünden köle olarak satılan kadın, erkek veya çocuklardan, ana ve babalarına isyan ettikleri için satılan gençlerden; borç yüzünden mahkeme kararı ile köleliğe indirilmiş kimselerden dolayı eski Mezopotamya sitelerinde yaygın bir kölelik müessesesi olduğu anlaşılmaktadır. En eski devirlerde köleler yalnız dağ kavimlerinden yani yabancılardan oluşurken daha sonra savaşlarda esir düşenlerin de köle oldukları görülmektedir⁹. Eskiçağ toplumlarının hemen hemen hepsinde varlığını gördüğümüz köle sınıfının Grekler’de ise farklı sebeplerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Grekler’de M.Ö. VIII. yüzyılda köle pazarları ile birlikte bir köle ticareti ve buna benzer hususlar mevcut değilken köleler harp yoluyla, kaçırmak ya da

⁸ Geniş bilgi için bkz. Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç (1975), *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-saduqa Fermanı*, Ankara.

⁹ Füzün Kinal (1983), *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 152.

mübadele ve kefarete bedeli ile elde edilmekteydi. Aynı zamanda köle miktarı sonraki dönemlerdeki kadar da çok değildi. Yine bu dönemde Grekler'le Grek olmayan yabancılar arasındaki farktan yani Grekler'in fitraten hür, yabancıların ise köle olduğundan henüz bahsedilmemektedir. Böyle bir ayırım ancak M.Ö. 750–500 yılları arasında meydana çıkmaktadır¹⁰. Bu tarihler arasındaki süreç Yunan Kollonizasyon dönemidir¹¹. Diğer taraftan eskiçağ toplumlarında soylular ve hürlerden sonra, sosyal ve ekonomik yaşamın bir parçası olan, toplumda önemli bir nüfusu oluşturan, kimi zaman bir efendinin kimi zamanda sarayın ya da tapınağın mülkü olan köleler Eski Ön Asya'nın çivi yazılı kanunlarında yer almaktadır¹².

Yine çivi yazılı kanun metinlerinden bazen biriktirdikleri ürün ve ücretlerden sonra azat edilebildiklerini, yani bir kölenin zaman içinde özgürlüğünü kazandığı gibi, bunun tersine toplum içinde özgür fakat yoksul olanın borcunu ödeyememesi ya da herhangi bir felakete uğraması sonunda köle durumuna geldiğini anlamaktayız¹³. Ayrıca üst sınıfların baskısına maruz kalan, hakları gasp edilen alt sınıftaki insanların durumlarının düzeltilmesi için, kanunlarda bu tür haksızlıkların önlenmesi ve baskıların bertaraf edildiği belirtilmesine rağmen, bu durum sürekliliğini korumuştur. Kralların haksızlıkları önlediklerini yazmalarına kanunlar yapmalarına rağmen yine de bir değişiklik olamamıştır. Kanun maddelerindeki suçlara verilen cezalar da bu sınıflara göre farklı şekilde uygulanmıştır¹⁴.

Öte yandan mevcut yazılı kaynaklardan Mezopotamya ve Eski Mısır'da kölelerin, yine aynı toplumdaki başka köleler tarafından kırbaçlandığı görülmektedir. Bu durum, kölelik kurumu bir kez yerleştikten sonra bazı kölelerin, o müesseseden kötülük görseler bile, ufak tefek de olsa ondan çıkar sağlamanın yollarını bulmaları ve kurumun ayakta kalmasını ister istemez desteklemelerinden kaynaklanmaktadır. Hakikaten ölüm ve açlık korkusu,

¹⁰ Helmut Berve(1958), *Eskiçağ Tarihine Ait Altı Konferans Grekler'de Kölelik Müessesesi-Dion, Eflun Devlet Felsefesinin Gerçekleşmesi Yolunda Yapılan Teşebbüsler-Antik Yunan Dünyasının İnkırazı*, çev. Afif Erzen, İstanbul,2,3.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Arif Müfid Mansel (1995), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 155–171.

¹² Turgut Yiğit (Temmuz 1999), Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.2, Ankara,54.

¹³ Yıldırım (2000), a.g.e., 59.

¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu-Yaşar Çağlayan(1976), *Genel Tarih 1 Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara,78.

sorumluluktan kaçma ve yükselme hırsı geçmişteki insanları köle olmaya yöneltmiştir. Tutsaklık ne denli acı verirse versin insanlar aç kalmak yerine yaşamak istemişlerdir. Bir başka deyişle insanlar bir kral ya da zorba tarafından hor görülmeye aşağılanmaya razı olmuşlardır¹⁵. Böylece köle kavramının ortaya çıkması ve kölelerin toplum içerisindeki durumları hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, ilk yazılı kaynakların oluşturduğu Mezopotamya memleketinden başlamak üzere kölelerin genel durumu hususunda bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu yüzden çalışmamızın birinci bölümünü Mezopotamya’da kölelik konusu oluşturmaktadır.

KURUMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI

“Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi” ile ilgili müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bununla birlikte başvurduğumuz birincil kaynaklar, toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi veren neşredilmiş çivi yazılı hukuk metinleri ile muhtelif konularda bilgi edinilen arkeolojik malzemedir. Şu ana kadar yayınlanmış olan eserlerde bu konu dağınık ve kısmen ele alınmıştır. Bu sebeple çalışmamız konu ile alakalı yayınlanmış olan eserlerin bir araya getirilmesi suretiyle hem bütünü oluşturmak hem de yeniden yorumlanmak esasına dayanmaktadır.

MATERYAL VE METOT

“Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi” isimli tezimizde Mezopotamya ve Anadolu toplumlarındaki kölelik müessesesini ele aldık. Tezimiz eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu hukuklarında yer alan kölelerin yasal hakları ve toplumdaki yerlerinin toplu bir değerlendirilmesi niteliğindedir. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda eski Yunan ve Roma toplumlarının aynı hususlarına da atıflar yapılmıştır.

Çalışmamızı hazırlarken öncelikle bibliyografya taraması yapılmıştır. Daha sonra ilgili kitap ve makaleler incelenerek fiş çalışması yapılmıştır. Ayrıca eldeki bilgiler bilgisayara aktarılarak dosyalanmıştır. Bu bilgiler değerlendirilerek tez oluşturulmuştur.

---

¹⁵Altay Gündüz(2004), *Mezopotamya ve Eski Mısır, Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür*, İstanbul, 82.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA KÖLELİK

Ana konuya geçmeden önce ilkçağ tarihi içinde olmak üzere Mezopotamya'nın coğrafi konumu ve burada hüküm süren toplumların siyasi yapısından söz etmek yerinde olacaktır. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgeye Helenistik Dönem'(İ.Ö. 331–31) den itibaren Yunanlılar Mezopotamya “mesos (orta), potamos (ırmak)” (iki nehir arası) adını vermişlerdir. Günümüzde de tarihçiler tarafından aynı isimle anılan bölge dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Bölgenin İran yaylasına, Arabistan ve Suriye çölüne açık olması diğer taraftan Dicle ve Fırat nehirleri ile Anadolu'ya açılması yani doğal sınırlarının olmaması bölgede oluşan kültür unsurlarının kısa zamanda Ön Asya'nın diğer bölgelerine yayılıp etki etmesini sağlamıştır¹⁶.

Mezopotamya dışındaki kavimlerin, zengin kent devletlerine karşı giriştikleri saldırılardan dolayı ortaya çıkan savunma ihtiyacı, Mezopotamya'da düzenli ordu kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu durum bölgede kurulan devletlerin merkezi otoritelerini güçlendirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bölgenin istilalara açık olması kent-devletleri arasındaki sınırların belirsizliği, bölgede sürekli savaflara yol açmıştır. Bu sebeple bir yandan yöneticilerin otorite ve baskıları artarken diğer yandan geniş bir imparatorluğun kurulamaması ya da çok kısa ömürlü devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁷.

Bölgenin ilk sakinlerinin etnik unsurları ve kavmi bünyelerini yeteri derecede açıklayıcı bilgiler yoktur. Bununla beraber M.Ö. 4. bin yılın ortalarına gelindiğinde doğudan her hangi bir yerden yola çıkan Sumerler bu bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Sumerler bölgeye yerleşmekle kalmayıp bölgede var

¹⁶ Ekrem Memiş (1999), *Genel Tarih Genişletilmiş 2. Baskı*, Konya, 107.

¹⁷ Sander (1999), a.g.e.,30.

olan kültüre kendi kültür unsurlarını da katarak dünyanın ilk medeniyetini kurmayı başarmışlardır¹⁸.

Şu halde doğal sınırlarının olmaması nedeniyle sürekli olarak değişik kavimlerin egemenliği altına giren Mezopotamya tarihinin ana dönemlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1-M.Ö. IV-III. bin yılda Sumerler ve Kent Devletleri

2-M.Ö. III. bin yılda Akadlar (Doğu Samiler)

3-M.Ö. II. bin yılda Babilliler (Batı Samiler)

4-M.Ö. I. bin yılda Asurlular ve Aramiler

Ayrıca M.Ö. III. Bin yılında Gutiler ve M.Ö. 2. Binde ise Hitit ve Kas kavimlerini görmekteyiz¹⁹.

Sumerler'in kurduğu medeniyet birbirinden bağımsız şehir devletlerinden oluşmuştur. Başında kralları bulunan bu şehir devletlerinde toplum düzeninin sağlanması açısından son derece önemli olan bir hukuk düzeni ortaya konulmuş ve bu nizamın düzenli uygulanması için hukuki normların kanun maddeleri ile tespiti sağlanmıştır. Bu cümleden olmak üzere; toplum düzenini sağlayan ve devlet gücüyle güçlendirilmiş kuralların bütünü olan hukuk, insanların toplum halinde yaşamaya başladıklarından ve bir devlet kurduktan sonra ortaya çıkmıştır.

Tarihi devirlerden önceki toplumlar her türlü işlerini ve insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarını önceden belirlenmiş örf ve adetlerine göre hallediyorlardı. Bu tür kuralların zamanla toplum içinde tekrarlanan bazı davranışların menfi bazılarının ise müspet yönde sonuç vermesi üzerine, menfi davranışlar suç, günah, ayıp v.b... olarak kabul edilip bunlara karşı belli cezai müeyyideler oluşturulmuştur. Böylece yaptırımı toplum tarafından belli normlara göre sağlanan adalet kavramı ortaya konmuştur.

¹⁸ Ekrem Memiş (2006), *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ankara, 30.

¹⁹ Yıldırım(2000) ,a.g.e., 43.

M.Ö. 3200 yıllarına gelindiğinde Mezopotamya'nın güneyinde Basra Körfezi'ne yakın yerde oturan Sumerler çivi yazısının icadını başarmışlardır. Tamamen ekonomik ihtiyaçların karşılanması kaygısıyla icadı sağlanan bu yazı türü sonraki zamanlarda halk arasında yaşayan mitolojik hikâyelerin ve örf adet normlarının kayda düşürülmesinde de kullanılmıştır. Ayrıca Sumerler'in her çeşit alım satım işlerini kil tabletler üzerine yazı ile tespit etmeleri, sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras²⁰ gibi olaylarını yazılı belgelerle ortaya koymaları ailenin bekasını sağlamaya çalışmış olduklarını, ticarete verdikleri önemi ve adalete saygı kavramlarını göstermektedir. Sumer toplumunda adalet en büyük hâkim olan krallar tarafından sağlanıyordu. Mabedin ve şehrin kapısında yapılan mahkemelere kralın olmadığı durumlarda ise, vekiller olarak “*Şukkaller*” davalara bakıyorlardı²¹.

İlk defa Sumerler tarafından kullanılan çivi yazılı kültür çevrelerinde ortaya konulmuş kanun metinleri dönemin kavimlerinin birbirlerini etkilediklerinin en açık örneklerini oluşturmaktadır. Bu etkileşim Mezopotamya'nın tüm çivi yazısını kullanmış toplumlarında da görülmektedir. Gerçekten farklı zamanlarda ve farklı ortamlarda ortaya konulan çivi yazılı kanunların hepsinin bir ortak yanı, yani etkileşimi vardır. Bu ortak yön temelinde, farklı kültür çevrelerindeki çivi yazılı kanunlardan kölelik müessesesinin nasıl yaşandığını öğrenme imkânına sahip olmaktayız²².

Güney Mezopotamya şehirlerinde Sumerler'in hâkim olduğu dönemlerde Sumerce yazılan kanun maddeleri Amurru istilasından sonra (M.Ö. 2000) Akkadça yazılmaya başlanmıştır. Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlardan Urukagina Kanunu, Ur-Nammu Kanunu, Lipit İstar Kanunu Sumerce; Ešnunna Kanunu, Hammurabi Kanunu, Orta Asur Kanunları Akkadça yazılmış kanunlardır.

Bir prolog, maddeler ve epilog olarak üç bölümden oluşan kanun maddelerinde mutlaka “Eğer” kelimesiyle başlayarak bir suç tasavvur edilir ve

²⁰ Bu tür kanunlar ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız. Y. Kılıç(2002), *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Aile Hukuku(Asur, Babil ve Hitit Devletleri'nin Sonuna Kadar)*,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

²¹ Recep yıldırım (1996), *Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir,46.

²² Yiğit (1999), a.g.m., 54,55.

suça bir ceza kesilirdi. Sumer kanunları daha ziyade maddi cezalara dayanmasına rağmen, Sami kavimlerinin kanunlarında cismani cezalar vardı. Nitekim Hammurabi Kanunları kısasa kısas esasına dayanmaktaydı²³.

Diğer taraftan Çivi yazısının icat edilip geliştiği Mezopotamya ve bu yazının kullanıldığı komşu uygarlıklar arasında kültürel etkileşimin yanında kanunlar açısından da bu etkileşim görülmektedir²⁴.

Mezopotamya’da ortaya çıkan gelişmelerin gelecek yüzyıllara büyük katkıları olmuştur. İlkel de olsa belirli bir siyasal kuram ve siyasal bağlılık duygusunun ortaya çıkması, gelişmiş bir bürokrasi ve profesyonel askerlik, gelişmiş yönetim teknikleri, ticaret ve tüccar sınıfının oluşması, Sumerliler’le başlayıp Hammurabi döneminde büyük bir olgunluğa erişmiş olan bir hukuk anlayışı, din adamları ve bunların hala tartışmalı olan siyasal yetkileri gibi konularda toplumları hala büyük ölçüde etkilemektedir²⁵.

Çivi yazılı kanunlardan köleliğin kaynağı, toplumdaki yeri, sahibinin köle üzerindeki hakkı ve kölelerin birbirleriyle olan münasebetleri konusunda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kanun maddelerinde kölenin toplum içerisindeki ilişkilerini düzenleyen hükümler olmakla birlikte kanunlarla kölenin haklarının da garanti altına alındığı görülmektedir.

Büyük oranda bir etkileşimin sonucu ortaya çıkan çivi yazılı kanun metinlerinin, Mezopotamya’nın dışındaki tüm çivi yazısını kullanmış uygarlıklar arasında da bir etkileşime neden olduğunu Anadolu’daki Hititler’in ortaya koyduğu kanunlarda açıktır.

Bunun neticesinde “çivi yazılı hukuk” adı altında karşımıza çıkan tüm kanun metinlerini birlikte değerlendirmenin kabul göreceği kanaatini taşımaktayız.

Farklı zamanlarda ortaya konulmuş kanun metinlerini inceleyerek belli bir konuda ortak yargıya ulaşmak mümkün değildir. Ancak “çivi yazısı hukuku” teriminin kapsamı içerisinde kalındığında hepsinin bir ortak yönü vardır ve bu

²³ Kinal (1983), a.g.e., 134.

²⁴ Yiğit (1999), a.g.m., 53.

²⁵ Sander (1999),a.g.e.,31.

sayede farklı kültür çevrelerinde çivi yazılı kanunlarda köleliği tanıma imkânına sahip olmaktadır.

Kanunlar vasıtasıyla çivi yazılı kültür çevrelerine mensup kavimlerin toplum hayatına ait bilgilerini edinmekle birlikte, kölelik kurumunu da yine en iyi olarak bu kanun maddelerinden öğreniyoruz²⁶. Bunun yanı sıra aynı konuyla ilgili başka yazılı metinlerin mevcudiyeti de söz konusudur. Özellikle ticari senetler ve mirasın geçişine dair vesikalar bunun en güzel örnekleridir.

1.1. MEZOPOTAMYA HUKUKUNDA KÖLE

İnsanların toplum halinde yaşamaları kaçınılmaz bir sosyal gerçektir. Bir toplumun hayatında toplum üyeleri arasında dayanışma güçlü bir olgu olarak karşımıza çıktığı gibi, zaman zaman çıkar çatışmalarıyla da karşılaşmaktayız.

İşte bu noktada sosyal hayatın zorunlu düzeni olan hukuk kavramı ve uygulamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü hukuk, sosyal dayanışmayı güçlendirdiği gibi toplum içindeki çekişmeleri de bertaraf etmektedir. Bu sebepten umumiyetle hukukun ve hukuk tatbikatının kanunlar ortaya konulmadan önce de var olduğu ve hukukun örf, adet ve teamüllerden doğan kaideler bütünü olduğu iddia ve kabul edilebilmektedir²⁷. Ayrıca hukuk kuralları da din, ahlak, örf ve adet kuralları gibi toplumun ürünü olup, onun tüm özelliklerini yansıtır. Çeşitli toplumların hukuk kurallarını karşılaştıracak olursak bu durumu daha iyi anlayabiliriz. Her toplumda var olan hukuk kurallarının zaman ve gelişmişlik düzeyi farklı toplumlarda farklı görünümde buldukları da bir gerçektir. Ayrıca hukukun ilk ve asıl kaynağı olan örf, adet ve teamülün daima korunacağından ve muhafaza edileceğinden de şüphe yoktur²⁸. İlk zamanlar sözlü geleneklere dayanan ilişkiler zaman içerisinde yazılı biçim kazanmıştır. Dinsel bir temele dayanan bu yazılı metinler geniş yasa dergileri düzeyinde kral tarafından halka duyurulmuştur. Kutsal bir nitelikte taş anıtlar üzerine yazılıp korunan ve her türlü bireysel ilişkileri kapsayan bu dergilerde krallar yaptıklarını anlattıktan sonra emirlerini bildirmişlerdir. Bununla birlikte medeni yasa denilen kanunların

²⁶ Yiğit (1999), a.g.m., 53,55.

²⁷ Emin Bilgiç (1963), Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi, *DTCF Dergisi*, XXI,3-4,Ankara, 103.

²⁸ Kılıç (2002), a.g.t., 1,2.

konularını içeren bu yasalar dinsel hukuk anlayışına dayanmaktadır. Bununla birlikte ticareti ve mülkiyeti koruyan emirler de çoktur. Sınıflar farklılıklarına göre düzenlenmekte cezalar çok ağır olmakla birlikte kısasa kısas anlayışı uygulanmaktadır²⁹.

Fakat ilkel toplumlarda hukuk önem derecesi bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Uzakdoğu toplumlarında normal olarak kullanılmayan hukuk yoluna en son olarak başvurulmaktadır. Uzakdoğu'daki geçerli geleneksel görüşe göre şerefli bir vatandaş hukukla ilgilenmemekte ve davranışlarını yüksek ahlaki ilkelere göre düzenlemektedir. Çağdaş toplumlarda ise bağımsız bir kurum olarak nitelendirilen hukukun sosyal hayat düzenini sağladığı kabul edilmektedir. Diğer taraftan kara Avrupa'sında hukuk sadece hukukçuların ilgi duyduğu kapalı bir konu değildir. Eğitici bir fonksiyonu bulunan hukuk kurallarını toplumun tüm üyeleri öğrenme hakkına sahiptir³⁰.

Hukuk kavramının ortaya çıkışı, hukuki kuralların işleyişi ve hukuki uygulamaların toplumlar arası farklılıklarını ifade ettikten sonra, esas mevzumuz olan hukuk nezdinde bir sosyal sınıf durumundaki köle kavramına geldiğimizde; Mezopotamya'da ortaya konulmuş olan yasa metinlerinin tümünde köle ifadesinin işlendiğini belirtmemizde yarar vardır. Fakat daha öncede ifade edildiği üzere kölelerin haklarının hukuki normlarla garanti altına alınmaya çalışıldığı ve bunun sağlıklı bir şekilde sağlanamadığını açık bir şekilde vurgulamamız gerekmektedir. Bütün bunlardan öte köle sahiplenilen bir varlık olarak düşünüldüğü için bu varlığın elde bulundurulmasının kuralları belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Mezopotamya toplumlarının ortaya koymuş oldukları çivi yazılı kanun metinlerinde köle kavramı, kölelerin konumu üzerinde genel hatlarıyla durmak icap etmektedir.

1.1.1.Sumer Hukukunda Köle

Eski Tunç Dönemi'nin başında aşağı yukarı M.Ö. 3500 yıllarında Güney Mezopotamya'da görünen Sumerler'in kökenleri her ne kadar Hint kültürü içinde aransa da nereden geldikleri ve bu bölgeye geliş sebepleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu bölgede gözle görülür bir uygarlık kurdukları

²⁹ Parmaksızoğlu- Çağlayan (1976), a.g.e. ,79.

³⁰ Adnan Güriz (1986), *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 1.

kesindir³¹. Sumerler'in ortaya koydukları uygarlık, birbirinden bağımsız site devletlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla Mezopotamya'da siyasal yapı Sumer sitelerinde doğmuştur. Tarihi oluşum içinde sosyo ekonomik yapıya bağımlı olarak değişim gösteren siyasal yaşam zaman içerisinde, Sami kavimlerinin kurdukları devletleri etkileyerek yaygınlık kazanmıştır. Buna karşılık uygarlığın sosyal yapısının da sınıfsal farklılıkların mevcut olduğu bir düzende oluştuğu anlaşılmaktadır. Böylece Mezopotamya'da sosyal yapının temelindeki birliğin korunmasından sorumlu krallar toplumun en üstünde yer alırdı. Sanatçılar, tapınak hizmetçileri, ustalar daha alt düzeydeydi. En altta da işçilerle halk gelmekteydi³². Savaş esirleri, yabancı ülkelerden kaçırılarak ya da parayla satın alınarak getirilen kimselerden, borçlarını ödeyemediklerinden satılan yoksullar ve yoksul ana-babaların sattıkları çocuklardan oluşan köleler ise toplumun en alt basamağını oluşturmaktaydı. Bir çeşit mal konumunda olan kölelere iş gücü olarak Mezopotamya'da çok fazla önem verilmekteydi. Ancak saray ve tapınakların köleleri kral ve kraliçenin hizmetinde yün eğirme, tahıl öğütme, hayvanlara bakma, bira mayalama ve mutfak işleri gibi ev ekonomisinin çeşitli dallarında çalışan bir grup olarak saray halkının önemli bir kesimini teşkil etmekteydi. Bütün bunlara rağmen Mezopotamya toplumlarının sosyal yapısı, Hindistan'daki "Kast sistemi"nde olduğu gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılan farklı sınıflardan ibaret değildi³³. Ayrıca toplumu hücrelere bölen kurallarda benzer şekilde katı değildi.

Gerçekten acımasız bir toplumsal sömürünün kurbanı olan köleler yaşadıkları her şeye rağmen acılarını belli etmemişler ve isyankâr olmamışlardır. Kölelerin sergilemiş oldukları böyle bir davranışın birçok sebebi olmakla birlikte, toplum idarecilerinin, kendi varlık nedenlerini tanrı ve tanrılara dayandırmaları ve köleleri tanrı gücüyle korkutmaları en önemli etkindir. Bunun yanında öldürülme, toplumdan dışlanma ve açlık korkusunun da ikinci bir etken olarak köleleri sindirme aracı olarak kullanıldığını söylemek zor değildir. Şu halde kölelik kurumunu kabul etmek için hiç şüphesiz insanın gerçek değerini anlamamak gerekir. Gerçekten insan küçümseniyor, sesini çıkarmadan boyun eğiyor ve kırbaç da bu amaca yönelik çalıştırılıyordu.

³¹ Yıldırım (2000), a.g.e., 43.

³² Yıldırım (2002), *Uygarlık Tarihine Giriş*, İzmir, 58, 59.

³³ Alâeddin Şenel (1996), *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Ankara, 85.

Diğer taraftan bu insanları isyana yöneltenler belli bir program dâhilinde hareket etmeyi düşünmemişler ve zaten bu isyanlar o dönemdeki şehirler için hiçbir zaman büyük bir tehlike de oluşturmamıştır. İsyandar ordu tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Fakat çok uzun zaman sonra yani silahların kitleler üzerine ateş açmakta çekimser kaldığı gün, bu cesur insanlar özgürlüklerini elde etmeyi başarabilmişlerdir³⁴.

Bununla birlikte Mezopotamya tarihi boyunca sosyal düzeni tehdit edecek bir eyleme, sınıfsal bir tepkiye hiçbir zaman rastlanmamaktadır. Soyluların baskısı ve sömürüleri karşısında, yoksulların çalıştıkları kişinin yanından kaçtıklarına sık sık rastlanmakla birlikte bunları durdurabilecek bir güvenlik örgütü de bulunmamaktadır. Ayrıca Mezopotamya’da gündelik yaşam hukuk kurallarıyla düzenlenmektedir. Geç Sumer döneminden itibaren elde edilen yasa örnekleri en azından örf ve adet hukukunun yazılı olarak saptandığını göstermektedir³⁵. Köle kurumu ve köle ile ilgili bilgiler de söz konusu yasa örneklerinden elde edilmektedir. Burada Mezopotamya’da oluşturulan yasa metinleri ve bu metinlerde köleler ile ilgili geçen ifadeler belirli bir sıra dâhilinde verilecektir.

1.1.1.1. Urukagina Kanunlarında Köle

Kanunlara göz atacak olursak en eski kanun koyucu adını verebileceğimiz kimse M.Ö. 2350 yıllarında yaşadığını kabul ettiğimiz Lagaş kralı Urukagina’dır³⁶. Urukagina, memleket idaresini iyi bir şekilde sağlamak için bir hukuk metni yayınlamıştır. Urukagina, hukuk metninde bir Sumer şehri olan Lagaş halkının eski iktidar zamanındaki durumunu gözler önüne serdikten sonra kendisinin aldığı tedbirleri sıralamıştır. Sosyal düzeni yeniden kurmak ve sarsılan adalet otoritesini kurtarmak amacı ile reform hareketi yaptığı anlaşılan Urukagina’dan kalan vesikaların kanunname olduğuna şüphe yoktur³⁷.

³⁴ Lengelle (1993), a.g.e.,42,43.

³⁵ Yıldırım (2002), a.g.e. , 60,61.

³⁶ Tosun-Yalvaç (1975), a.g.e., 11.

³⁷ Kinal (1983) ,a.g.e., 134,135.

1878'de Fransızlar'ın Lagaş'ta yaptıkları kazılardan çıkan tarihi kitabe az veya çok farklılıklarla üçü koni, biri oval şeklinde olan dört kil belge üzerine yazılmış olarak bulunmuştur³⁸.

Urukagina kanunları bir prolog, bir epilog ve metin kısmı olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Önsözünde Lagaş kralı tanrıçanın (Ningirsu) kendisine Lagaş'ın krallığını ihsan ettiği zaman diye başlar ve sonra yerlerinden uzaklaştırdığı devlet memurlarını ve onların yaptıkları suistimalleri saymaya başlamıştır. Böylece kanunların prolog kısmında kendi idaresinden durumu gözler önüne sermiştir. Epilog kısmında ise kendi yaptığı reformları tasvir etmiştir³⁹. Ayrıca Urukagina metni iktidarın rahip yöneticilerden asker yöneticilere geçişi sırasındaki düşünceleri de yansıtır. İlk tanrılar için yaptırdığı tapınakları anlatan Urukagina daha sonra yönetime el koyuşunu dinsel düşünüşe uygun olarak yasallaştırma yolundaki çabalarını dile getirir. Din adamlarının kendisinden önce tapınak adına tanrı malları ve mülklerini yönetirken bunlara el koyuşlarını anlatır. Tanrılardan yana bir tutum takınan Urukagina din adamlarının halkı, örneğin gömme hizmetlerindeki bedelleri artırarak nasıl sömürdüklerinden söz eder⁴⁰.

Toplum hayatının ilk dönemlerinden itibaren gerek geleneklerle gerekse yazılı kanunlarla devlet toplum içerisindeki menfaatlerini korumaya çalışmıştır. Urukagina kanunlarında borcundan dolayı hapsedilen Lagaşlılar'dan ve bunların affedilmesinden bahsedilmiştir⁴¹. Bu bize borcunu ödemeyenlerin özgürlüklerinin ellerinden alınması geleneğinin ilk defa Sumerler döneminde ortaya çıktığı hissini vermektedir⁴². Ayrıca bu uygulamanın Urukagina tarafından ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Sumer öncesi toplumlarda bu tür durumların olması ihtimali de büyüktür. Ne yazık ki söz konusu toplumlardan günümüze intikal eden herhangi bir yazılı hukuk belgesi bulunmadığı için bu hususun sağlıklı bir şekilde ortaya konulması da zorlaşmaktadır. Tapınak mülklerinden de

³⁸ Samuel Noah Kramer(1995), *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. M. İlmiye Çığ, Ankara, 41.

³⁹ Kinal (1983), a.g.e., 135.

⁴⁰ Şenel (1996), a.g.e., 70.

⁴¹ Kinal (1983), a.g.e., 141.

⁴² Kinal (1983), a.g.e., 141.

vergi alınmamasını isteyen Urukagina iktidarına karşı çıkmamaları, tersine desteklemeleri koşuluyla, din adamlarına bir tür özerklik de tanımıştır⁴³.

Urukagina reformunun konumuz ile ilgili kısmının tercümesi aşağıdaki gibidir;

XII. I “Büyük adam onu satın alayım, gönlümün istediği kadar arpa tart, benim evimin değeri kadar arpa (ver) derse satmadığı zaman büyük adam (amir) kralın altındakini küçük adamı zorlamayacaktır dedi. (Urukagina emretti) Ödemedikleri borçtan dolayı hapis olan Lagaşlılar’ı (borçlu oldukları) arpadan, hırsızlıktan, (adam) öldürmeden dolayı hapis olan Lagaşlılar’ı memnun etti (ve) yıkadı (affetti)⁴⁴.

İlk hukukçu olarak bilinen Urukagina’nın reform niteliğinde hazırlamış olduğu metnin bu kısmı borç, hırsızlık ve adam öldürmeden dolayı hapis cezası ile cezalandırılmış olan insanların cezalarını hafifletmeye yöneliktir. Metinde “...borçlu oldukları arpadan...” ifadesi, söz konusu Sumer toplumunda borçtan dolayı cezalandırma ve hatta belki de köle durumuna düşürülme uygulamasının varlığına işaret etmektedir. Bu tür bir uygulamadaki ceza miktarının Urukagina tarafından hafifletildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

1.1.1.2.Ur-Nammu Kanunlarında Köle

Urukagina’dan sonra Mezopotamya’da Sumerli III. Ur Hanedanı’nın ilk kralı olan Ur-Nammu da halkı için kanunlar çıkarmıştır. Çok iyi bir şekilde korunamamış olan kanun tableti, İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Nippur koleksiyonu arasında 3191 envanter numarası altında korunmaktadır.

Ur-Nammu kanununda teolojik, tarihi ve ahlaki olmak üzere üç kısma ayırabileceğimiz uzun bir prolog kısmı vardır. Teolojik kısmında tanrılar tarafından, Sumer ve Akkad krallığının merkezi olarak Ur şehrinin seçilmesi anlatılmaktadır. Kral Ur-Nammu’nun, Sumer ve Akkad memleketleri üzerinde hâkimiyetini kurmak için giriştiği faaliyetlerden tarihi kısımda bahsedilirken, ahlaki kısımda ise Sumer memleketindeki bürokratik suistimallerden ve kralın

⁴³ Şenel (1996) ,a.g.e.,70.

⁴⁴ Tosun (1975), a.g.e., 28.

reformları ile bunları ortadan kaldırmasından, ölçüleri ıslah etmesinden, sakatları ve yetimleri kötü muamelelerden korumasından bahsedilmektedir⁴⁵. Kanun maddelerinin yazıldığı kısım kırık ve eksiktir. Tableti ilk okuyan (1954) S. N. Kramer tarafından 22 madde olarak tamamlanması teklif edilmekle birlikte 6–7 si okunabilmektedir⁴⁶.

Kanun maddelerine gelince, cinayete ölüm cezası verilmekte, köleler ve özgür insanların çocukları, evlilikleri, evlat edinmeleri ile ilgili koşullar, adam yaralama, isyan, yalancı şahitlik, cinsel suçlar ve tarımla ilgili hükümler yer almaktadır⁴⁷.

Ur-Nammu kanunları, Sumer kanunları içerisinde en kapsamlı olanıdır. Bu kanunun 5. maddesinde açık bir şekilde köle sınıfının varlığına işaret edilmektedir. Buna göre; “Eğer bir adamın bakire kölesini (bikrini) bir adam düşmanca bozarsa ..... o adam 5 sheqel gümüş tartacaktır (ödeyecektir) ⁴⁸ denilmektedir.

Zaten Ur-Nammu kanunlarında LU’:Hürler, MAŠ-EN. GAG: Yarı hürler, İR, GEME: Erkek ve kadın köle olmak üzere üç farklı insan sınıfının varlığı belirgindir. Burada herhangi bir suça karşılık verilen cezalarda suçun hangi sınıftaki insan tarafından hangi sınıftaki insana karşı işlendiğine bakılarak cezanın türü ve miktarı belirlenmektedir. Tekrar kanunun 5. maddesine dönersek, burada bir adamın bakire kölesinin bikrini, bir adamın düşmanca bozması durumunda 5 sheqel gümüş ödeyeceği” ifade edilmektedir. Yani suçun faili iyi niyetli değildir. Ayrıca muhatap olarak köle değil efendisi kabul edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu 5 sheqel gümüş kölenin sahibine ödenecektir.

Kanunun 14. maddesi ise muhtemelen sahibinin evinden kaçan bir köle kadının durumu ile ilgilidir. Burada kadın köleyi yakalayıp sahibine getiren kişinin ödüllendirileceği belirtilmektedir. Ancak ödül olarak verilen gümüş miktarını gösteren kısım kırıktır. Bu yüzden köleye karşı ne kadar gümüş verileceği açık değildir.

⁴⁵ Bilgiç (1963), a.g.m, 108.

⁴⁶ Tosun (1975), a.g.e., 566.

⁴⁷ Marta T. Roth (1997), *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta, 13.

⁴⁸ Tosun (1975), a.g.e., 40.

Maddenin tercümesi aynen şöyledir;

“Eğer .... Bir köle kadın şehrinin hududunu aşarsa bir adam onu (geri) çevirirse kölenin sahibi onu geri getiren adama x şeşel gümüş tartacaktır”⁴⁹.

Kanununun 22 ve 23. maddelerinde sınıflar arasındaki fark çok net bir şekilde görülmektedir. Burada bir kadın köle hiçbir zaman evin hanımıyla aynı haklara sahip değildir. Onun gibi davranamaz ve hareket edemez. Aksi takdirde cezalandırılmaktadır.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir kimsenin kadın kölesi, (evin) hanımı gibi davranırsa küfrederse (evin hanımına veya beyine) 1 ölçü tuzla (evin hanımı veya beyi) onun ağzını yakacaktır.” “Eğer bir kimsenin kadın kölesi (evin) hanımı gibi davranırsa ona (evin hanımı veya beyi) vurursa”⁵⁰.

1.1.1.3. Ana- İttişu Kanunlarında Köle

Asurlu kâtiplere Sumerce öğretmek için Sumerce-Akkadça olarak iki dilde (bilinguae) yazılan ve çeşitli konuları içeren 11 tablet halinde Ninive (Kuyuncuk)'deki Asurbanipal kitaplığında bulunan bir seri tablete Ana İttişu (vadesi gelene kadar) serisi adı verilir. İlk kelimesinden dolayı bu ismi alan Ana İttişu kanunlarının kim tarafından ve ne zaman çıkarıldığı belli değildir⁵¹.

Bu maddelerle Ur-Nammu Kanunları mukayese edilerek Ana İttişu serisinin III. Ur sülalesi zamanında yazıldığı kanısına varılmıştır. Ana İttişu serisinin 7. tabletinde aile hukukuna ait, 3 ve 4. sütunlarında 6 madde yer almaktadır⁵². Bu maddelerden öğrenildiği kadarıyla bir evladın babasını reddetmesi onun babası tarafından köle olarak satılmasının sebebi iken, evladın anasını reddetmesi ise onun aşağılanarak evden kovulmasına neden olmaktadır⁵³.

⁴⁹Tosun (1975), a.g.e., 41.

⁵⁰ Tosun (1975),a.g.e.,42.

⁵¹ Kinal (1983) , a.g.e.,137.

⁵² Tosun (1975), a.g.e., 13.

⁵³ Yiğit (1999), a.g.m., 59.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Lev. VII. Kol. III.

Madde 23

“Eğer bir evlat, babasına babam değilsin derse, onu (babası) traş edecek ve ona kölelik damgası vuracak, gümüş karşılığı onu verecektir. (satacaktır)”⁵⁴.

Madde 29

“Eğer bir evlat, anasına, sen benim anam değilsin derse, yarı kafasını traş edecekler, onu şehrin etrafında dolaştıracaklar ve evden kovacaklardır”⁵⁵.

Bu ifadelerden Sumer toplumunda ailenin muhafazası ve bekası için son derece önemli kuralların var olduğu anlaşılmaktadır. Bir evladın babasını reddetmesi onu köle durumuna düşürmektedir. Bu da bize Sumer toplumunda aileye verilen önemi ve ailenin ne kadar sağlam temeller üzerine kurulduğunu göstermektedir. Kanunlarla aile kurumu bir şekilde koruma altına alınmaya çalışılmaktadır.

Konuyu biraz daha açacak olursak, bir evladın babasını reddetmesi onu tam olarak bir köle yaparken anasını reddetmesi evden kovulmasına neden olmaktadır. Ebeveynlere karşı işlenen suçlarda farklı cezaların uygun görülmesinin, yani babaya karşı işlenen suçlarda cezanın ağırlaştırılmış olmasının sebebi dönemin toplumunun ataerkil bir yapıda olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla anne ikinci planda kalmaktadır. Dikkati çeken başka bir husus da kişinin kafasının traş edilmesidir. Bu maddelerden kölelere özgü bir saç traşının olduğunu ve bu şekilde traş edilen kişilerin bir alt sınıfı temsil ettiği yargısını çıkarabiliriz. Diğer yandan suçlu kişileri aşağılamak için de yarı başının traş edildiği kanun maddesinde açık bir şekilde belirtilmektedir. Diğer taraftan evladın babasını reddetmesi onu köle durumuna düşürürken babanın evladını reddetmesi durumunda evlat evden ve mirastan mahrum edilmektedir. Kanunun 34 ve 40. maddelerinde açıkça görüldüğü gibi evladın babayı reddetmesi gibi bir hakkı yokken ve aksi durumda suçlu konuma düşerken babanın evladı reddetme

⁵⁴ Tosun (1975), a.g.e.,47.

⁵⁵ Tosun (1975), a.g.e., 47.

hakkı bulunmaktadır. Kanun metninde babanın evladını reddetmesi için hangi şartların oluşması gerektiği ile ilgili açık izler yoktur. Ancak böyle bir durumda da haklı olan baba suçlu konuma düşen ise yine evlattır. Aynı durum ana içinde geçerlidir. Ananın evladını reddetmesi evladın mirastan ve evin çevresinden mahrum olmasına ve suçlu konuma düşmesine yol açmaktadır.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir baba evladına sen benim evladım değilsin derse, evi ve duvarı kaybedecektir (evden ve evin çevresinden mahrum olacaktır)”. “Eğer ana evladına sen benim evladım değilsin derse, evi ve eşyayı kaybedecektir (evden ve eşyadan mahrum olacaktır)⁵⁶.

Daha öncede ifade edildiği üzere efendisi için iş gücü sağlayan kölenin buna paralel olarak bir ekonomik değeri bulunmaktadır. Kölenin kaçması durumunda köleye ağır cezalar verilerek efendinin hakları koruma altına alınmaktadır. Ana İttişu Kanunları’nda da bu konuyla ilgili hükümler yer almaktadır.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Kol. IV

Madde 13

“Eğer bir adam bir işçi (köle) kiralarsa, (o) ölür (veya) kaybolur (veya) kaçarsa, işi terk ederse veya hastalanırsa, bir günlük emeği karşılığı, bir BAN⁵⁷ arpa sayacaktır (verecektir)”⁵⁸.

İnsanların eşit olmadığı kölelik kurumunda kölenin anlaşma hakkı olmadığı gibi alacaklı da olamazdı. Sadece efendi alacaklı olabilirdi. Köle her zaman çalışmak zorundaydı. İlgili maddede de görüldüğü gibi onun ölme, kaçma, işi terk etme hastalanma gibi hakları yoktu. Hastalanması durumunda dahi köle suçlu konuma düşüyor ve bunun bedelini ödemek zorunda bırakılıyordu.

⁵⁶ Tosun (1975), a.g.e., 47,48.

⁵⁷ BAN: Sumerce tahıl ölçü birimidir.

⁵⁸ Tosun (1975), a.g.e., 48.

1.1.1.4. Lipit İştar Kanunlarında Kölelik

İsin sülalesinin V. kralı Lipit-İştar (M. . 1934–1924), Sami-Amurru güçleri yüzünden şehirlerde bozulan ahlak ve adaleti düzeltmek için yeni kanunlar çıkartmıştır. Sami asıllı olan Lipit-İştar tarafından 7 tablet  zerine Sumerce yazılan kanunlar 1947 yılında R. Steel tarafından bulunmuş ve neřredilmiřtir⁵⁹.

Daha  nceki yasa koyucular gibi adaleti sağlama görevini tanrılarından aldığını söyleyen Lipit-İştar,  zerine “kölelik konmuş olan” (=k leleştirilmiş) Nippur’un, Ur’un, İsin’in, Sumer ve Akkad’ın evlatlarının özgürlüklerini ve eşitliklerini sağladığıını belirtmektedir. Kendisini aynı zamanda Sumer ve Akkad kralı olarak tanıtan Lipit-İştar’ın bırakmış olduğu mevcut metin, bahçe ve tarla ihlalleri, köleler, aile ve veraset hukuku, hayvan kiralama ile ilgili, maddeler iermektedir⁶⁰.

Lipit-İştar kayda d şt ğu hukuk metninin giriş kısmında iktidara geldiğinde mevcut yönetimin zafiyetinin olduğunu, Nippur ve İsin başta olmak üzere Mezopotamya halklarının büyük baskı altında olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca bu insan gruplarının köle olarak alıştırıldıklarını, ancak kendisinin onlara özgürlüklerini verdiğini belirtmektedir.

O ağ Mezopotamya’sının Sumer ve Akkad toplumlarında köle olma durumuyla ilgili kanun maddesinin tercümesi aşağıdaki gibidir;

Kol. II

“O zaman üzerlerine kölelik konmuş olan Nippur’un evlatlarının (kız ve erkeklerinin) İsin’in evlatlarının (kız ve erkeklerinin) Sumer ve Akkad’ın evlatlarının özgürlüklerini, eşitliklerini ..... lerini temin ettim. .... Olarak”⁶¹.

Yine, Kol. XIII’de 12 ve13. maddelerde de köle durumuna dair önemli bilgiler ifade edilmektedir.

⁵⁹ Kinal (1983) , a.g.e. , 137,138.

⁶⁰ Belkis Dinçol,(2003), *Eski  n Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul, 7.

⁶¹ Tosun (1975), a.g.e. 62.

Madde 12

“Eğer bir adamın erkek veya kadın kölesi şehrin içine kaçarsa başka bir adamın evinde bir ay kadar oturursa (bu) ispat edilirse köleye karşı köle verilecektir.”

Madde 13

“Eğer kölesi yoksa 15 şeşel gümüş tartacaktır”⁶².

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere çivi yazılı kanunlarda kaçak köleye ilişkin pek çok kanun maddesine rastlanmaktadır. Elbette ki kölenin efendisi için bir ekonomik değeri bulunmaktadır. Kaçan kölenin sahibine iade edilmesi gerektiği ya da kölenin bir başkası tarafından sahiplenilmemesi için çivi yazılı kanun maddelerinde bu konuyla ilgili hükümler yer almaktadır. Kaçan kölenin başka bir adamın evinde bir ay kalması ve durumun ispatı sonucunda ev sahibinin kölenin efendisine köle vermesi, kölesi yoksa bunu gümüş olarak ödemesi belirtilerek kölenin efendisinin hakları korumaya çalışılmaktadır. Yine bu kanun maddesinde dikkati çeken başka bir husus kaçak kölenin yakalandığı evde 1 ay gibi bir süre kaldığının ispat edilmesi hükmüdür. Yani bu kanun maddesinin uygulanabilmesi için kölenin yakalandığı evde belirli bir zaman kaldığının ispatı gerekmektedir. Bu zaman müddeti ise bir ay olarak belirtilmektedir. Bu durum kölenin artık efendisine dönmeme niyetinde olduğunun göstergesi kabul edilmelidir.

Mezopotamya’da karşımıza çıkan durum çok daha sonraki zamanlarda yani M.Ö. V. yüzyılın ortalarında On İki Levha Kanunları olarak adlandırılan önemli bir hukuk belgesi ortaya koyan Roma’da da farklı değildir⁶³. Gerçekten Roma’da da aynı şekilde kaçan köle en ağır cezalara uğramaktaydı. İlk kaçtığı zaman bir aydan fazla sürerse kölenin kulakları kesiliyordu. İkinci kaçışında

⁶² Roth (1997),a.g.e.,28.

⁶³ On İki Levha Kanunları: Roma’da alt sınıfı oluşturan Plepler üst sınıfı temsil eden Patricilerin keyfi hareketlerini bertaraf etmek istiyorlardı. Bunun için hiç şüphesiz örf ve adet hukukunun yazılı hale getirilmesi ve hukuk ehemmiyeti ve eşitliği tesis etmek gerekiyordu. İlk defa M.Ö. 462’de yapılan teklifin reddedilmesinden 10 yıl sonra Patriciler, hukuku yazmak için bir komisyon kurulmasına razı oldular (M.Ö. 451). Decemvirler Komisyonu’nun bir yıllık çalışması sonucunda 10 kanun maddesi hazırlandı. Ancak yazım işi bitmediği için ertesi sene iki levha daha yazıldı. Bu şekilde oluşturulan On İki Levha Kanunları mevcut olan örf- adet hukukunun yazılmasından başka bir şey değildir. Plepler yazılı hukukun oluşmasıyla sosyal, siyasi ve adli alanda belli haklar elde ettiler. Geniş bilgi için bkz. Halil Demircioğlu (1993) ,*Roma Tarihi*, 95–97.

dizlerinin arkası yarılarak kesilen köle eğer buna üçüncü kez teşebbüs ederse bu kez cezası ölüm oluyordu⁶⁴.

Tekrar Lipit İstar kanunlarına dönecek olursak, kanunun 14. maddesi ve bunun devamı olan Kol. XIV de ise bedelini efendisine ödeyen kölelerin azat edilmesi ile ilgilidir. Buna göre; “Eğer bir adamın kölesi efendisine köleliğini ödedyse, efendisine köleliğini iki misli (ödediği) doğrulanırsa o köle serbest bırakılacaktır.”

Yine 15. maddede, kral tarafından herhangi bir kişiye hediye edilen bir miqtum (borç yüzünden köle durumuna düşmüş kişi)’ un alınmayacağına işaret edilmektedir. Maddenin içeriği şöyledir;

“Eğer miqtum kral hediyesi ise o alınmayacaktır”⁶⁵.

Buna bağlı olan 16. maddede de kral tarafından serbest bırakılan miqtum’un hiç kimse tarafından alıkonulamayacağını ve onun özgür olduğu vurgulanmaktadır. Şu halde kanun metninin bu maddelerinden kralların köleleri azat ettiklerini ve ayrıca kendi bedelini ödemek şartıyla kölelerin hürriyetlerini elde ettiklerini anlamaktayız. Maddenin içeriği şöyledir;

“Eğer miqtum kendi isteği ile bir adama giderse o adam onu alıkoymayacaktır gönlünün istediği yere gidebilir”⁶⁶.

Şu halde eskiçağ Mezopotamya toplumunda insanlar borçlarını ödeyemedikleri zamanlarda köle durumuna düşebilmekteydiler. Bu kişiler kral tarafından başka bir şahsa hediye edilmişse bu köleden kölelik bedeli alınmamaktaydı. Ayrıca kanunun 25 ve 26. maddeleri farklı bir konuya vurgu yapmaktadır. Burada özellikle köle anneden özgür adam için doğrulan çocukların şecerelerinin annenin sosyal statüsüne göre belirlendiği ve köle annenin çocuklarının özgür baba mirasından pay alamadıkları ifade edilmektedir. Ata erkil yapıya sahip olan Sami toplumunda böyle bir uygulamanın olması bir hayli ilginçtir. Ancak bu durumun sosyal sınıf farklılığından doğduğu da gayet açıktır.

⁶⁴ Lengelle (1993), a.g.e.,55.

⁶⁵ Tosun (1975), a.g.e., 65.

⁶⁶ Tosun (1975), a.g.e., 65.

Bununla birlikte köle kadından doğan çocukların özgür babanın evinde kalmalarına da izin verilmektedir.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir”⁶⁷. “Eğer ilk karısı ölürse karısından sonra cariyesini karılığa alırsa ilk karısının çocukları onun varisleridir. Cariyenin efendisine doğurduğu çocuklar çocuk gibidirler evde yetişeceklerdir”⁶⁸.

1.1.1.4.1. Sumer Hukukunda Köle Hakları

Sumer Hukuku bir bütün olarak irdelendiğinde, tüm kanun metinlerinde kölelere geniş yer verildiği görülmektedir. Ancak konu detaylarıyla incelendiğinde burada kölelerden ziyade köle sahiplerinin haklarının kanun garantisi altına alınmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Yine de ücretinin karşılığını maddi olarak ödeyen kölelerin özgürlüklerini elde edebildikleri de anlaşılmaktadır.

İlk kanun koyucu olarak bilinen Urukagina kanunlarında borcundan dolayı hapsedilen Lagaşlılar’dan ve bunların affedilmesinden bahsedilmektedir⁶⁹. Urukagina kanunlarının XII, 1. maddesi de bu durumla ilgilidir. Reform niteliğinde hazırlanmış metnin bu kısmında borcundan dolayı köle durumuna düşen kişilerin ceza miktarının hafifletildiği dile getirilmektedir.

Kanunun muhtevassından anlaşıldığına göre; borcundan dolayı köle durumuna düşen kişi bedelini ödeyerek özgürlüğünü elde edebilmektedir. Miqtum adı verilen bu kişiler üç yıl süreyle alacaklının yanında borcu karşılığında çalıştıkları takdirde borcunu ödemiş kabul edilmektedirler. Veyahut borcunu gümüş olarak ödemesi gerekmektedir. Lipit İstar Kanunu’nun 14, 15 ve 16. maddeleri de bu duruma açıklık getirmektedir. Hemen hemen eskiçağın tüm doğu toplumlarının hukukunda varlığının işaretlerini tespit ettiğimiz bu tür

⁶⁷Tosun (1975), a.g.e., 66,67.

⁶⁸Roth (1997),a.g.e.,31.

⁶⁹Kinal (1975), a.g.e. , 141.

uygulamaların benzerlerinin, eski batı toplumlarında da var olduğuna dair Roma On İki Levha Kanunları'nda açık bilgiler vardır. Nitekim borç nedeniyle köleliğe izin veren On İki Levha Kanunları'nda yer alan kararlar daha sonra çıkarılan bazı yasalarla, borçtan dolayı köle olarak satılma işlemlerinin Roma'nın dışında yapılması zorunlu hale getirilmiştir ⁷⁰. Borç yüzünden kişilerin köleliğe düşmesi uygulaması Yunan ve Roma toplumlarından sonra çok eski dönemlerde kâğıt üzerinde de olsa yasaklanmasına rağmen, doğu toplumlarında bu uygulamanın çok geç dönemlere kadar sürdüğü görülmektedir ⁷¹.

Yine Mezopotamya'da Urukagina'dan sonra kanun yapan Ur-Nammu kanunları da köle davranışları ve kölelere yapılan yaptırımlar hususuna açık bir şekilde işaret etmektedir.

Bu yasalara göre toplumun en alt tabakasını oluşturan köleler hiçbir hakka sahip değildiler. Onlar bir efendiye bağlıydılar. Onun izni olmadan hareket edemezler, buldukları şehrin dışına dahi çıkamazlardı. Bir köle sahibinden habersiz şehrin hudutlarını aşarsa kaçak konuma düşüyordu. Elbette ki efendisine büyük bir iş gücü sağlayan kölenin ekonomik bir değeri vardı. Bu nedenle kaçan kölenin sahibine iade edilmesi ya da başkasının köleye el koymamasına kanunlarda yer verilmiştir ⁷².

Ur-Nammu kanununun 14. maddesi bu açıdan önemlidir. Kaçan bir köleyi sahibine getiren kişi ödüllendirilmektedir. Benzer şekilde Lipit İstar kanununun 12. maddesinde ise kaçan köleyi evinde tutan kişinin kölenin efendisine köle vermesi, kölesi yoksa bunu gümüş olarak ödemesi gerektiği dile getirilmektedir. Burada efendinin haklarının gözetilmeye çalışıldığı açıktır. Yine aynı çivi yazılı kanunlarda kölenin çocuğunun da köle olduğu belirtilmektedir. Efendi köle üzerinde hak sahibi olduğu gibi kölenin çocukları üzerinde de hakları bulunmaktadır. Öte yandan köle evlenmesi ve kölelerin veraset meseleleri de kanun metinlerinde yer bulmuştur. Bir hayli ilginç noktaların vurgulandığı bu maddelerin muhtevsından şu yorumu çıkarmak mümkündür. Burada özgür bir erkek bir cariye ile evlenebilirdi. Ancak cariye hiçbir zaman evin hanımıyla aynı haklara sahip değildir. Koca sağlığında cariyenin özgürlüğünü verse bile cariye

⁷⁰ Hasan Malay (1990), *Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)*, Ankara,37, 38.

⁷¹ Malay (1990), a.g.e. , 41.

⁷² Yiğit (1999), a.g.m. , 63.

evin hanımıyla eşitlik hak iddia edemezdi. Özgür adamın cariyeden olan çocuklarıyla hanımından olan çocukları da aynı haklara sahip değildi. Özellikle Lipit İstar kanununun 25 ve 26. maddeleri bu duruma açıklık getirmektedir. Maddelerin içeriğinde belirtildiği üzere, hiçbir hakka sahip olamayan kölelerin çocukları da ebeveynleriyle aynı kaderi paylaşmaktadır. Babaları özgür bir adam olsa bile cariyenin çocukları baba mirasından pay almamaktadırlar.

Yeniden Mezopotamya toplumlarına dönecek olursak; bu tür bir uygulama eskiçağ Mezopotamya toplumlarıyla sınırlı değildir. Bu durum Eski Ön Asya'nın dışında ve daha sonraki zamanlarda hayat süren toplumlarda örneğin Roma toplumunda gerek kölelerin birbirinden, gerekse efendilerin köle kadınlarla olan ilişkileri sonucunda dünyaya gelen çocuklar, diğer bir köle kaynağını oluşturuyordu. Yasalara göre evde doğan bir köle çocuğu da köle sayılıyordu. Ancak köle kadınların "*verna*" adı verilen efendilerinden doğan çocukları, diğer köle çocuklarına göre daha iyi şartlarda büyütülmekteydi ve daha pahalıya satılmaktaydılar ⁷³.

Toplumda sosyal ve siyasi hiçbir hakkı olmayan köleler alacaklı da olamazdı. Köle her zaman çalışmak zorundaydı. Efendisi için ekonomik bir değeri olan kölenin kaçma, işi terk etme, hatta ölme hakkı bile yoktu. Hastalandığı takdirde çalışmadığı günlerin bedelini ödemek zorundaydı. Kölenin kaçması durumunda ise köleye ağır cezalar verilerek efendinin hakları korumaya alınmaktaydı. Gerek Ana-İttişu Kanunu'nun 13. maddesinde gerekse daha önceki kanunlarda bu konuyla ilgili ifadeler yer almaktadır.

Mezopotamya toplumlarında insanların eşit olmadığı kölelik kurumunda, kölelerin anlaşma hakkı yoktu. Bu durum sadece Mezopotamya'da değil Roma'da da görülmektedir. Eski Roma hukukunda kölenin anlaşma hakkı olmadığı gibi alacak hakkı da olamazdı. Sadece özgür insan davacı olabilir adalet de karşısındaki kişiye göre değişirdi. Bu durum sınıfsal farklılığın sadece Eski Doğu (Mezopotamya-Mısır) toplumlarına özgü olmadığını aynı şekilde Eski Batı (Yunan-Roma) toplumlarında da var olduğunu göstermektedir.

---

⁷³ Malay (1990), a.g.e. , 43.

1.1.1.4.2. Kölelerin Miras Olarak El Değiştirmesi

Ölenin akrabalarına veya kanunen verilmesi gereken kimseye bıraktığı mal, mülk ve paraya “*miras*” denilmektedir⁷⁴. Ölen kişinin borçları varsa bunlar ödedikten sonra kalan mallar mirasçılara geçmektedir. Ölüden kalan her şeye miras hukukunda “*tereke*” adı verilmektedir⁷⁵.

Sumer Kanunları'nın en eskisi olan Urukagina reformunda miras ile ilgili bir ifade yoksa da şahsi mülkiyetle ilgili geniş açıklamalar bulunmaktadır. Bununla birlikte Sumer miras hukuku hususunda önemli bilgileri Lipit-İstar kanunu içermektedir⁷⁶.

Lipit-İstar kanunlarından anlaşıldığı kadarıyla Sumer toplumunda özgür bir erkeğin cariyesinden olan çocuklarının baba mirasından pay alma hakları yoktur. Hatta baba çocuklarının özgürlüğünü verse bile mirastan pay alamamaktadırlar. Kanunların 25 ve 26. maddelerinde bu konuya açıklık getirilmektedir. Özgür bir erkek karısının ölümünden sonra cariyesini karılığa alsa dahi yine de ilk karısının çocukları onun varisleridir. Bu durum cariyenin toplumdaki statüsünden olsa gerektir. Kanun maddelerinde evin hanımı ile cariyenin doğurduğu çocuklar arasındaki fark açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık hür bir erkek sokak kadınından çocuk sahibi olursa bu çocukların baba mirasından pay alma hakları olduğu gibi, kadının da her türlü ihtiyacı karşılanmaktadır. Görüldüğü gibi bir sokak kadını bile bir köleden daha fazla hakka sahiptir⁷⁷. Öte yandan çivi yazılı kanun maddelerinde kimlerin köle sahibi olabileceğine dair bilgi verilmektedir. Ancak kölenin çocuğu da köledir. Bu nedenle efendinin kölenin üzerinde hakları olduğu gibi çocukları üzerinde de aynı hakka sahiptir. Efendi isterse kölesini satabilir. Onun evdeki herhangi bir maldan farkı yoktur. Bu nedenle köle, sahibi öldükten sonra ölen kişinin mirasçılara geçmektedir.

Şu durumda köleler mal olarak kabul edilmektedirler. Fakat kölelerin yaş, eğitim, meslek, fiziksel yapı, ırk ve hatta renklerine göre fiyatları da

⁷⁴ Ferit Develioğlu (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara,651.

⁷⁵ Kılıç (2002), a.g.t., 28.

⁷⁶ Kılıç (2002), a.g.t., 28,29.

⁷⁷ Kılıç (2002), a.g.t., 30.

değişmekteydi. Bu durum Eski Ön Asya'nın dışında ve daha sonraki zamanlarda hayat süren toplumlarda da görülmektedir. Örneğin; Romalılar döneminde de özel yetenekleri olan kölelere büyük paralar ödenmekte ve bunların başında da hadımlar gelmektedir ⁷⁸.

Efendi eğer isterse kölesini azat edebilir, satabilir ya da mirasçılara bırakabilmektedir. Bir köleye efendisi özgürlüğünü verebildiği gibi, borçlarını ödeyemeyen özgür insanların köle durumuna düştükleri de görülmektedir. Bununla birlikte alacaklının yanında borcunu ödemek için çalışan insanların bu kişiler tarafından düşüncesizce başkalarına satıldıklarına dair izler de vardır.

Borç köleliği ile ilgili bu durum Mezopotamya dışındaki toplumlarda da görülmektedir. Örneğin; Roma hukuku çeşitli nedenlerle istenmeyen çocukların satılmasına veya terk edilmesine izin vermektedir. Bu şekilde satılan bir çocuğu alan kişi onu istediği gibi yetiştirme, büyüdüğünde de köle olarak çalıştırma hakkına sahiptir ⁷⁹.

1.1.1.4.3. Kölelerin Evlenmesi

M.Ö. 3500'lerde Mezopotamya bölgesine gelen Sumerler bölgedeki mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüşlerdir. Sumerler'in kurduğu küçük şehirler bir çeşit ilkel sosyalizm veya teokratik devlet sosyalizmi ile idare edilmişlerdir. Bu ilkel sosyalizmin doğal bir neticesi olarak M.Ö. 3200'lerde yazıyı keşfetmeye muvaffak olan Sumerler dünya medeniyetine en büyük hizmetlerinden birini yapmışlardır ⁸⁰. Sumerler tarafından keşfedilen bu yazı türü sadece Mezopotamya bölgesine özgü kalmamış, doğuda İran'dan batıda Anadolu ve Akdeniz'e kadar yayılmış ve M.Ö. I. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık üç bin yıllık süreç içerisinde çeşitli kavimler tarafından kullanılmıştır ⁸¹. Ayrıca yazınının yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte toplumda var olan örf-adetlere dayanan kurallar yazılı hale getirilmiştir. Bu da Mezopotamya'da yazılı hukuk kavramının doğmasını sağlamıştır. İlk defa Sumerler'de ortaya çıkan kralların yasa buyurması geleneği sonraki dönemlerde Mezopotamya'da

⁷⁸ Malay (1990), a.g.e. ,55,57.

⁷⁹ Malay (1990), a.g.,e. ,31.

⁸⁰ Ekrem Memiş (2007), *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*, Bursa, 21, 23.

⁸¹ Memiş (1999), a.g.e., 114.

kurulan devletlerde devam ettiği gibi diğer Ön Asya devletlerini de etkilemiştir. Yazılı metinler zamanla geniş yasa dergileri düzeyinde krallar tarafından dini bir temele dayandırılarak taş anıtlar üzerine yazılıp konmuştur⁸². En eski kanun koyucu adını verebileceğimiz Urukagina'nın talimatnamesinden sonra Mezopotamya'da tam kanun formuna haiz olarak ele geçen vesika Ur-Nammu'ya aittir⁸³. Bu kanunlarda cinsel suçlar, adam yaralama, isyan, yalancı şahitlik, köleler ve özgür insanların çocukları evlat edinmeleri, kaçakçılık ile ilgili konulara yer verilmiştir⁸⁴. Kanun maddelerinde yer alan hükümlerden görüleceği üzere Sumerler'de ailenin çok sağlam bir temel üzerine kurulduğu açıktır. Çok eski dönemlerden itibaren Sumer cemiyetinde bir adam meşru olarak ancak bir kadınla evlenebilmek ve evliliğini de bir mukavele ile teyit etmek mecburiyetindeydi. Mukavelesiz bir evlilikte kadın meşru bir eş kabul edilmezdi. Her evlilikte koca şahitler huzurunda karısının hukukuna riayet edeceğini, ona karşı vazifelerini yerine getireceğini, ancak ayrılmak zorunda kalırsa taahhüt ettiği nikâh bedelini vereceğini beyan eden bir mukavele imzalandı⁸⁵.

Sumerler'de kadın medeni bakımdan toplumda ön plandadır. Ancak Samiler'in karışmasıyla kadının gücü azalmıştır. Lagaş Kralı Urukagina'nın kanunlarında kadınların daha önce iki koca alabildiklerinden bahsedilir. Bu da gerek Urukagina zamanında gerekse ondan önceki dönemlerde kadınların üstünlüğünü göstermektedir. Kadın hakları ilk defa Urukagina reformlarında ele alınmıştır. Bu şekilde kadın erkek eşit konuma getirilmiştir⁸⁶ bununla birlikte Ur-Nammu kanununun aile ile ilgili maddelerinden ise, Sumer toplumunun farklı sınıflardan oluştuğu ve ailenin devamlılığı için son derece önemli kuralların var olduğu anlaşılmaktadır. Kanunlarda yer alan zina ve tecavüz suçlarına aile ve toplum düzenini bozduğu için ölüm cezası verilmektedir. Ur-Nammu kanununda

⁸² Parmaksızoğlu (1976), a.g.e. , 79.

⁸³ Bilgiç (1963), a.g.m. , 108.

⁸⁴ Roth (1997), a.g.e. , 14.

⁸⁵ Şemsettin Günaltay (1987), *Yakın Şark (Elâm Mezopotamya)*, Ankara, 372.

⁸⁶ M.İlmiye Çığ (Kasım 2003), *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, İstanbul, 178. Her ne kadar burada kadınların Sumer kralı Urukagina'nın reformundan önceki dönemde birden fazla koca ile evlendikleri iddiasında bulunulmuş olsa da, bu tür evliliklerin oluştuğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bunun tersine olarak, karısını boşamak isteyen kocaların, verecekleri gerekli nafakayı yani boşanma cezasını ödeyemedikleri için, ayrılmak istedikleri eşlerinin başka erkeklerle yatıp kalkmalarına göz yumdukları bilinen bir gerçektir. Şu halde Sumer toplumunda reform öncesi zamanda kadınların erkeğe karşı üstünlük durumundan söz etmek taraflı ve gerçeğe aykırı bir düşünce olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim Sumer Kanunları'nın birçok hükmünde de bu husus açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

görülen bu anlayış daha sonra diğer Ön Asya Kanunları'nda da karşımıza çıkmaktadır⁸⁷. Ayrıca Ur-Nammu kanunlarında özgür insanlar ile köleler arasındaki evlilik meselesine de yer verilmektedir. Buna göre özgür bir kadın bir erkek köle ile evlenebilmektedir. Sumerler'de sınıf farkı olmakla beraber, sınıflar arası sosyal ilişkiler de görülmektedir⁸⁸. Şu halde Ur-Nammu kanunlarındaki pek çok hususun aynı şekilde Lipit İştâr kanunlarında da devam ettiği görülür. Lipit-İştâr kanunlarında da özgür bir erkek bir cariye ile evlenebilmekte, ancak cariye evin hanımıyla aynı haklara sahip değildir. O dönemlerde evin hanımı kocasının çocuk sahibi olabilmesi için ona bir cariye verebiliyordu ve evin beyinin cariyeden olan çocukları köle değildi. Ancak bunlar hanımın çocuklarıyla da aynı haklara sahip değildiler. Karısının ölümünden sonra cariyesini karılığa alsada dahi bu durum değişmemektedir.

Babaerkil (patriarkal) olduğu anlaşılan Sumer ailesinde kadına bir mal gözüyle bakılmaktaydı. Babanın otoritesinden çıkan kadın nikâh müessesesi ile kocasının egemenliğine giriyordu. Yani kadın hür ve bağımsız değildi. Sumer toplumlarında evlilik müessesesi her ne kadar monogam⁸⁹ görünse de erkek istediği ve besleyebildiği kadar odalık alabiliyordu⁹⁰. Diğer taraftan meşru olarak bir kadınla evlenen erkek bu evliliği bir mukavele ile teyit etmek zorundaydı. Erkek bu mukavele ile eşinin tüm haklarını tanıyordu. Ayrıca boşanacağı zaman da bir bedel ödemek zorundaydı. Ancak özgür erkek bir cariye aldığı zaman bir mukavele imzalamak zorunda değildi. Kölelerin bu konuda hiçbir hakkı yoktu. Bir mukavele söz konusu olmadığı için boşanmadan da bahsedilemezdi.

---

⁸⁷ Kılıç (2002), a.g.t. , 14.

⁸⁸ Kılıç (2002), a.g.t. , 15.

⁸⁹ Monogami; eski zamanlarda kadın erkek sayısı eşit olduğu için tek eşli evlilik söz konusuydu. Buna "*monogami*" adı verilir. Ancak savaşlar sonucunda erkeklerin sayısının azaldığı ve bir de kadına ekonomik iş gücü olarak değer verilen toplumlarda erkeklerin çok kadınla evlendikleri görülür. Bu tür evliliğe de "*poligami*" denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu (1976), *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 79,80.

⁹⁰ Kinal (1983), a.g.e. , 149.

1.1.2. Sami Hukukunda Köle

1.1.2.1. Ešnunna Kanunlarında Kölelik

Elimizdeki ilk Akkadça yazı kodeksi olan Ešnunna Krallığı yasalarının kral Daduša zamanında yazdırıldığı tahmin edilmektedir⁹¹. Sumer kanunları gibi nakdi cezalar içeren Ešnunna kanunlarının prolog ve epilog kısımları ele geçmemiştir. Belirli bir sistemi olmayan kanunlar 61 maddeden oluşmaktadır⁹². Irak'lıların Tel Abu Harmal'daki (eski Şaduppum) kazılarında bulunan ve A Götze tarafından 1948'de yayınlanmış olan, bu kanunlar gerek dil gerekse yazı özelliğinden Hammurabi öncesine ait olduğu kanaatini oluşturmaktadır⁹³.

Ešnunna kanunlarında direk veya dolaylı olarak kölelerin varlığı ve sosyal durumu ile ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu hükümler kölelerin efendisinin evinden kaçması durumunda verilecek cezalar, kölelerin rehin bırakılması veya haciz edilmesi ve öldürülen kölenin tanzim miktarı ile ilgilidir.

Kanunlarda köle haklarına da yer verilmiştir. Bir tüccar veya meyhaneci bir kadının, bir erkek ya da bir kadın kölenin elinden yiyecek ve parasını tüketinceye kadar alamayacağı belirtilmiştir.

İlgili maddenin açıklaması şöyledir;

Madde 15

“Bir tüccar ve bir meyhaneci kadın, bir erkek kölenin ve bir kadın kölenin elinden gümüşü arpayı, bitkisel yağı tüketinceye kadar almayacaktır (alamayacaktır)”⁹⁴.

Ešnunna kanununun 16. maddesi ise miras hukuku ile ilgili konulara yer vermiştir. İlgili maddenin tercümesi şöyledir; “Mirastan (henüz hissesini) almamış bir adamın oğlu(na) veya bir köleye güvenilmeyecektir”⁹⁵.

⁹¹ Dinçol (2003), a.g.e. , 7.

⁹² Memiş (2006), a.g.e., 49.

⁹³ Tosun (1975), a.g.e., 14.

⁹⁴ Roth (1997),a.g.e.,61.

⁹⁵ Tosun (1997),a.g.e.,80.

Bu maddede çocukların baba mirasından pay alabilmeleri için belirli bir yaşa gelme zorunluluğu olduğu ve ekonomik özgürlüklerini henüz elde etmedikleri için bunlara güvenilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Yine aynı şekilde efendisinin velayeti altında yaşayan ve herhangi bir tasarruf hakkı bulunmayan köleye de güvenilmeyecektir. Dolayısıyla baba mirasından pay alamayan bir oğul, bir köleye benzer şekilde herhangi bir maddi varlığa malik değildir. Diğer taraftan borç yüzünden insanların geçici olarak köle durumuna düştüğü ve alacaklının evinde hizmetkâr veya rehine olduğu da çivi yazılı kanunlardan öğrenilmektedir. Bununla birlikte aynı kanun maddelerinde rehin olan kişinin haklarının korunduğu da belirtilmektedir.

Kanunun 22. maddesi bu duruma güzel bir örnektir. Buna göre;

“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa ve adamın kadın kölesine haciz korsa, kölenin sahibi “senin benden hiç alacağın yok” diye tanrı yemini yapacak ve kadın kölenin değeri olan gümüşü tartacaktır”⁹⁶.

Kanun maddeleriyle sadece alacaklının değil, aynı zamanda borçlu olan kişinin de hakları korumaya alınmıştır. Eğer bir adamın başka bir adamdan alacağı varsa alacaklı borçlunun kölesine el koyma hakkına sahiptir. Ancak alacaklının borçlu olan kişiden alacağının olduğunu kanıtlaması gerekmektedir. Aksi durumda ise kölenin bedelini ödemek zorundadır. Ayrıca ağır iktisadi sıkıntılardan dolayı mahsulün büyük bir kısmını daha sonra da toprağını alacaklılara vermek durumunda kalan çiftçi devam eden buhran dolayısıyla zevcesi ve çocuklarını da rehin olarak vermek mecburiyetindeydi. Bazı alacaklılar hiç düşünmeden bu kişileri memleket dışına köle olarak satabiliyorlardı. Bu tür uygulamalar ufak tefek farklılıklarla eskiçağın çoğu toplumların-da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Solon’un borç esaretini lağv etmesine rağmen⁹⁷ Grek dünyasında insanlar yoksullukları neticesinde yine de

⁹⁶ Roth (1997), a.g.e., 62.

⁹⁷ Solon: M.Ö. 594/93 yıllarında Atina aristokratları büyük çiftlik sahipleriyle birleşerek Atina’nın eski kral ailelerinden Medontidler soyundan gelen Solon adında bir kişiyi arhon seçtiler ve ona sınıflar arasında barıştırmacı bir rol oynaması ve Atina’nın siyasal, sosyal ve ekonomik hayatında esaslı bir reform meydana getirebilmesi için olağanüstü yetkiler verdiler. Solon ilk önce borç altında ezilen köylünün durumunu iyileştirmek için alacaklıyla borçlu arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunun şiddetini hafifletmiştir. Borca karşılık insanların rehin gösterilmesi usulünü ortadan kaldırmış, köylünün tüm borçlarını bağışlamış, ipotek edilmiş toprakları sahiplerine geri vermiş, borç nedeniyle köle olarak dışarı satılan insanların büyük bir kısmını devlet hesabına satın alarak onların özgür olmalarını sağlamış ve o

köle durumuna düşmüşlerdir. Hatta babaları tarafından satılan ya da doğduktan kısa bir süre sonra terk edilen çocuklar köle olmuşlardır. Böyle bir çocuğu bulan kimse ona hukuken köle gözüyle bakabilir, bu da Grek aslından olan bir insanı bile köle yapabilirdi⁹⁸.

Yeniden Eşnunna Kanunları'na dönersek, bir adamın bir adamdan hiç alacağı olmamasına rağmen yine de adamın kadın kölesine haciz koyarsa kölenin bedelini ödemesi gerekiyordu. Ancak kadın kölenin ölümüne sebep olması durumunda kölenin sahibine 2 kadın köle vermek mecburiyetindeydi. İlgili kanun maddelerinde görüldüğü gibi borçlunun ve alacaklının hakları korunurken kölenin hiçbir hakkı yoktu. Sadece efendisinin hakları vardı. Efendi köle üzerinde her türlü hakka sahipti. Yeri geldiği zaman onu borcuna karşılık satabilmekteydi.

İlgili kanunun 23. maddesinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa (buna rağmen) adamın kadın kölesine haciz kor ve haczettiğini evinde alı kor ve ölümüne sebep olursa kölenin sahibine 2 kadın köle ödeyecektir”⁹⁹.

Bir adamın alacağı olmamasına rağmen muşkenum'un karısı veya oğlunu haczederse ve ölümüne sebep olursa haczi yapan kişi öldürülüyordu. Ölen kişi bir köle ise haczi koyan kişi sadece kölenin bedelini iki katı olarak ödüyordu. Kanun maddelerinde eşitsizlik açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Özgür bir insanla bir köle aynı suçu işlediklerinde farklı muamelelere tabi tutuluyorlardı.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir,

Madde 24

“Eğer bir (adamın) alacağı yoksa fakat muşkenum'un karısı veya oğlunu haczederse ve onu evinde alı kor, ölümüne sebep olursa bu bir can davasıdır, haczi yapan kimse ölecektir”¹⁰⁰.

---

zamana kadar olan tüm borçları hükümsüz saymıştır. Solon büyük bir ihtimalle toprak köleliğini de lağvetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Müfid Mansel, a.g.e.,186.

⁹⁸ Berve (1958), a.g.e., 3.

⁹⁹ Tosun (1975), a.g.e.,81.

Bu maddenin muhtevasından muşkenum sınıfında bulunan insanların hukuk önünde özgür adamlarla yaklaşık aynı haklara haiz oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu madde her iki sınıf arasındaki hukuk eşitliğinin veya eşitsizliğinin tespiti açısından önemlidir. Bir adamın bir kölenin bekâretini bozması durumunda 2/3 mina gümüş verecektir. Aynı durum özgür bir kızın başına geldiğinde kızı iğfal eden kişinin cezası ölümdür. Kadın kölelerin iğfal edilmesi durumunda ceza olarak ise gümüş ödenmesi iki sınıf arasındaki hukuki uçurumu açıkça göstermektedir. Aşağıda verilen 31. maddenin tercümesi bu duruma büyük açıklık getirmektedir.

“Eğer bir adam, bir (başka) adamın kadın kölesinin bikrini bozarsa 2/3 mina gümüş tartacaktır, kadın köle sahibinindir”¹⁰¹.

Doğuştan köleliğe işaret eden, yani kölelerin çoğunun da köle olduğunu gösteren kayıta, bir kadın köle oğlunu bir başkasına verse bile, eğer efendisi onu görürse onu geri alma hakkına sahiptir şeklinde sadece Eşnunna kanunlarında rastlamaktayız.

Kanunun 33. maddesi bununla ilgilidir. Maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir kadın köle yalan söyler, (başka) adamın kızına kölenin oğlunu verirse büyüdüğü zaman, efendisi onu görürse onu yakalayacak ve geri alacaktır”¹⁰².

Buna benzer bir durum Mezopotamya dışındaki bazı toplumlarda da görülmektedir. Örneğin; Roma hukukunda ise bir kişi köleliğe doğum ile ya da daha sonra ortaya çıkan farklı durumlar sonucunda hürriyetin kaybedilmesi ile düşmektedir. Köle bir kadından doğan çocuk köle sayıldığı için, köle kadın hür bir erkekten bir çocuk doğursa bile, doğan çocuk köle olmaktadır. Bununla birlikte hür bir kadından doğan çocuk da her halükarda hür sayılmaktadır. Gerçekten doğan çocuğun hür mü yoksa köle mi olacağı, kadının doğum sırasındaki sosyal konumuna bağlıydı. Yani kadın hür veya azatlı ise doğan çocuk da hür, köle ise, doğan çocuk da köle sayılırdı. Daha sonraki dönemde ise

¹⁰⁰ Roth (1997), a.g.e.,62.

¹⁰¹ Roth (1997),a.g.e.,64.

¹⁰² Tosun (1975), a.g.e.,82.

gebe kaldıktan doğum anına kadar bir an hür olmuş bir kadından doğan çocuğun hür olması kuralı kabul edilmiştir¹⁰³.

Yine Ešnunna Kanunları'na dönersek; kanunun 34. maddesinde, sarayın bir kölesinin, oğlunu veya kızını büyütme üzere saray dışına vermesi durumunda; saray kölenin oğlu veya kızını geri alacağını belirtmektedir. Buradan kölenin çocuğunun da köle olduğu ve tüm haklarının efendisine ait olduğu anlaşılmaktadır. İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer sarayın bir kölesi oğlunu veya kızını büyütme üzere bir muşkenum'a verirse verdiği oğul ve kızı saray (geri) alacaktır”¹⁰⁴.

35. madde de ise kölenin çocuğunun da köle olduğu ve kölenin çocuğunu alan kişinin karşılığını efendisine köle olarak ödeyeceği belirtilmektedir. İlgili maddeden sarayın sahip olduğu köle üzerinde hakları olduğu gibi, kölenin çocuğunun üzerinde de aynı haklara sahip olduğu sonucuna ulaşabiliyoruz.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

“Sarayın köle kadının oğlunu alan kimse, karşılığını (köleye köle) saraya ödeyecektir”¹⁰⁵.

Mezopotamya'da köle çocuklarla ilgili olan bu durum eskiçağın başka toplumlarında farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Mısır'da köle çocukların korunmaları yönünde bazı yasalar düzenlenmişti. Evde doğmuş olan köleler satılmak için ülke sınırları dışına çıkarılamaz ve terk edilen çocuklara bakmak için bir sütanne veya dadı görevlendirilirdi. Bu çocuklar ister özgür ister köle olsunlar bakıcılar bu çocuklara iyi bakmak zorundaydı. Bu nedenle dadılara gıda yardımı yapılır ve büyütecekleri çocukların ister özgür ister köle olsun sağlıklı olması hedeflenirdi. Ayrıca özgür bir kadının baktığı köle bir çocuğu ayda bir kez efendisine götürüp göstermesi gerekiyordu¹⁰⁶.

Yeniden Ešnunna Kanunları'na dönersek; kanunda hırsızlıkla ilgili özellikle de köle hırsızlığı ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Burada bir

¹⁰³ Serpil Altop (2002), *Roma Hukuku'nda Kölelik*, İstanbul, 26,27.

¹⁰⁴ Roth (1997), a.g.e.,64.

¹⁰⁵ Tosun (1975), a.g.e.82.

¹⁰⁶ Malay (1990), a.g.e.,130.

adamın köle satın aldığı veya herhangi bir şeyi satın aldığı ispat etmek zorunda olduğu, çalınmış bir köle ile birlikte yakalanması durumunda ise köleyi teslim etmek mecburiyetinde olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte kölelerin hırsızlık yapmaları durumunda, kulak ve burnunun kesilmesi yönünde cezalar da verilmiştir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 40

“Eğer bir adam bir erkek köle bir kadın köle, bir öküz veya değeri olan ne varsa satın alırsa (fakat satanı ispat edemez ise) o hırsızdır”¹⁰⁷.

Kanunun 49. maddesinde ise çalınmış bir erkek köle veya kadın köle ile yakalanan bir kişinin köleleri teslim etmek zorunda olduğu hükme bağlanmıştır. Burada çalınmış köleyi barındıran kişiye herhangi bir ceza verilip verilmeyeceği ifade edilmemiştir. Fakat kanunun genel muhtevsından bu tür bir faaliyetin suç olduğu ve ceza gerektireceği anlaşılmaktadır. Kanun maddesinin tercümesi şu şekildedir;

“Eğer bir adam, çalınmış bir erkek köleyle veya çalınmış bir kadın köleyle yakalanırsa, erkek köle ise erkek köleyi, kadın köle ise kadın köleyi sevk edecektir. (teslim edecektir)”¹⁰⁸.

Kanunun 50. maddesinde devlet görevlileri dâhil olmak üzere, herhangi bir kimse müşkenum’a ait herhangi bir çalıntı köleyi, öküzü, eşiği yakalarsa bunları Eşnunna’ya götürmek mecburiyetindedir. Fakat bunun yerine evinde yedi gündен fazla bir süre tutarsa hırsız durumuna düşmektedir ve bu kişi hakkında saray hırsızlık davası açmaktadır. Kanun maddesinde kişinin kendisine ait olmayan bir köleyi bir hayvanı kesinlikle evinde barındıramayacağı bildirilmektedir. Maddedeki zaman kavramı da dikkat çekmektedir. Kişi yedi gün gibi bir süre bunları evinde tutabiliyor ancak bu süreyi aşarsa hırsız konumuna düşmektedir. İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

¹⁰⁷ Tosun (1975), a.g.e.,83.

¹⁰⁸ Roth (1997), a.g.e.,66.

“Eğer bir vali nehir sevkıyatını idare eden bir kimse veya herhangi bir memur, saraya veya muşkenum’a ait bir kayıp erkek köleyi, bir kayıp kadın köleyi, bir kayıp öküzü, bir kayıp eşeği yakalar ve Ešnunna’ya götürmez ise fakat onu evinde alı korsa bir ayın yalnız yedi gününü geçirse dahi, saray, ondan hırsızlık malı dava edecektir”¹⁰⁹.

51. madde farklı bir uygulamaya vurgu yapmaktadır. Kölenin her hareketinin efendisine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Onun izni olmadan şehri terk edemez. Fakat özgür bir insan rahatça istediği yere gidebilmekte ve kimseden de izin almak zorunda değildir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Ešnunna’lı bağlı, zincirli ve (köle) traşlı bir kadın köle veya erkek köle, Ešnunna kapısından efendisi olmaksızın (izni olmadan) çıkmayacaktır”¹¹⁰.

Kölelerin toplum içerisinde hür insanlardan ayırt edilebilmeleri için onların başlarına bazı işaretler konulmuştur. Bunlardan biri de saç traşdır. Köleler özgür insanlar gibi traş olamazdı. Çünkü bu durumda kölelik işareti kayboluyordu. Bu da suç sayılmakta idi. Kanunlarda da bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 52

“Bir erkek veya kadın köle koruyucu bir ulakla Ešnunna kapısından girerse bağ, zincir ve traş konulur yapılır ve sahibine emanet edilmiş olur.”

Ešnunna Kanunları’nda da sınıflar arasında bulunan eşitsizlik açıkça görülmektedir. Burada başkasının hayvanları tarafından zarar verilen özgür ve köle insanların ölüm ve yaralanmalarına karşı tanzim miktarı ifade edilmektedir. Buna göre, bir adam sahip olduğu öküzün boynuzunu köreltmesi gerekirken, uyarılara rağmen köreltmediyse ve öküz bir adamı süsüp ölümüne sebep olduysa sahibi bunun bedelini ödemek zorundadır. Ölen bir adam için 2/3 mina¹¹¹ öderken, bir kölenin ölümü durumunda 15 sheqel gümüş ödeyecektir. Burada

¹⁰⁹ Tosun (1975), a.g.e.,84.

¹¹⁰ Tosun (1975), a.g.e.,84.

¹¹¹ 1 mana=60 sheqel’dir.

eşitsizlik söz konusudur. Özgür bir insanla, bir köle aynı muameleye maruz kalmalarına rağmen her ikisi için hak tanzimi büsbütün farklıdır. Dolayısıyla özgür adam için ödenen tanzim bedeli köleye ödenen bedelin yaklaşık üç katıdır.

İlgili maddelerin tercümesi şöyledir;

Madde 54

“Eğer bir öküz süskense, bölgesi, sahibini uyardıysa ve öküzünün (boynuzunu) köreltmediyse, bir adamı süsüp ölümüne sebep olduysa, öküzün sahibi 2/3 mina ödeyecektir”¹¹².

Madde 55

“Eğer bir köleyi süser ve ölümüne sebep olursa 15 şeşel gümüş tartacaktır”¹¹³.

Kanunlara göre her kişi sahip olduğu hayvandan sorumludur. Eğer bir köpek sahibi, çevre halkı tarafından uyarılmasına rağmen köpeğini kontrol altına almaz ise ve bu köpek bir kişinin ölümüne sebep olursa köpeğin sahibi 2/3 mina gümüş ödeyecektir. Ancak ölen kişi köle ise 15 şeşel gümüş tartacaktır. Hür bir insan ile bir köle aynı durumla karşılaşmasına rağmen verilen cezalar aynı değildir. Burada yine sınıflar arası eşitsizlik göze çarpmaktadır.

İlgili maddelerin tercümesi şöyledir;

Madde 56

“Eğer bir köpek azarsa, bölge (halkı), sahibini uyarırsa ve o köpeğini yatıştırmaz ise, bir adamı ısırır ve ölümüne sebep olursa, köpeğin sahibi 2/3 mina gümüş tartacaktır.”

Madde 57

“Eğer bir köleyi ısırır ve ölümüne sebep olursa 15 şeşel gümüş tartacaktır”¹¹⁴.

---

¹¹² Roth (1997), a.g.e.,67.

¹¹³ Roth (1997), a.g.e.,67.

Burada ödenecek maddenin cinsi belirtilmemesine rağmen genel teamülden bu miktarın gümüş olduğu sonucu çıkarabiliriz.

1.1.2.2. Hammurabi Kanunlarında Kölelik

M.Ö. 2000 yıllarında Arap yarımadasından çıkarak Akdeniz kıyılarına ulaşan Batı Sami ya da Amurru Göçü'nün bazı kabileleri, oradan da Mezopotamya'ya ulaşmışlardır. Mezopotamya kültürünün çekiciliğine kapılarak ve Sumer –Akkad kültürünü benimseyerek Mezopotamya'nın tarihsel gelişiminde büyük rol oynamışlardır¹¹⁵. Mezopotamya'da iki büyük devlet kuran Amurrular'ın kurmuş oldukları devletlerden birisi Babil Devleti'dir. Babil Devleti'nin meşhur krallarından biri olan Hammurabi siyasi, sosyal ve hukuk alanında büyük başarılar göstermiştir. İlk kez Babil kralı Hammurabi döneminde (M.Ö. 1972–1750) toplumsal etkinliklerinin bir hukuk sistemine göre yürütülmesi gerçekleşmiştir. İktidara geçer geçmez tüm kent devletlerini Eski Babil Devleti çatısı altında birleştirerek merkezi bir devlet kuran Hammurabi adaletin egemenliğini ve bireylerin mutluluğunu sağlamak amacıyla devleti hukuksal bir sistemle donatmaya çalışmıştır¹¹⁶. Ayrıca günümüze kadar gelen pek çok sayıda sözleşme tabletleri, Babil Devleti'nde özel mülkiyetin ve merkezi yönetimin oldukça gelişmiş olduğunu gösterir. Kentler merkeze bağlı valiler tarafından yönetilirken taşrada yerel yönetimi “kralın memurları” ordusu yürütmekteydi. “Kralın yargıçları” ellerinde Hammurabi yasa derlemesi ile tüm ülkedeki malların pazarlardaki satış fiyatlarını saptamaktaydı. Bu sayede bürokrasi, hukuk ve sabit pazar fiyatları, geliştirilmiş oldu¹¹⁷.

Ülkesinde geçerli örf ve adet hukukunu, hâkimlerin verdikleri kararlar doğrultusunda emrindeki üst düzey hukukçulara derleten Hammurabi kısmen üzerinde reformlar yaparak bir ön sözü, bir son sözü bulunan ve 282 kanun maddesinden oluşan geniş bir kanun kodeksi meydana getirmiştir. Babil şehrinde Esagila tapınağında kendi heykelinin önüne diktirdiği diorit taşından bir stel üzerine bunları yazdırarak halka ilan eden Hammurabi'nin yasaları aynı zamanda

¹¹⁴ Tosun, a.g.e., 84, 85.

¹¹⁵ Bülent İplikçioğlu (1994), *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları-I*, İstanbul, 51.

¹¹⁶ Gündüz (2004), a.g.e., 64.

¹¹⁷ Şenel (1996), a.g.e., 55.

kendi hükümlerini güçlendirmeye ve gücünün dayanağını korumaya katkı sağlamıştır¹¹⁸.

Bu kanunlar Hammurabi'nin 43 yıllık saltanatının (MÖ. 1772–1750) son yıllarına doğru tamamlanmıştır. I. Babil hanedanının 6. kralı imparatorluğun politik gücünü genişletip, karmaşık ve düzeni bozulmuş hükümeti de yeniden organize ettikten sonra askeri merkezîyetçi bir hükümet kurmuştur¹¹⁹.

J. de Morgan yönetiminde 1902'nin Ocak ayında Sus'da çalışan Fransız arkeologlar, zamanında Elam devletinin yönetildiği bu kentin akropolünde (idari merkez), dioritten üç büyük kaya buldular. Bunlar Hammurabi'nin dikme taş koni biçiminde sivrilen ve 2,5 metrelik yüksekliğe ulaşabilen bir dikme taş şeklinde birleştirilebiliyordu¹²⁰. Fransız arkeologlar bu steli Louvre Müzesi'ne götürmüşlerdir.

Mezopotamya toplumunun ve düşüncesinin yansıdığı belgelerin en önemli olanlarından biri söz konusu Hammurabi Yasaları'dır. Bu derlemeler geleneksel, sözlü hukuku uygulayan yargıçların kararlarının, örnek kararlar olarak derlenmesinden oluşmaktadır. Bu nedenle bireysel değil toplumsal düşüncüyü yansıtmaktadırlar. Hammurabi M.Ö. 1750 yıllarında oluşturduğu bu derlemeyi örnek bir hukuk ve yönetim sağlamak için yaptırdığını söylemektedir¹²¹.

Kanunlarının prolog kısmında kendisinin tanrı Anu ve Enlil tarafından insanları mutluluğa kavuşturmak için seçildiğini belirten Hammurabi, yine kanunlarının ön sözünde ünvanlarını da saymaktadır. Ünvanları tahlil edilirse, ilk defa bir “insan” ve onun refahı, huzuru için çalışan, onu koruyan bir “*çoban kral*” kavramı görülmektedir¹²².

Hammurabi tanrısı Şamaş'a ithafla yazdığı yasaının tanrısal olduğunu göstermek istemiş ve nitekim steldeki sonsözde, tanrı Şamaş'ın hükümdar

¹¹⁸ Dinçol (2003), a.g.e., 8.

¹¹⁹ Roth (1997), a.g.e., 71.

¹²⁰ Horst Klengel, (2001), *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, çev. Nesrin Oral, İstanbul, 190,191.

¹²¹ Şenel (1996), a.g.e., 71.

¹²² Memiş (2006), a.g.e., 50,51.

Hammurabi'ye bu yasayı, güçlülerin güçsüzleri ezmesine engel olması, ülkeyi yüceltmesi ve toplumun yararına hizmet etmesi amacıyla verdiğini belirtmiştir¹²³.

Kanun metninde dikme taşın sözlerine aldırmayan ya da bunların anlamını çarpıtana savrulan azap dolu, korkunç lanetler yağdırıldığı görülür. Belkide Hammurabi emirlerini ve adalet istemlerini kabul ettirmek amacıyla bu sözleri yazdı. Dilimi belirleyen ise yargıçlık yaparken edindiği olumsuz deneyimleri¹²⁴.

Mezopotamya'nın kanun koleksiyonları içinde en uzun ve en iyi organize edilmiş olanı Hammurabi Kanunları'dır. Kendisinden önce oluşturulmuş kanun koleksiyonu üzerine kurulmuş ve kendisinden sonrakileri de etkilemiştir. Kanunlar özgürler, özgür insanın bazı haklarına sahip daha alt sınıf (muşkenum'u), saray ve özgür insanların kadın ve erkek köleleri olmak üzere üç sınıfı içermiştir¹²⁵. Ayrıca kanunlarda tımar kiracıları, sarayda çalışanlar, rahibeler, sarayda duran veya krallığın hizmetinde bulunan tüccarlar ve kadın meyhaneciler gibi özel gruplara da yer verilmiştir. Bununla birlikte tımar sahiplerinin, muşkenum'un, özgür insanların ilk eşleri (aşşatu) ve dul eşlerinden (almattu) de bahsedilmiştir¹²⁶. Böylece eskiden mevcut olan kanunları sistemleştirirken, fert ve kitle hukukunu ayırmak suretiyle yeni bir ıslahat getiren Hammurabi sadece bir kanun koyucu değil, aynı zamanda büyük bir reformcudur¹²⁷. Ayrıca ilk defa borçlar hukukuna değinerek halkı burjuvaziye karşı korumuştur¹²⁸.

Diorit taşı üzerine güzelce yazılmış olan Hammurabi Kanun metninin kopyasının onun döneminden uzun süre sonra yapılması Hammurabi'nin Mezopotamya medeniyeti üzerindeki etkisinin uzun süre devam ettiğini gösterir. Uzun zaman diliminde oluşturulduğu tahmin edilen bu kanun metni Eski Babil'in günlük yaşantısı ve toplumu hakkında da bilgiler vermektedir¹²⁹.

Sonuç olarak Mezopotamya ilahları, hak ve adaletin güvence kaynakları olmuşlar ve bu durum tüm yasa koyucular tarafından kanunlarında özellikle

¹²³ Gündüz (2004), a.g.e. , 66.

¹²⁴ Klengel (2001), a.g.e., 199.

¹²⁵ Roth (1997), a.g.e.,71,72.

¹²⁶ Roth (1997), a.g.e.,73.

¹²⁷ Kınal (1983), a.g.e. , 141.

¹²⁸ Memiş (2006), a.g.e. , 51,52.

¹²⁹ Paul Briens (1915),*The Code Of Hammurabi (18 th. CenturyBCE)*, Washington,1.

belirtmiştir. Yaptığı yasaların ilhamını tanrı Şamaş'tan aldığını bildiren Hammurabi, diğer ilahlarında yardımcı olduğunu söylemiştir. Böylece yasalara boyun eğip uymak hem sosyal bir zorunluluk, hem de dinsel bir görev olmuştur¹³⁰.

Hammurabi Kanunları'nın kölelikle ilgili ilk maddesi olan 7. maddesinde kadın ve erkek kölelerin öküz, koyun ve eşek gibi hayvanlarla birlikte sahiplenilen bir emtia şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam ister gümüş, ister altın, ister erkek, ister kadın köle, ister öküz, ister koyun, ister eşek veya herhangi bir şeyi bir (hür) adamın oğlunun veya kölesinin elinden şahitsiz veya senetsiz satın alır veya onu saklamak için alırsa, o adam hırsızdır, öldürülecektir”¹³¹.

Fakat bir kişi alacağı olmadığı halde hür adamın oğlunun ya da kölesinin elinden gümüş, altın veya herhangi bir şeyi alamaz. Hür bir adamın kadın ya da erkek kölesine el koyamaz. Tüm bunlara senetsiz ya da şahitsiz el koyar veya saklamak için alırsa bu kişi hırsız sayılmaktadır. Ayrıca hırsızlığın cezası da ölümdür.

Yine kanun maddesinin içeriğinden elde edilen sonuca göre, bir adamın başka hür bir adamın kölesine el koyabilmesi için şahidinin veya senedinin olması gerekmektedir. Kanunun 15. maddesinde köle sınıfının yanı sıra “*muškenum*” olarak isimlendirilen ikinci bir sosyal sınıfın varlığına yer verilmiştir. Kanun maddesinden anlaşıldığı üzere bir köle efendisi olmadan ya da efendisinin izni olmadan şehir kapısından çıkamaz, hiçbir yere gidemezdi. Böyle bir durumda köle suçlu konuma düştüğü gibi ona yardım eden bir kişi hür bir insan olsa bile suçlu sayılmaktaydı ve cezası ölümdü.

¹³⁰ Yıldırım (2002), a.g.e., 63.

¹³¹ Tosun (1975), a.g.e.,186.

İlgili maddenin açıklaması aşağıdaki gibidir;

Madde 15

“Eğer bir adam sarayın bir erkek veya bir kadın kölesini yahut bir muşkenum’un bir erkek veya bir kadın kölesini şehir kapısından (kaçırtırsa) o adam öldürülecektir”¹³².

Köle kesin olarak efendisine itaat etmek zorundaydı. Onun izni olmadan hareket edemez şehir dışına çıkamazdı. Kaçan kölenin yakalanıp sahibine iade edilmesi gerekiyordu. Eğer bir adam kaçan bir köleyi ortaya çıkartmaz, onu evinde saklarsa bu kişi ölümle cezalandırılırdı. Bir kölenin haksız yere bir başkası tarafından sahiplenilmemesi için kanunlarda bu tip durumlara ağır cezalar verilirdi. Kanunun 16. maddesi bu duruma açıklık getirmektedir. Maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam, saraya veya muşkenum’a ait kaybolmuş bir erkek veya kadın köleyi evinde saklarsa ve tellalın çağrısı üzerine onu (ortaya) çıkartmazsa o evin sahibi öldürülecektir”¹³³.

Kölenin efendisi için ekonomik bir değeri bulunmaktadır. Şüphesiz köle efendisine önemli bir iş gücü sağlamaktadır. Bu nedenle kaçan bir köleyi yakalayıp sahibine getiren kişilerin ödüllendirileceği kanunun 17. maddesinde açıkça ifade edilmiştir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam, kayıp bir erkek veya kadın köleyi kırdı (açıkta) yakalayıp onu sahibine getirirse, kölenin sahibi ona iki şeşel gümüş verecektir”¹³⁴.

Kölelerin kaçması suçtur. Çünkü o efendisine bağlıdır ve onun izni olmadan herhangi bir yere gidemez. Kölelerin kaçışını önlemek için kaçak kölelere karşı kanun maddelerine ağır cezalar konulmuştur. Bununla birlikte eğer köle kaçmışsa ve daha sonra da yakalanmışsa kendisini yakalayan kişiye sahibini

¹³² <http://www.wsu.edu/MESO/CODE.HTM>, 4.

¹³³ Tosun (1975), a.g.e.,187.

¹³⁴ L. W. King-Charles F. Horne (1915), 2500 B.C. The Code Of Hammurabi, Ph.D. (1915) and The Eleventh Edition of the Encyclopaedia Britannica,4.

söylemek zorundadır. Kölenin sahibini söylememesi durumunda ise, kaçak köle saraya götürülüp durumu araştırılarak sahibine iade edilirdi. Bu durum ile ilgili olan 18. maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer o köle, sahibini söylemezse, onu (yakalayan) saraya götürecektir. Durumu araştırılacak ve sahibine onu geri vereceklerdir”¹³⁵.

Kanununun 19 ve 20. maddelerinde ise kaçak köleyi yakalayan kişinin onu sahibine iade etmek mecburiyetinde olduğu hükmünü ortaya koymaktadır. Ancak köleyi iade etmeyip evinde alıkoyarsa o adam ölümle cezalandırılırdı. Fakat köle kendisini yakalayanın elinden kaçarsa, onu yakalayan kişi köle sahibine tanrı yemini etmek zorundaydı. Aksi durumda suçlu konuma düşüyordu.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer, o köleyi evinde alı korsa, sonra köle elinde yakalanırsa, o adam öldürülecektir.” “Eğer köle onu yakalayanın elinden kaçarsa, o adam köle sahibine tanrı yemini edecek ve serbest kalacaktır”¹³⁶.

Kölelerin kaçıışı ile ilgili bir sebep olmakla beraber, belkide en önemlisi, sahibi eğer tarım programında beslenmeyle ilgili yiyeceklere yer vermezse, karnını doyurmak için gizlice hayvancılıkla uğraşmaya ve ekinler yetiştirmeye mecbur kalan köle yaptıkları anlaşıldığı zaman kaçmak durumunda kalıyordu. Kurtuluşu kaçmakta bulan köle kaçak statüsüne girmekteydi. Onu gören kimse onu öldürebilirdi. Bu nedenle kaçak köle uzak yerlere giderek hayatını kurtarmaya çalışmaktaydı¹³⁷.

Diğer taraftan Eski Babil kralı Hammurabi, devletin kötü gidişatını durdurmak için eski usule başvurarak idaresinin 12 ve 22. senelerinde birer “*şimdat-şarim*” çıkarmıştı. Devletin borçları kaldırması anlamına gelen bu âdeti Hammurabi’nin halefleri de devam ettirmiştir. Ancak Hammurabi’nin halefleri tarafından başvuru bu borçların affı kurumu, ekonomik durumu düzeltmeye yetmemiştir. Babil krallarının ekonomik krizi önlemek için hiçbir yatırım

¹³⁵ Roth (1997), a.g.e.,84.

¹³⁶ Tosun (1975), a.g.e.,187.

¹³⁷ Lengelle (1993), a.g.e.,51.

yapmamaları ve borçların kaldırılmasının geçici bir tedbir olması devletin durumunun her geçen sene daha da kötüleşmesine sebep olmuştur¹³⁸.

Tarla, bahçe, ev kiralama, bir temsilciye sermaye verme hatta bira satmayla ilgili konularda Hammurabi Yasaları'nda çeşitli borçlanma olasılıklarına değinilmektedir. Sonuçları ise sonraki birkaç maddede işlenmektedir¹³⁹.

Kanunun 115. maddesi alacağa karşılık kişilerin haciz edilmesi durumunu ifade etmektedir. Buna göre; eğer bir kişi gerçekten alacağı olmamasına rağmen başka birine haciz koyarsa, diğerinin evinden aldığı her rehine başına 1/3 mina gümüş ödemek zorunda bırakılıyordu ki 20 sheqel gümüş genelde bir köle için ödenmesi gereken bedele denkti. Hacz edilmiş bir kişinin alacaklının evinde ölmesi durumunda, doğal bir ölüm söz konusu ise bu durumda suçlu borçlu olan kişi oluyordu¹⁴⁰.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adamın, bir adamdan arpa veya gümüş alacağı varsa ve (buna karşılık bir kimseyi) haczettiye, hacz edilen kimse, hacz edildiği evde tabii ölümle öldüyse, o davaya itiraz olmayacaktır”¹⁴¹.

Hammurabi Kanunları'nın 116. maddesinde ise durum biraz daha farklıdır. Eğer bir kişi kendisini rehin alan kişinin evinde kötü muameleden dolayı ölürse, rehin kişinin efendisi bu durumu kanıtlayacaktır. Eğer ölen kişi borçlu olan kişinin oğluysa bu durumda alacaklının oğlu da öldürülecektir. Ancak ölen kişi köle ise alacaklı 1/3 mina ödediği gibi ödünç olarak verdiği her şeyi de yitirecektir. Yani borçlunun oğlunun öldürülmesi durumunda kısasa kısas ilkesi uygulanmaktayken kölenin ölmesi durumunda 20 sheqel gümüş ödenerek bedeli karşılanmaktadır¹⁴².

“Eğer hacz edilen kimse, hacz edildiği evde dayaktan veya kötü muameleden dolayı öldüyse, hacz edilenin sahibi, alacaklısını itham edecektir.

¹³⁸ Kinal (1983), a.g.e., 143,144.

¹³⁹ Klengel (2001), a.g.e., 229.

¹⁴⁰ Klengel (2001), a.g.e., 230.

¹⁴¹ Tosun (1975), a.g.e., 196.

¹⁴² Klengel (2001), a.g.e., 231.

Eğer (ölen) beyin oğluysa, (alacaklının) oğlunu öldürecektir. Eğer (ölen) beyin kölesi ise 1/3 mina gümüş ödeyecek ve verdiği her şeyden hakkını kaybedecektir”¹⁴³

Borç tutarının geri ödeneceğine dair alacaklıya verilen rehineler ucuz iş gücüydü. Ancak köle değildi. Alacaklının hizmetine verilmeden önce hukuksal açıdan özgür olan rehineler özgür kişilerle aynı yasal korumalardan yararlanabiliyorlardı. Aile bireyleri kendilerini rehin almış kişiye üç yıl boyunca hizmet ediyor dördüncü yılda ise yeniden özgürlüklerine kavuşuyorlardı. Üç yıl boyunca yeni efendilerinin yanında çalıştıklarında, bu süre kişilerin alacaklıya karşı ödenmesi gereken borcun karşılığı sayılıyor böylece o evin ekonomik durumunu ve aileyi olumsuz etkileyebilecek koşullarda ortadan kaldırılmış oluyordu¹⁴⁴.

Diğer taraftan bir erkek veya kadın köle de efendisi tarafından borç karşılığı bir başkasına verilebiliyordu. Borcun ödeme süresi dolduğunda alacaklı köleyi iade etmiyordu. Hatta alacaklı köleyi başkasına satabiliyordu. Kölenin efendisi ise bu durumda hak iddia edemiyordu. Hammurabi Kanunları'nın 118. maddesi bu konuya güzel bir örnektir.

“Eğer bir erkek veya kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi) başkasına verirse, (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edilmeyecektir”¹⁴⁵ hükmü yer almaktadır.

Mezopotamya'da yaşanan borç köleliği ile ilgili bu durum bazı başka eskiçağ toplumlarında da görülmektedir. Örneğin; Roma'da ekonomik durumun kötüye gittiği dönemlerde Roma yasalarında yasaklanmasına rağmen, kişilerin kendilerini ve çocuklarını, sattıkları görülmektedir. Ancak bu yasağa rağmen çocuk satma olayları oldukça yaygındı. Romalılar'ın eyaletlere koydukları vergilerin ağır olmasından dolayı, insanlar vergi ödeyen bir tebaa olarak yaşamak yerine, köle olarak yaşamayı tercih etmişlerdir¹⁴⁶.

¹⁴³ <http://www.wsu.edu/MESO/CODE.HTM>,14.

¹⁴⁴ Klengel (2001), a.g.e., 231.

¹⁴⁵ Roth (1997), a.g.e.,103.

¹⁴⁶ Malay (1990), a.g.e.,33,34.

Tekrar Hammurabi Kanunları'na dönecek olursak; bir adamın borcundan dolayı alacaklıya verdiği kadın kölesi efendisine çocuk doğurmuş ise, sahibi alacaklıya onun karşılığında aldığı gümüşü vererek kölesini tutsaklıktan kurtarabiliyordu.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 119

“Eğer bir adamı ödemediği borç yüzünden (bir başka adamı) yakaladıysa, (borçlu) kendisine evlat doğuran kölesini gümüş karşılığı ona verdiyse (sattıysa) tüccarın ödediği (gümüş ile) kölenin sahibi (borcunu) ödeyip, kölesini kurtaracaktır”¹⁴⁷.

Özgür bir adam rahibe sınıfından olan bir “*naditum*”¹⁴⁸ ile evlenebiliyordu. Fakat rahibeler eşlerine çocuk doğurmak mecburiyetinde olmadıklarından, ailenin çocuksuz kalmaması için, çocuk doğurtmak üzere kocasına bir kadın köle alabiliyordu. Köle kadının çocuk doğurması durumunda ise özgür adam bir diğer rahibe sınıfına mensup olan şugitum¹⁴⁹ ile evlenmek isterse buna izin verilmiyordu. Ancak naditum kocasına çocuk temin etmezse bu durumda evin beyi bir şugitum ile evlenebiliyordu. Hammurabi kanunlarının 144. maddesi bu durumla ilgilidir.

“Eğer bir adam bir naditum ile evlenirse ve bu naditum kocasına bir kadın köle verirse ve köle çocuk doğurursa, fakat bu adam bir şugitum ile evlenmeye karar verirse, onlar adamın böyle yapmasına izin vermeyeceklerdir. O şugitum ile evlenemeyecektir”¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Tosun (1975), a.g.e., 196.

¹⁴⁸ Naditum: Asil soydan gelen ve çeşitli tanrıların hizmetinde olan rahibe sınıfıdır. Hammurabi kanunlarından anlaşıldığı kadarıyla naditum rahibeleri tımar sahibi olabilmekte ve bu tımarı başkasına satabilmektedirler. Manastırda oturdukları sürece meyhaneye girmeleri de yasaktır. Naditumların evlenme hakkı vardır, fakat çocuklarının olmaması halinde kocası başka bir rahibe sınıfından olan şugitum ile evlenebilmektedir. Çocuğun olması halinde koca isterse şugitum'u boşayabilmektedir. Bu durumda naditum'a verildiği gibi bir boşanma parası verilmektedir. Tosun (1975), a.g.e., 274,275.

¹⁴⁹ Şugitum: Diğer bir rahibe sınıfı olan şugitumlar evlenme hakkına sahiptirler. Fakat daha evlenmeden henüz baba ocağında iken bu ünvanı kazanabilmektedirler. Baba bir şugitum olan kızını evlendirirken çeyiz vermekle yükümlüdür, ancak çeyizini alarak evlenen bu rahibeler babanın ölümünden sonra onun mirasına girememektedirler. Tosun (1975), a.g.e., 275.

¹⁵⁰ Roth (1997), a.g.e., 108.

Kanunun 146 ve 147. maddelerine göre; bir naditum kocasına çocuk doğurması için bir köle verebilirdi. Köle çocuk doğursa bile evin hanımıyla aynı haklara sahip değildir ve eşitlik iddia edemezdi. Kölenin eşitlik iddia etmesi durumunda ise eğer köle kocasına bir çocuk veriyse naditum köleyi satamaz ancak ona köle nişanı koyabilirdi. Kölenin çocuğu olmaması durumunda ise naditum köleyi satma hakkına sahipti.

İlgili maddelerin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam bir naditum ile evlenirse ve o (neditum) kocasına bir kadın köle verirse ve köle çocuk doğurursa, sonra o köle çocuk doğurdu diye hanımı ile eşitlik iddia ederse, hanımı onu satamayacaktır. Ona kölelik nişanı koyacaktır ve onu köle kadınlardan sayacaktır.” “Eğer o (köle) çocuk doğurmazsa hanımı onu satacaktır”¹⁵¹.

170. madde bir adamın köleden doğan çocuklarını evlat olarak kabul edip etmediği ve köleden olan çocuğun özgür kadından doğan çocuk ile hukuk nazarındaki durumunu hükme bağlamaktadır. Maddenin muhtevassından çıkan genel yorum şöyledir; bir adamın özgür karısı ona çocuk doğurursa ve kölesi de çocuk doğurursa ve baba sağlığında kölenin çocuklarını tanırsa kölenin çocukları evin hanımının çocuklarıyla eşit duruma gelmektedirler. Kocanın ölümünden sonra ise, eşinin çocukları ile köle kadının çocukları baba mirasını eşit bir şekilde bölüşebilmektedirler. Ancak babanın ilk oğlu diğer çocuklardan daha fazla hakka sahiptir. O seçme hakkına sahiptir. Bu nedenle ilk oğul miras bölüşülmeden önce hisse içinden istediğini seçebilmektedir.

İlgili maddenin tercümesine gelince;

“Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurursa ve onun kadın kölesi de ona çocuk doğurursa ve baba sağlığında köle kadının ona doğurduğu çocuklara benim çocuklarım deyip eşinin çocukları ile birlikte sayarsa, sonra baba kaderine giderse (ölürse), eşinin çocukları ile köle kadının çocukları baba evinin malını

¹⁵¹ L. W. King-Charles F. Horne (1915), a.g.e.,12.

eşit olarak bölüşeceklerdir. Ancak eşinin ilk oğlu hisse içinden seçecek ve alacaktır”¹⁵².

171. madde de ise farklı bir yorum söz konusudur. Burada elde edilen neticelere göre; hür bir adam ölmeden önce kölenin çocuklarını tanımadıysa, babanın ölümünden sonra köle kadının çocuklarının mirasta hakları yoktur ve hanımın çocuklarıyla birlikte kocanın mirasını bölüşmeyeceklerdir. Ancak kadın köle ve çocukları özgür bırakılacaktır. Hanım ise çeyizini, kocasının ona verdiğini, belgede yazdığı düğün hediyesini alma ve eşinin evinde yaşadığı sürece oturma hakkına sahiptir. Fakat bu evi satma hakkı yoktur. Hanımın mülkü daha sonra çocuklarına miras kalacaktır.

İlgili maddenin açıklaması şöyledir;

“Eğer baba sağlığında köle kadının ona doğurduğu çocuklara benim çocuklarım demediyse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde), kadın kölenin çocukları hanımın çocukları ile baba evinin malını bölüşmeyeceklerdir. Kadın kölenin ve çocuklarının özgürlükleri verilecektir. Hanımın çocukları köle kadının çocuklarına karşı kölelik için iddiada bulunmayacaklardır. Hanım çeyizini ve kocasının ona verdiği, belgede yazdığı düğün hediyesini alacak ve kocasının evinde oturmayı sürdürecektir, yaşadığı sürece o evden faydalanacak, fakat o evi satamayacak. Onun mülkü yalnızca onun çocuklarına miras kalacaktır”¹⁵³.

Kanunlara göre ebeveynlerinin her ikisinde köle olan çocuk da köle kabul edilmektedir. Ayrıca kölenin efendisi kölenin çocukları üzerinde de aynı hakka sahiptir. Fakat bir erkek kölenin bir bey kızından olan çocukları özgürdür ve kölenin sahibi bey kızının çocuklarına karşı kölelik hak iddiasında bulunamaz. Babil toplumunun ataerkil bir yapıda olduğu açık bir şekilde bilinmesine rağmen, sosyal statü ayrımından olsa gerek özgür anneden doğan köle çocuk babalarının değil, daha çok annelerinin şeceresini takip etmektedirler. Dolayısıyla erkek kölenin efendisi söz konusu çocuklar üzerinde hak iddia edememektedir. Kanunun 175. maddesi bu durum ile ilgilidir.

¹⁵² Tosun (1975), a.g.e.,202.

¹⁵³ Roth (1997), a.g.e.,114.

İlgili maddenin açıklaması şöyledir;

“Eğer sarayın bir kölesi veya bir muşkenum’un kölesi bir bey kızı ile evlenirse ve çocukları olursa, kölenin sahibi beyin kızının çocuklarına karşı kölelik için hak iddia etmeyecektir”¹⁵⁴.

Kanununun 176 a ve b maddeleri ise bir özgür kadın ile evlenen kölelerin mal mülk edinebildiklerini vurguladıktan sonra kölenin ölümü halinde evlilik hayatı boyunca edindikleri maddi varlığın paylaşımını konu etmektedir. Buna göre; eğer bir köle bir bey kızıyla evlendikten sonra mal mülk edinirler ve daha sonra köle ölürse beyin kızı baba evinden getirdiği çeyizle birlikte kocasıyla elde ettikleri malın yarısını alma hakkına sahiptir. Malın diğer yarısı ise kölenin sahibine verilecektir. Beyin kızının çeyizi yoksa bey kızı sadece kocası ile birleştikten sonra edindikleri malın yarısını çocukları için alırken diğer yarısını da kölenin sahibi alacaktır. Kanun maddesinde görüldüğü gibi köle evlense bile efendisine bağlıdır. Efendinin her halükarda köle üzerinde hakkı bulunmaktadır. Köle kendisi çalışıp mal mülk edinse dahi ölümünden sonra bile efendi kölenin malı mülkü üzerinde hak iddia edebilmektedir.

İlgili maddelerin açıklaması sırasıyla şöyledir;

“Eğer saraya ait bir köle veya bir muşkenum’a ait bir köle bir bey kızı ile evlenirse, o evlendiği zaman, baba evinin çeyizi ile birlikte, saray kölesinin veya muşkenum’un kölesinin evine girer ve birleştikten sonra bir ev yaptılar ve mal edindilerse, sonra sarayın kölesi veya muşkenum’un kölesi kaderine gittiye, beyin kızı çeyizini alacaktır. Dahası kocası ve o birleştikleri zaman elde ettikleri bütün malı ikiye bölecekler ve kölenin sahibi yarısını alacak, beyin kızı da çocukları için yarısını alacaktır”.

“Eğer beyin kızının çeyizi yoksa kocası ile birleştikten sonra elde ettikleri ikiye bölünecek ve kölenin sahibi yarısını alacak diğer yarısını da çocukları için beyin kızı alacaktır”¹⁵⁵. Diğer taraftan daha önce irdelenen kanunlarda ifade edildiği gibi Hammurabi kanunlarında da suça karşılık verilen cezalar da suçu işleyen kişinin bulunduğu sosyal konuma göre değişmektedir. Özgür bir adamın

¹⁵⁴ <http://www.wsu.edu/MESO/CODE.HTM>, 23.

¹⁵⁵ Roth (1997), a.g.e., 115,116.

özgür bir adama karşı işlediği suçun cezası ile bir muşkenum'un ya da bir kölenin işlediği suça verilen cezalar aynı değildir. Özgür bir adam bir köleye karşı suç işlerse genelde bu suçun karşılığı para ile ödenirken aynı suçu bir kölenin özgür bir adama karşı işlemesi durumunda ölüm cezası ya da kamçılanması, kulağının veya kolunun kesilmesi şeklinde cezalar verildiği görülmektedir. Bu da sınıflar arasındaki eşitsizliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Özgür bir adamın bir başka özgür adamın gözünü kör etmesi veya kemiğini kırması halinde aynı şekilde onun da gözü kör edilecek ya da kemiği kırılacaktır. Aynı suçu bir muşkenuma karşı işlemesi durumunda ise sadece 1 mina gümüş ödeyecektir. Bir kölenin gözünü kör etmesi veya kemiğini kırması durumunda ise fiyatın yarısını yani 30 şeqel gümüş ödeyecektir.

Bir adamın kendi denginde bir adamın dişini kırması durumunda kendi dişi de kırılırken, muşkenum'un dişini kırdığında 1/3 mina gümüş ödeyecektir. Görüldüğü gibi sınıflar arası eşitsizlik ortadadır. Özgür bir adam kendi denginde birine karşı suç işlediğinde ise kısasa kısas esası uygulanırken aynı suç bir muşkenum'a karşı işlendiğinde sadece belirli bir miktar para cezası verilmektedir. Suç köleye karşı işlendiği zaman ise muşkenuma karşı işlenen suça karşılık ödenen paranın yarısı kadar bir para cezası verilmektedir. Görüldüğü gibi köle her koşulda mağdurdur.

Hammurabi Kanunları'nda cezalar kişilerin sahip oldukları statüye göre değişmektedir. Yani suça karşı farklı cezalar verilmektedir.

Bir adam kendisi ile aynı sınıftan olan birinin yanağına vurursa 1 mina gümüş öderken, kendisinden üst düzeyde birinin yanağına vurması durumunda sığır kuyruğundan bir kamçı ile kalabalık içinde 60 defa vurulacaktır.

Bey sınıfından biri bey sınıfından birinin yanağına vurduğu zaman 1 mina gümüş öderken, bir muşkenum bir başka muşkenum'un yanağına vurması halinde 10 şeqel gümüş ödeyecektir. Kanun maddesinde de ifade edildiği gibi her iki sınıf da birbirlerine karşı aynı suçu işlemesine rağmen verilen cezada yine farklılık görülmektedir. Fakat bu suçu bir köle işlediği zaman ise kulağı kesilecektir. Kölenin üst sınıfa mensup birisine karşı tearuz da bulunmasına

karşılık ya kısasa kısas prensibi uygulanmaktadır ya da organ sakatlama cezası verilmektedir. Hammurabi kanununun 196, 197 ve 200. maddeleri özgür insanlar arasında işlenen suçlara karşı uygulanan kısasa kısas ile ilgilidir. 196 “Eğer bir adam bir başka adamın gözünü kör ederse, onun gözünü de kör edeceklerdir”. 197“Eğer o bir başka adamın kemiğini kırarsa, onun da kemiğini kıracaklar.” 200“Eğer bir adam kendi dengi bir başka adamın dişini vurup kırarsa, onun da dişini vurup kıracaklardır.”

Öte yandan kanunun 198 ve 201 maddeleri ise özgür bir adamın kendisinden alt sınıfta olan muşkenum’un organını yaralaması durumunda nakdi cezanın uygulandığını göstermektedir. Buna göre 198 “Eğer o bir muşkenum’un gözünü kör ederse veya kemiğini kırarsa, 1 mina gümüş ödeyecektir.” 201’de ise “Eğer o bir muşkenum’un dişini vurup sökerse 1/3 mina gümüş ödeyecektir”¹⁵⁶ ifadeleri yer almaktadır. Kanunun 199. maddesi ise özgür adamın başkasının kölesini yaralaması halinde kölenin fiyatının yarısını ödemesi cezasını içermektedir. Burada kölelerin insan olarak kabul edilmekten ziyade bir maddi varlık olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Maddenin tercümesi şöyledir. “Eğer bir adamın kölesinin gözünü kör ederse veya kemiğini kırarsa fiyatının yarısını ödeyecektir”¹⁵⁷. Yine 202, 2004 maddeler özgür insanların birbiriyle olan ilişkilerine ışık tutmaktadır. Burada toplumda statü farkının varlığı da ortaya çıkmaktadır. Buna göre, “Eğer bir adam kendisinden büyük statüdeki bir adamın yanağına vurursa, sığır kuyruğundan bir kamçı ile kalabalık içinde 60 defa vurulacaktır.” 203’de ise “Eğer bey sınıfından bir kimse, bey sınıfından bir başka kimsenin yanağına vurursa 1 mina gümüş ödeyecektir.” 204. madde toplumun ikinci sınıfını oluşturan muşkenum’ların kendi aralarındaki darp ile ilgilidir ve maddenin içeriği şöyledir; “Eğer bir muşkenum, bir başka muşkenum’un yanağına vurursa, o 10 şeql gümüş ödeyecektir.” 205. madde ise bir kölenin bey sınıfından birisinin yanağına vurması halinde kulağının kesileceğini vurgulamaktadır. Buna göre, “Eğer bir adamın kölesi bey sınıfından birinin yanağına vurursa, onun kulağını keseceklerdir”¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Brians (1915), a.g.e.,2.

¹⁵⁷ Brians (1915), a.g.e.,2.

¹⁵⁸ Tosun (1975), a.g.e.,205,206.

Köle eski toplumlarda bir mal gibi görülmektedir. Onun hiçbir hakkı bulunmadığı gibi hayatının da hiçbir önemi yoktur. Kanun maddelerinde de bu durum çok net bir şekilde belirtilmektedir.

Kanunun 213 ve 214. maddelerinde kölelerin vücut yaralama ile ilgili hükümler vardır. Burada bir beyin kadın kölesine vurup çocuğunu düşürmesinin cezası 2 shekel gümüştür. Ölmesi durumunda ise 1/3 mina gümüş ödeyecektir. Bu da kölenin hayatının ne kadar ucuz olduğunu ortaya koymaktadır.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer o bir beyin kadın kölesine vurup, içindekini attırırsa, 2 shekel gümüş ödeyecektir.” “Eğer o kadın köle ölürse 1/3 mina gümüş ödeyecektir”¹⁵⁹.

Kanunun 215, 216 ve 217. maddeleri kölelerin hastalanması durumunda yapılan cerrahi müdahalelerle ilgilidir. Ayrıca burada kölelere yapılan cerrahi müdahalelerde hekime ödenen ücretin özgür insan ve muşkenum’ların aynı türden operasyonlarına karşı ödenen ücretle mukayesesi açısından önemlidir. Buna göre cerrahi müdahale gören kölenin cerraha vermesi gereken ücret sahibi tarafından ödenmektedir. Tabii ki cerrahi müdahalenin ücreti kişinin mensup olduğu sınıfa göre değişmektedir. Hekim hür bir insanı iyileştirdiyse 10 shekel gümüş, bir muşkenum için 5 shekel gümüş alırken köle sınıfından biri için ise 2 shekel gümüş almaktadır. Kölelerin sosyal konumuyla açıklanan bu farklılık, kanunlarda köle hayatına verilen değeri de göstermektedir.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir doktor, ağır yaralı bir adamı bronz neşterle ameliyat edip, adamın hayatını kurtarırsa veya adamın alnını veya şakağını bronz neşterle açıp adamı yaşatırsa 10 shekel gümüş alacaktır.” “Eğer o muşkenum sınıfından biriye 5 shekel gümüş alacaktır.” “Eğer o bir adamın kölesi ise, kölenin sahibi doktora 2 shekel gümüş verecektir”¹⁶⁰.

Toplumda en alt sınıfı oluşturan kölelerin durumu kanunlarda açıktır. Kişilerin hayatlarına verilen değer buldukları statülere göre değişiklik

¹⁵⁹ Roth (1997), a.g.e.,123.

¹⁶⁰ Tosun (1975), a.g.e.,206.

göstermektedir. Bu oluşum kişinin tedavi gördüğü sırada uğramış olduğu olumsuzluklarda dahi net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yani hekimin yanlış tedavi uygulaması veya suistimali halinde ödeyeceği ceza miktarı kişinin sosyal konumuna paralel olarak azalma veya artış göstermektedir. Hammurabi kanunlarının 219 ve 220. maddelerinde bu durumla ilgili hükümler yer almaktadır. Buna göre; bir hekim muşkenum sınıfından bir kişinin kölesinin ölümüne sebep olursa, o köleye karşı köle ödeyecektir. Eğer hekim kölenin gözünü kör ederse fiyatının yarısını ödeyecektir. Tabii ki bu ücret köleye değil efendiye verilmektedir. Yani kölenin her hangi bir maldan farkı yoktur. Onun yaşamını yitirmesi ya da gözünün kör olması önemli değildir. Önemli olan efendinin zarar görmemesidir.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir doktor, ağır yaralı bir muşkenum’un kölesi üzerinde bronz bir neşter ile çalışır ve kölenin ölümüne sebep olursa, o köleye karşılık köle ödeyecektir.” “Eğer, göz bölgesini bronz neşterle açıp gözünü kör ederse fiyatının yarısını ödeyecektir”¹⁶¹.

Kanunun 221, 222 ve 223. maddeleri de benzer şekilde tedavi uygulaması esnasındaki tedaviye mukabil olan ücretin tespitinin bireyin sosyal statüsüne göre ayarlanmış olduğuna işaret etmektedir. Burada özgür insanın hayatı bir kölenin hayatından daha değerli olduğu için, bir hekim özgür kişiye de köleye de aynı cerrahi müdahaleyi yapmasına rağmen, özgür insan için hekime ödenen ücret de daha fazlaydı. Bir hekim özgür bir insanın kemiğini ya da yaralı kaşını iyileştirirse hekime 5 shekel ödeyecek, muşkenum sınıfından biri ise 3 shekel ödeyecektir. Eğer o kişi bir beyin kölesi ise kölenin sahibi doktora 2 shekel gümüş tartacaktır.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir doktor bir adamın kırık kemiğini veya yaralı bir kaşını iyileştirirse, hasta doktora 5 shekel gümüş ödeyecektir.” “Eğer o (hasta)

---

¹⁶¹ King- Horne (1915),a.g.e.,17.

muşkenum sınıfından bir kimse ise, o 3 Şeşel gümüş ödeyecektir.” “Eğer (hasta) o bir beyin kölesi ise, kölenin sahibi doktora 2 Şeşel gümüş ödeyecektir”¹⁶².

Daha önce eskiçağ Mezopotamya toplumlarında kölelerle özgür insanlar arasındaki farkın fiziki olarak da belli olması için bazı alametler bulunduğu vurgulanmıştı. Hammurabi kanununun 226 ve 227. maddeleri de bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kanun maddelerinin muhtevsından köle traşının sık kullanılan ve en dikkate alınan kölelik işareti olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir köle saçını hiçbir zaman özgür bir insan gibi traş ettirememektedir. Hatta bir berber bir kölenin saçını onun köle olduğunun anlaşılmayacak derecede keserse o berberin elinin kesileceği ifade edilmektedir. Yine bir kölenin saçını, onun köle olduğunun anlaşılmayacak şekilde bir berberi zorlayarak traş ettiren kişi de öldürülecektir. Berber köleyi isteyerek traş etmediğine dair yemin ederse serbest kalacaktır.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir berber bir kölenin sahibinin rızası olmaksızın köle işareti olan saçını kölelik belirtisini kaybedecek şekilde keserse, o berberin eli kesilecektir”¹⁶³. “Eğer bir adam bir berberi zorlayıp, bir kölenin köle olduğu belli olmayacak şekilde saçlarını kestirirse, o adam öldürülecektir ve onu kendi kapısına asacaklardır. Berber onu (köleyi) isteyerek traş etmedim diye yemin edip serbest kalacaktır”¹⁶⁴.

Kanunun 229, 230 ve 231. maddeleri çeşitli şekillerde zarara uğramış özgürlerle kölelerin durumu ile ilgilidir. Özgürlere ve kölelere verilen cezalar ile zarara uğramış bir özgüre ve köleye yapılan muameledeki fark, kölelerin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanmaktadır. Bir mimar işini sağlam yapmazsa ve onun inşa ettiği ev çökerek sahibinin ölümüne sebep olursa mimar da öldürülecektir. Ev sahibinin oğlunun ölümüne sebep olursa mimarın oğlu da öldürülecektir. Fakat ölen ev sahibinin kölesi ise bu durumda mimar sadece kölenin değerini karşılayacaktır.

¹⁶² Tosun (1975),a.g.e.,207.

¹⁶³ Roth (1997), a.g.e.,124.

¹⁶⁴ Tosun (1975),a.g.e.,207.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir mimar bir adama ev inşa ederse, fakat işi sağlam olmazsa ve onun inşa ettiği ev sahibinin ölümüne sebep olursa, mimar öldürülecektir.” “Eğer o evin sahibinin oğlunun ölümüne sebep olursa, o mimarın oğlu öldürülecektir.” “Eğer o ev sahibinin kölesinin ölümüne sebep olursa, kölenin değerini karşılayacak bir köle ev sahibine verecektir”¹⁶⁵.

Kanunlara göre kişiler sahip oldukları hayvanlardan sorumlu tutulmaktadır. Hayvanın sahibi, hayvanın çevreye ve kişilere zarar vermesini engellemek zorundadır. Eğer hayvan sahibi, uyarılara rağmen önlem almadıysa bu durumda ortaya çıkan zararı tefli etmek mecburiyetindedir. Ancak bu tür vakalarda kısasa kısas uygulanması yerine, para cezası uygulanmaktadır. Öldürülenin bir özgür adamın ya da muşkenunumun oğlu olup olmadığı dikkate alınmamaktadır. Kanununun 251 ve 252. maddelerinde bu durumla ilgili hükümler yer almaktadır. Buna göre; öldürülen bir köle ise, kölenin efendisi aldığı 20 şeqel ile kölenin bedelinin karşılığını almış sayılmaktadır¹⁶⁶.

İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir;

“Eğer bir adamın öküzü süsken ise ve bölgenin ileri gelenleri bu konuda onu (adamı) uyardıysa ancak o boynuzu köreltmediyse, öküzünü kontrol etmediyse ve o öküz bey sınıfından birini süsüp ölümüne sebep olduysa 1/2 mina gümüş ödeyecektir.” “Eğer ölen bir köle ise, 1/3 mina gümüş verecektir”¹⁶⁷.

Kanununun 278. maddesi ise köle satışına dair hükümler içermektedir. Maddenin genel yorumundan kölenin sahibinin kölesini sattıktan sonra da onun sorumluluğunu taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre; köle satıldıktan sonra bir ay içerisinde herhangi bir hastalığa tutulursa satın alan köleyi iade ederek satışı geçersiz kılma hakkına sahip olabiliyordu.

¹⁶⁵ Roth (1997), a.g.e.,125.

¹⁶⁶ Klengel (2001),a.g.e.,255.

¹⁶⁷ Tosun (1975), a.g.e.,209.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam, bir erkek köle veya kadın köle satın alır ve bir ay dolmaksızın sarası tutarsa, satıcıya geri verilecek, satın alan ödediği gümüşü geri alacaktır”¹⁶⁸.

Diğer taraftan bir kişi satın aldığı kölenin bedel karşılığı serbest bırakılmasını onaylamak mecburiyetinde değildir¹⁶⁹ 279. maddede bu duruma açıklık getirilmiştir.

“Eğer bir adam bir erkek veya bir kadın köle satın alırsa ve bir iddia ortaya çıkarsa, satıcı bu iddiayı açıklayacaktır”¹⁷⁰.

Başka bir memlekette köle olarak satılan kişi, kendi memleketine döndüğü zaman herhangi bir bedel ödmeden özgürlüğe kavuşabiliyordu. Bu tür kişi muhtemelen kölelik bedelini emek harcama karşılığında telafi etmiştir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 280

“Eğer bir adam yabancı bir ülkede başka bir adamın erkek veya kadın kölesini satın alırsa, kendi memleketine döndüğü zaman erkek kölenin veya kadın kölenin sahibi kendi erkek kölesini veya kadın kölesini açıklarsa ve eğer onlar (döndüğü) memleketin yerlisi ise, onları satın alan herhangi bir ücret ödemeksizin, onların özgürlükleri verilecektir”¹⁷¹.

Başka bir memlekette köle satın alan kişi köleyi ise satın alan kişi onları satın aldığını ispat etmek zorundadır. Ayrıca eğer kölenin sahibi isterse, tüccarın ödediği bedeli karşılayarak kölesini serbest bırakabilmektedir.

¹⁶⁸ <http://www.wsu.edu/MESO/CODE.HTM>, 36.

¹⁶⁹ Klengel (2001), a.g.e.,259.

¹⁷⁰ Tosun (1975), a.g.e.,211.

¹⁷¹ Roth (1997), a.g.e.,125.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 281

“Eğer onlar başka bir ülkenin yerlisi ise, satın alan ödediği gümüşü tanrı önünde bildirecek ve erkek veya kadın kölenin sahibi, onun ödediği gümüşü tüccara geri verecek ve o erkek veya kadın kölesini kölelikten çözecektir”¹⁷².

Kölelerin efendilerine nasıl davranması gerektiği kanunlarda belirtilmiştir. Sahibi köle üzerinde her türlü hakka sahipken kölelerin hiçbir hakkı yoktur. Efendisinin malı konumunda olan köle kayıtsız şartsız ona itaat etmek mecburiyetindedir. Bir mal gibi olan köle her türlü işte çalıştırılır ve hiçbir şekilde buna itiraz edememektedir. Sahibine karşı çıkması halinde ise efendisi onu istediği şekilde cezalandırabilmektedir. Kanunun 282. maddesi bu duruma güzel bir örnektir. Burada efendisine karşı çıkması ve onu inkâr etmesi durumunda sahibi onun kölesi olduğunu ispat ettiği takdirde kölenin kulağını kesmek suretiyle cezalandırılıyordu.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer köle efendisine sen benim sahibim değilsin derse, sahibi değişiklik getirecek ve gerçekten onun kölesi olduğunu ona ispat edecek ve sahibi onun (kölenin) kulağını kesecektir”¹⁷³.

1.1.2.3. Orta Assur Kanunlarında Kölelik

Orta Assur kanunları, Hammurabi kanunlarından sonra Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesidir. 1903–1914 yıllarında Alman arkeologlar tarafından 9 tablet parçası halinde ortaya çıkarılan Orta Assur kanun metni bugün Almanya'nın Berlin Müzesi'ndedir. Tabletlerin yazılış tarihi I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1100) zamanına ait olmakla birlikte kanunların daha da eski döneme ait olduğu yani II. Aşşurnirari ile I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1260–1225) zamanlarında yazıldığı tahmin edilmektedir¹⁷⁴. Önsöz ve sonsözü olmayan kanunların başlıca konusu kadınlarla ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet

¹⁷² King- Horne (1915), a.g.e., 20.

¹⁷³ Tosun (1975), a.g.e.,211.

¹⁷⁴ Roth (1997), a.g.e.,132.

haklarıyla ilgilidir. Ancak ifade tarzı bakımından diğer Sumer- Babil kanun maddeleri ile aynıdır¹⁷⁵.

Assur kazılarında ele geçen bu yasaların en iyi korunmuş olan A Tableti 59 maddeden oluşmaktadır. Bu tablet kadınların hak ve görevlerini içerirken diğerleri çeşitli hukuksal alandaki yasa maddelerini yansıtır. Maddelerin çoğu çeşitli varsayımlarla geliştirilmiş başka bir deyişle bir konuda akla gelebilecek her türlü ihtimali madde içinde değinerek bir tür genelleme yapılmaya çalışılmıştır. Bu yasaların hazırlanmasında Hammurabi yasalarından yararlanılmakla birlikte kendinden önceki yasalardan daha sistematik olduğu tespit edilmiştir¹⁷⁶.

1.1.2.3.1. Tablet A

Kanunlarda hırsızlık kesin olarak suçtur. Hür bir kadın hırsızlık yaptı ise ve bir köle de bu çalınmış malı kabul ederse suçlu duruma düşmektedir. Hırsızlığın ve çalınmış malı kabul etmenin cezası kulak ve burnun kesilmesi şeklinde verilmektedir. Yani hırsızlığı yapan kadar, bu çalıntı malı kabul eden kişilerde aynı şekilde suçlu sayılıyorlardı. Hırsızlık yapan kadının cezasını kocası vermektedir. Eğer koca karısının kulağını kesmezse bu durumda köleler de bağışlanıyordu. Ancak çalıntı malın bedeli de ödenmemiş oluyordu.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 4

“Eğer bir erkek köle veya kadın köle, (hür) bir adamın karısının elinden herhangi (çalınmış) bir şey kabul ederse, erkek ve kadın kölenin kulakları ve burunu kesilecektir (keserler). (Böylece) çalınmış mal ödenmiş olur (ve) adam (bu arada) karısının kulaklarını keser. Fakat karısını serbest bırakırsa, kulaklarını kesmezse, kadın ve erkek kölenin(de) kulak ve burunlarını kesmezler, çalınmış mal ödenmemiş olur”¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Tosun (1975), a.g.e.,15,16.

¹⁷⁶ Dinçol (2003), a.g.e., 9.

¹⁷⁷ Roth (1997), a.g.e.,156.

Maddenin muhtevasından anlaşıldığı gibi kölelerin bağışlanması'nın nedeni özgür bir kadının ceza almasını önlemek içindir. Yani burada önemli olan özgür insandır. Fakat yine de kölelerin kurtulması için bir fırsat verilmiştir.

Kanunlara göre kadınların örtünmesi şartı vardı. Assur'lu kadınlar sokağa çıkarken başlarını kapatmak mecburiyetindeydi. Ancak evin içerisinde başları açık olabilirdi. İster evli olsun ister dul olsun ya da bir bey kızı olsun evin dışına çıktıkları anda kapanmak zorundaydı. Aynı şekilde köle kadınların da efendisiyle birlikte dışarı çıktığında başını kapatması gerekirdi. Rahibe sınıfından olan “*qadištum*”ların¹⁷⁸ da sokakta örtünmeleri şarttı. Yalnızca evlenmemiş kadınlar başlarını örtemezlerdi. Kanununun 40. maddesinin muhtevasından anlaşıldığı gibi örtü bir kadının evlenmiş olduğunu ya da bir sahibinin olduğunu yani herhangi bir özgür insana olan bağlılığını gösteriyordu. Buna karşın evlenmemiş olanlar ve fahişelerin örtünmesi yasaktı. Başını kapatmış bir fahişe görüldüğü zaman tutuklanarak saray mahkemesine götürülür ve burada fahişenin elbiseleri alınır, başına zift dökülür ve elli sopa vurularak cezalandırılırdı. Ancak örtülü fahişeyi gören bir kişi onu mahkemeye götürmezse bu durumda o kişi cezalandırılırdı. Bu kişinin elbisesi alınır, kulakları delinerek bir ip geçirilir ve arkasına bağlanırdı. Bu kişi bir ay süreyle de krala hizmet etmek zorundaydı. Kadın kölelerin de örtünmesi yasaktı. Yalnızca efendisi ile birlikte dışarı çıkan cariye'nin örtünmesi gerekirdi. Efendisi olmadan dışarı çıkan ve başını örten cariye saray mahkemesine götürülür, kulakları kesilir ve onu yakalayan elbiselerini alırdı. Örtülü bir esireyi görüp de onu mahkemeye götürmeyen bir kişi tespit edildiği zaman ise bu kişiye elli sopa atılır, kulakları kesilerek bir ip geçirilerek ensesine bağlanırdı. Onu ihbar eden kişi de elbiselerini alırdı. Şu halde Orta Assur toplumunda örtünme, özgür olma veya özgür bir şahsın mahiyetinde olmanın sembolü olarak kullanılmaktadır. Ayrıca özgür kızların örtünmeleri için de evlenmiş olmaları şartı aranmıştır.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Assur'lu kadınlar olsun sokağa çıkarılarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın (bey) kızları ..... ya bir

¹⁷⁸ Gadištum: Bu sınıf kadınlar mabet hizmetinde çalışmakla birlikte fonksiyonları belli değildir. Gadištum sınıfına mensup rahibeler arasında büyük farklar vardır. Bazıları evlenebilirken bazıları evlenememektedir. Bazıları manastırda otururken bazıları oturmamaktadır. Tosun (1975), a.g.e., 275.

şal, ya bir giysi veya bir gulini (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır. .... (belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden eristu'lar (cariye ?) örtülüdürler. Kocaya varan qadiştum'lar, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların başları açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, saray mahkemesine onu götürecektir, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalayamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacaktır, kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esirler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören, yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır. Eğer bir adam, örtülü bir esire görür ve onu serbest bırakır(da) o,yakalanmaz ve saray mahkemesine götürülmezse, onu (adamı) suçlayıp, ispat ettikten sonra, ona elli sopa atacaklar, kulaklarını kesecekler, iplik geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden elbisesini alacak, o adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır”¹⁷⁹.

Kanun maddesinden anlaşıldığı gibi kadınların örtünmesine büyük bir önem verilmekteydi. Örtü bir kadının sahipli olduğunun göstergesiydi. Sahibi olmuş bir kadın dul olsa dahi kapanmak zorundaydı. Bununla birlikte kölelerin, fahişelerin ve bekârların başını örtmesi kesinlikle yasaktı ve buna karşı gelen kişiler de ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı.

Bir adam kadın kölesini örtmek isterse beş altı arkadaşının önünde cariyesini örterek o benim karımdır demesi gerekmektedir. O dönemde örtü evli bir kadını temsil ettiği için adamların önünde örtülmeyen ve sahibi tarafından benim eşimdir denmeyen bir köle kadın başını kapatamaz ve eş sayılmazdı. Maddenin içeriğinden Orta Asur toplumunda köle kadınların evlilik yoluyla özgür insanlar statüsüne yükseldikleri anlaşılmaktadır. Yani örtünmek özgür olmanın sembolü olarak görüldüğü için köle kadınların örtünmeleri, şahitler huzurunda özgür erkeklerle evlenme şartına bağlanmıştır. Burada diğer önemli

---

¹⁷⁹ Tosun (1975), a.g.e.,252.

bir husus ise Orta Assur çağında ailenin hangi şartlarda oluştuğuna işaret edilmiş olmasıdır. Kanun maddesinin içeriğinden açık bir şekilde anlaşıldığı üzere bu çağın Assur toplumunda ailenin oluşması için erkeğin şahitler huzurunda kadını zevceliğine aldığını ikrar etmesi icap etmektedir. Burada taraf olan kadın bir özgür kadın veya cariye olabilirdi.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Kol. VI

Madde 41

“Eğer bir adam esirtu’sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır” demeyen esirtu, eş değildir. Esirtu’dur. Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlatları yoksa esirtu’ların evlatları, (öz) evlatlardır ve hisselerini alacaklardır”¹⁸⁰.

Bu maddenin diğer bir açılımı ise miras konusuna bir nebze açıklık getirmiş olmasıdır. Dolayısıyla Orta Assur toplumunda kölelerin çocuklarının miras hakları gözetilmektedir. Daha önce üzerinde durduğumuz Mezopotamya kanunlarında ise köle çocuklarının mirastan pay alabilmeleri için babanın sağlığında bu çocuklar benim çocuklarım diyerek tanınması gerekiyordu. Çocuklar ancak bu şekilde babalarının mirasından yararlanabiliyorlardı. Orta Asur Kanunları’nda ise böyle bir şart bulunmuyordu. Kocanın ölümünden sonra hanımının çocukları yoksa cariyenin çocukları baba mirasından pay alabiliyordu.

Orta Assur kanunlarında borçlarla ilgili hükümler de yer almaktadır. Kanunlarda daha ziyade alacaklının hakları koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Kanunun 44. maddesi borcundan dolayı rehin olan kişilerin durumunu gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Buna göre; borcunu ödeyemeyen kişiler buna karşılık alacaklıya her hangi bir yakınına rehin olarak vermek mecburiyetindedir. Orta Assur toplumunda borcundan dolayı köle durumuna düşen kişi sayısı hiçte az değildi. Alacaklı rehin olarak aldığı kişi üzerinde her türlü hakka sahipti. Onu dövebilir, kulaklarını kesebilirdi.

---

¹⁸⁰ Roth (1997), a.g.e.,169.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“İster bir Assur’lu erkek, ister bir Assur’lu kadın (belli) fiatı kadar bir adamın evinde rehin olarak oturuyorsa veya bütün fiatı (karşılığı) alınmışsa, onu dövecek, saçını yolacak, kulaklarını parçalayıp, delecektir (bu hakların hepsine sahiptir)”¹⁸¹.

Kanununun 48. maddesinin tercümesinde Orta Assur toplumunda aileye büyük önem verildiği ve evlenecek olan kişilerin ebeveynlerinin rızasını almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu nedenle de alacaklı rehin olarak aldığı borçlusunun kızını evlendirmek istese bile babasının rızasını almak mecburiyetindedir. Eğer baba buna razı gelmezse alacaklı kızını evlendiremezdi. Babanın ölümü durumunda ise kardeşlerden birine sorulurdu. O da razı gelmediği takdirde bu evlilik gerçekleşemezdi. Eğer kardeşi bir aya kadar borcunu ödeyeceğini belirtir ve öderse bu durumda parayı veren kişi (yani kardeş) kızını ister serbest bırakır isterse evlendirebilirdi. Bu maddede işaret edilen diğer bir husus ise özgür insanların dahi alacak karşılığında kendi kız çocuklarını alacaklısına rehine olarak bıraktıklarının ifade edilmesidir.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Bir adam, borç karşılığı evinde oturan borçlusunun kızını (evlendirmek isterse) babasına soracak ve kocaya verecektir. Babası razı değilse vermeyecektir. Babası ölürse, kardeşlerinden birine soracak, (o kardeş de diğer) kardeşlerine söyleyecektir. Eğer bir kardeş “ bir aya kadar kardeşimi borcundan çözeceğim “ derse ve bir ay içinde çözerse, paranın sahibi isterse onu serbest bırakır, onu kocaya verir ve isterse tabletine göre onu gümüş karşılığı verir.....”¹⁸².

1.1.4.2. Tablet C + G

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kanunlar alacaklıya borcundan dolayı rehin almış olduğu kişi üzerinde hak vermektedirler. Yani ona istediği şekilde muamele edebilirdi. Ancak alacaklı hiçbir şekilde sahip olduğu rehineyi bir başkasına

¹⁸¹ Tosun (1975), a.g.e.,253.

¹⁸² Roth (1997), a.g.e.,173.

satamazdı. Kanununun 2. maddesi bu durumu ifade etmektedir. Buna göre; bir kişi evindeki ister kız olsun ister erkek olsun rehinelere birini bir başkasına satarsa veya evinde oturan ikinci bir kişiye verirse bu durumda alacaklının hiçbir hakkı kalmamaktadır. Bununla birlikte rehinenin karşılığını değerine göre mülk sahibine vermek zorundadır. Maddeden anlaşıldığı üzere alacaklı bu durumda cezalandırılmaktadır. Ancak tabletin bu kısmı kırık olduğu için ne kadar sopa yiyeceğini bilemiyoruz. 20 gün süreyle de krala hizmet etmek mecburiyetinde bırakılmaktadır.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir adam ister bir adamın oğlu, ister bir adamın kızı olsun para karşılığı veya rehin olarak onu evinde oturtuyorsa, onu ikinci bir adama para karşılığında verirse (satarsa) veya evinde oturan herhangi ikinci bir adama verirse ve bu ispat edilirse, parasından eli kalkacak (alacak hakkı kalmayacak), onun karşılığını, kıymetine göre mülk sahibine verecektir.... .... sopa yiyecek, 20 gün süreyle kralın hizmetini yapacaktır”¹⁸³.

Bir alacaklı borcu karşılığında aldığı rehineyi başka bir memlekete satma hakkına sahip değildir. Rehineyi satması halinde alacaklının hiçbir hakkı kalmadığı gibi suçlu konuma düşmektedir. Bu durum ispat edildiği takdirde rehinenin karşılığını sahibine vermek mecburiyetindedir. Bununla birlikte alacaklıya sopa atılmaktadır. Ancak tabletin bu kısmı kırık olduğu için kaç sopa yiyeceği belli değildir. Ayrıca 40 gün süreyle de kralın hizmetinde çalışması gerekmektedir. Rehinenin ölmesi halinde ise bu bir can davasıdır ve alacaklı bunu canıyla ödeyecektir. Assur’lu adam veya kadının bedeli ödendiği takdirde ise başka bir memlekete satılabilmektedirler.

İlgili maddenin tercümesi şöyledir;

Madde 3

“Eğer bir adam, para karşılığı veya rehin olarak evinde oturttuğu ister bir adamın oğlunu veya ister bir adamın kızını, başka bir memlekete para karşılığı verirse (satarsa) ve suçlanıp, ispat edilirse, parasından eli kalkacak (alacak

---

¹⁸³ Roth (1997), a.g.e.,182.

hakki kalmayacak), onun karşılığını kıymetine göre mal sahibine verecektir. .... sopa atacaklar, 40 gün süreyle kralın hizmetini yapacak, vermiş olduğu adam, ikinci memlekette ölürse, can ödeyecektir. Tam fiatı (parası) alınmış (ödenmiş) Assur'lu bir adam veya kadın, başka memlekete verilebilir”¹⁸⁴.

1.1.3. Babil Kralı Ammi-Saduqa Fermanı

Halkın üzerinden zulmü gidermek, can ve malını emniyette bulundurmak, kuvvetlinin zayıfı ezmesine engel olmak için memurlara yazdırılan bildirilere “*ferman*” denir¹⁸⁵. Eski Babil döneminin ekonomik bunalımı aksettiren borçların affı (*şimdat-şarim*) fermanlarından biri de Ammi-saduqa fermanıdır. İdari bir vesika türü olan ve bugüne kadar tam olarak elimize geçen tek fermanıdır¹⁸⁶. Hammurabi soyunun sondan bir önceki kralı ve aşağı yukarı Hammurabi’den yüz yıl sonra yaşamış olan Ammi-saduqa’ya ait belgenin bir kırık nüshası British Müzesi’nde, yine kırık fakat Londra nüshasından daha az kırık bir nüshası da İstanbul’da bulunmaktadır. Fermanın konusu hoşnutsuzluk ve huzursuzluğu kaldırmak için halkın bir kısmının bazı vergilerini affetmeyi esas almaktadır¹⁸⁷. Yeni Babil devrine ait bu yasalardaki maddeler diğer yasalardan farklı olarak “bir erkek/ bir kadın ki” ifadesiyle başlamaktadır¹⁸⁸.

Borcunu ödeyemeyen hür kişiler bunun karşılığında alacaklının hizmetinde çalışmak mecburiyetindedir. Ancak borcun ödenmesi tamamlandıktan sonra tekrar serbest kalabilmektedir. Yani alacaklıya ömür boyu hizmet etmek zorunda değildir.

İlgili maddenin tercümesi aşağıdaki gibidir;

Madde 18

“Eğer bir Numhia’lı, bir Emut-balum’lu, bir İda-marazlı, bir Uruk’lu, bir İsin’li, bir Kisura’lı veya bir Malgum’lu hür adam, bir borçla yükümlü ise ve (bundan dolayı) kendisini, karısını veya [çocuklarını] gümüş. (para) için,

¹⁸⁴ Roth (1997), a.g.e.,182.

¹⁸⁵ Tosun (1975),a.g.e.,17.

¹⁸⁶ Kınal (1983), a.g.e., 144.

¹⁸⁷ Tosun (1975), a.g.e.,17.

¹⁸⁸ Dinçol (2003), a.g.e., 9.

hizmete ve hizmetkârlığa vermiş, ise, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, serbesttir. Özgürlüğü (tekrar) verilir”¹⁸⁹.

Kanun hükümlerine göre, hür bir kişi borcu karşılığında alacaklısına evinde doğmuş olan kölesini vermekte ya da kendisi diğer hür insanların yanında hizmet etmektedir. Fakat borcun ödenmesi halinde hür insanlar tekrar özgürlüklerini elde ederken, hizmete verilmiş veya satılmış kölelerin özgür olma hususunda herhangi bir şansları yoktur. Ammi-saduqa Fermanı'nın 19. maddesi bu duruma güzel bir örmektir.

“Eğer Numhia'lı, Emut-balum'lu, İda-maraz'lı, bir Uruk'lu, İsin'li, Kisura'lı veya Malgum'lu hür bir adamın evinde doğan bir erkek veya kadın köle, gümüş için verilmişse (satılmışsa) veya hizmete verilmişse ..... veya hizmetkarlığa bırakılmışsa özgürlüğü verilmeyecektir”¹⁹⁰.

1.1.3.1. Köle Hakları

Halkı 1-Hürler, 2-Muşkenumlar, 3-Köleler olmak üzere bir takım sınıflara ayıran kanunların, böyle sınıf farklılıkları olan cemiyette huzur ve sükûnun sağlanabilmesi için, halkın can ve mal güvenliğini garanti altına alması gerekiyordu. Bütün Mezopotamya kanunları mağduru koruyordu. Hammurabi kanunlarında da bu adalet ilkesi kendini gösterir¹⁹¹. Ancak bu kanunlar genelde özgür insanların haklarını korumaya yöneliktir. Kölelerin çok fazla hakkı olmadığı gibi çocukları da köleydi. Efendi hem köle üzerinde hem de kölenin çocuğu üzerinde geniş haklara sahipti.

Bununla birlikte doğuştan köleliğe işaret eden kayda çivi yazılı kanunlarda sadece Eşnunna kanunlarında rastlıyoruz. 33, 34 ve 35. maddeler bu konuyla ilgilidir. Bir köle oğlunu veya kızını bir başkasına verse bile efendisi onu görürse alma hakkına sahiptir. Veyahut efendiye kölenin karşılığında köle verilecektir. Kanun maddelerinde görüldüğü gibi kölenin çocuğunun da köle olduğu açıktır¹⁹².

¹⁸⁹ Tosun (1975), a.g.e., 269.

¹⁹⁰ Tosun (1975), a.g.e.,270.

¹⁹¹ Memiş (1999), a.g.e., 127,128.

¹⁹² Yiğit (1999), a.g.m.,58.

İnsanların borç yüzünden köleliğe düştükleri kanunlardan anlaşılmaktadır. Alacaklı olan kişi borçlu olan kişinin kölesine de el koyabilmektedir. Borcun ödenme süresi dolduğunda alacaklı köleyi iade etmek zorunda değildir. Ayrıca köleyi bir başkasına satabilmektedir. Bu durumda kölenin bile herhangi bir maldan farkı yoktur. Kölenin sahibi bile bu duruma itiraz edememektedir. Hammurabi kanununun 118. maddesinde bu durum açıktır. Aynı kanunun muhtelif maddelerinde alacaklının olduğu kadar borçlu kişinin de hakları garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak kölelerin hakları dikkate alınmamıştır. Ayrıca Eşnunna kanunlarının 22, 23 ve 24. maddeleri de bu durum hakkında önemli ölçüde bilgi vermektedir.

Hammurabi kanunlarının 116. maddesi ise borç köleliği ile ilgilidir. Buradaki yoruma bağlı olarak herhangi bir kişi haczedildiği evde öldüğünde, haczeden bunu kendi canıyla öderken ölen bir köle olduğunda bunun karşılığını gümüş olarak sahibine ödemektedir. Bu da kölenin hayatına verilen değeri gözler önüne sermektedir.

Aynı geleneğin Mezopotamya'da uzun süre varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Gerçekten Hammurabi kanunlarından sonra Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi olan Orta Assur kanunlarında da borç köleliğine değinilmektedir. Alacaklı rehineyi dövmek, saçlarını yolmak, kulaklarını parçalamak gibi her türlü hakka sahiptir. Ancak rehineyi bir başka kişiye satma hakkı söz konusu değildir. Böyle bir durumda alacaklı her türlü hakkını kaybetmekle birlikte kendisi de cezalandırılmaktadır.

Öte yandan sınıflar arasındaki fark Babil Kralı Ammi-saduqa'nın fermanında da açıkça görülmektedir. Borcu karşılığında rehin olan hür bir insan borcun ödenmesi tamamlandıktan sonra tekrar özgürlüğünü elde ederken hizmete verilmiş bir kölenin özgür olma şansı yoktur. Ayrıca kanunlara göre hırsızlık yapan kişi de çalıntı malı alan kişi de suçludur. Hırsızlığın cezası kulak ve burnun kesilmesidir. Hür bir kadın hırsızlık yaptığı zaman onun cezasını kocası vermektedir. Bir köle bu çalıntı malı aldığında hırsız kabul edilmektedir. Ancak hür kadının eşi karısını affederse köle de bağışlanmış olurdu. Yani burada önemli olan özgür insandır. Orta Assur kanunlarının 4. maddesinde bu durumdan

bahsedilmektedir. Asıl amaç özgür kadının kurtarılmasıdır. Fakat yine de kölelerin kurtulması için bir fırsat doğmuştur.

Hür bir kızın iğfal edilmesi durumunda fail ölümle cezalandırılmaktaydı. Ancak bu olay bir köle kızın başına geldiğinde, köleyi iğfal eden kişi bunun karşılığını gümüş olarak ödemektedir. Bu durum kölelerin hür insanlar karşısındaki değerinin mukayeseli bir göstergesidir. Nitekim Eşnunna kanunlarının 31. maddesi iki sınıf arasındaki bu farkı açıkça orta koymaktadır.

Kölelerle özgür insanlar arasındaki söz konusu fark günlük hayatta da kendini hissettirmektedir. Köleler dış görünüşleriyle özgür insanlardan farklıdır. Gerçekten Eşnunna kanunlarının 51 ve 52. maddeleri ile ve Hammurabi kanunlarının 226 ve 227. maddelerinden bir kölenin bağlanıp zincirlendiğini, kölelere özgü bir saç traş olduğunu öğrenmekteyiz. Kanunen köle traş özgür bir insaninkinden farklıdır. Aksi durumda bunu yapan köle de onu traş eden berber de cezalandırılmaktadır.

Her hareketi efendisine bağlıdır. Böylece köle efendisinden izinsiz hareket edemez, şehir dışına çıkamazdı. O köle efendisinden habersiz her hangi bir yere gittiği zaman kaçak konumuna düşerdi. Bu durumda köle suçlu olduğu gibi, ona yardım eden kişi de suçlu kabul edilir ve ölümle cezalandırılırdı. Ayrıca yakalanan köle sahibini söylemek zorundaydı. Aksi takdirde durumu araştırılarak sahibine iade edilirdi. Hammurabi kanununun 15, 16 ve 18. maddelerinde bu konu dile getirilmektedir.

Kölelerin herhangi bir maldan farkı yoktu. Bir hayvan ya da herhangi bir kişi bir kölenin ölümüne sebep olduğu zaman dahi düşünülen şey köle değil, kölenin bedelinin sahibine ödenmesiydi. Yani onun hayatının hiçbir değeri yoktu. Önemli olan efendinin haklarının korunmasıydı. Eşnunna kanunlarının 54, 55, 56 ve 57. maddeleri ile Hammurabi kanunlarının 213, 214. maddelerinde bu durum açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Bir kişi özgür bir insanın gözünü kör ettiğinde, dişini, kemiğini kırdığında o kişi de aynı şekilde organ sakatlandırmakla cezalandırılırken, aynı durum bir kölenin başına geldiğinde bunun bedeli efendiye gümüş olarak ödeniyordu. Yine bir mimarın yaptığı ev çöktüğünde özgür bir insanın ölümüne sebep olursa mimar

bunu canıyla öderken, ölen bir köle ise sahibine kölenin bedelini ödemesi yeterliydi.

Kanunlarda kölelere ağır cezalar veriliyordu. Bir köle bey sınıfından birinin yanağına vurduğunda ve efendisini reddettiğinde kulağı kesilerek cezalandırılıyordu. Buna karşın efendi ise köle üzerinde her türlü tasarrufa sahipti. Böyle bir uygulama sınıfsal farklılığın açık bir göstergesidir.

Kanun hükümlerinden, bir hekimin bey sınıfından birini iyileştirdiği zaman aldığı ücretin ile köle sınıfından birini iyileştirdiği zaman aldığı ücrette dahi farklılık gösterdiği açıktır. Kölenin hayatına çok değer verilmediği için hekim onu iyileştirdiğinde emeğinin karşılığı olarak özgür bir insana göre daha az bir ücret alırdı. Hekim kölenin ölümüne neden olduğunda sahibine köleye karşı köle vermek mecburiyetindeydi. Böylece kölenin değil, efendisinin hakkının tanzimi amacı güdülmüştür. Onun zararının karşılanması gerekirdi. Bu durum Hammurabi kanunlarında açıkça ifade edilmektedir.

1.1.3.2. Kölelerin Miras Olarak El Değiştirmesi

Eşnunna kanunlarındaki cezaların, Sumer kanunları gibi nakdi cezalar olduğu görülür. Bu kanunların Sumer kanunlarından etkilendiği açıktır. Hem Sumerce hem de Akkadça olarak kaleme alınan Eşnunna kanunları Sami dilinde kaleme alınmış ilk kanunlardır¹⁹³.

Eşnunna kanunlarının 16. maddesinde miras konusuna değinilmektedir. Bu maddenin hükmünden bir çocuğun baba mirasından pay alabilmesi için reşit olması gerektiği anlaşılmaktadır. Belirli bir yaşa gelmemiş olan çocuk ana ve babanın velayeti altında olduğu için malın alım ve satımı konusunda bunlara itimat edilmeyeceği vurgulanmıştır. Yine aynı şekilde kölelerin efendilerinin velayeti altında yaşamalarından ötürü onlara da güvenilmeyecektir. Kölelerin de efendinin mülkü üzerinde herhangi bir tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Maddenin genel yorumuna göre, belirli bir yaşa gelmemiş, henüz ekonomik bağımsızlığını kazanmamış bir çocukla bir köle aynı kefeye konulmaktadır¹⁹⁴.

¹⁹³ Memiş (1999),a.g.e.,127.

¹⁹⁴ Kılıç (2002), a.g.t.,31.

Eski Yakındoğu'da ortaya konulmuş birkaç kanundan en meşhuru olan Hammurabi kanunlarının 170 ve 171. maddeleri özgür bir erkeğin köle kadından olan çocuklarının miras hakkıyla ilgilidir. Baba köle kadından olan çocuklarını sağlığında benim çocuklarım deyip eşinin çocuklarıyla bir sayarsa, baba kaderine gittikten (öldükten) sonra kölenin çocukları mirastan pay alma hakkına sahip olabilirdi. Ancak evin ilk oğlu mirastan seçip alma hakkına sahipti. Diğer taraftan eğer baba sağlığında köle kadının çocuklarını tanımadıysa, kaderine gittikten sonra köle çocukları hanımın çocukları ile baba mirasını bölüşmemektedirler. Yani köle çocuklarının mirastan pay alabilmeleri için babanın sağlığında onları evlat olarak tanınması gerekmektedir. Burada dikkat çeken başka bir konu babanın ölümünden sonra köle kadının ve çocuklarının azat edilmesidir. Bu durumda baba mülkü ise hanımın çocuklarına kalmaktadır.

Hammurabi kanunu 175 ve 176. maddelerinde özgür bir kadınla evlenen kölenin durumu dile getirilmektedir. Maddenin muhtevsından, bir köle hür bir kadınla birleştikten sonra çocukları olursa kölenin sahibinin çocuklar üzerinde hak iddiasında bulunamadığı ancak kölenin ölümünden sonra elde edilen malın yarısını efendinin diğer yarısını da çocukları için beyin kızının aldığı anlaşılmaktadır.

1.1.3.3. Kölelerin Evlenmesi

Kadının toplum içerisindeki yeri her zaman için merak konusu olmuştur. Özellikle yazılı vesikalara dikkat edildiğinde kadının sosyal rolünün toplum hayatının her aşamasında var olduğu ortaya çıkmaktadır. Çivi yazısının keşfedilmesi ve daha sonra sadeleştirilip geliştirilmesi de Mezopotamya kadınının sosyal statüsünün öğrenilmesine büyük katkı sağlamaktadır¹⁹⁵.

Sumer'de aile ata erkil olmasına rağmen erkek yalnız bir kadınla evlenebiliyordu. Kadının çocuğunun olmaması veya kadınlık görevini yerine getiremeyecek kadar hasta olması durumunda eşinin izniyle ikinci bir kadın alabiliyordu. İkinci eş her zaman birinci kadına saygı göstermek mecburiyetindeydi¹⁹⁶. Bu geleneğin tüm Mezopotamya toplumlarında varlığını sürdürdüğü kuvvetle muhtemeldir. Zira kanunla ilgili olarak Sumer sonrası

¹⁹⁵ Kılıç (2005), a.g.m.,32,33.

¹⁹⁶ Çiğ (Kasım 2003), a.g.e,180.

Mezopotamya toplumlarında uygulanmış olan ve elimizde bulunan kanun maddelerinde açık bilgiler vardır. Hatta Hammurabi kanunları bu tek eşliliğin korunması ile ilgili belirli hükümler ortaya koyduktan sonra, tapınaklarda görev yapan ve ruhani sınıfa dâhil edilen rahibelerin evlenmesi ve çocuk sahibi olmalarıyla alakalı çok önemli hükümler içermektedir.

Hammurabi kanunlarının 144 ve 146. maddelerinde rahibe sınıfından olan bir naditum'un kocasına bir kadın köle verdiği belirtilmektedir. Rahibeler çocuk doğurmak mecburiyetinde olmadıkları için, eşlerine çocuk doğurması amacıyla bir köle kadın verebilmektedir. Köle kadının çocuğunun olması halinde evin beyi başka bir rahibe sınıfından olan şugitum ile evlenmek isterse buna izin verilmemektedir. Bununla birlikte köle kadın çocuğu olsa dahi evin hanımı ile eşitlik iddia edememektedir. Kanunun 147. maddesinde ise çocuk temin edilmesi için alınan kölenin çocuk doğuramaması durumunda satılması vurgulanmaktadır.

Görüldüğü üzere, Mezopotamya kanunlarının birçok maddesinde rahibe kadınların konumlarından söz edildiği gerçeği açıktır. Fakat Mezopotamya rahibesi Ortaçağ Avrupa rahibesinden farklıdır. Onların aksine evlenebilmektedir. Ancak çocuk doğurmak zorunda değildir¹⁹⁷. Diğer taraftan, kadın kölelerin kuma olarak satın alınması sayılarının fazla olmasının nedenini de açıklar. Evli kadının çocuğu olmamışsa ya da bulaşıcı bir hastalığı varsa, kocası ailenin kalıcılığını güvence altına almak için eşinin de onayıyla bir köle kadını kuma olarak alabiliyordu¹⁹⁸.

Yine kanunlarda bir kölenin özgür bir kadınla olan evliliğinden de bahsedilmektedir. Bir köle evlense de efendinin köle üzerindeki hakları devam etmektedir. O bir bey kızı ile evlendikten sonra mal-mülk edindilerse, kölenin ölümünden sonra mülk ikiye bölünür ve yarısını efendi alırken diğer yarısını da çocukları için beyin kızı almaktadır. Hammurabi Kanunları'nın 175 ve 176. maddeleri bu konu hakkında bilgi vermektedir.

Hammurabi kanunlarının 170 ve 171. maddelerinde hür bir erkekle evlenen köle kadının ve çocuklarının durumu dile getirilmektedir. Eğer özgür adam ölmeden önce köle kadının çocuklarına benim çocuklarım derse bu durumda köle

¹⁹⁷ Kılıç (2005), a.g.m, 36.

¹⁹⁸ Klengel (2001), a.g.e.,259.

kadının çocukları, evin hanımının çocuklarıyla eşit duruma gelmekte ve baba mirasında hak sahibi olabilmektedirler. Babanın kölenin çocuklarını tanımaması halinde ise çocuklar mirasta hak iddia edememektedir. Ancak köle kadın ve çocuklarına özgürlükleri verilmektedir. Bu durum Orta Assur kanunlarında ise biraz daha farklıdır. Özgür adamın eşinden çocukları yok ise cariyesinden olan çocuklar onun mirasçısıdır. Yani burada babanın sağlığında çocukları evlat olarak tanınması şartı yoktur. Cariyenin çocukları babaları tarafından tanınmasalar dahi mirastan pay alabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KÖLELİK

2.1. HİTİT ÖNCESİ ANADOLU TOPLUMUNDA KÖLELİK

Bilindiği gibi tarih yazıyla başlar. Mısır ve Mezopotamya M.Ö. 4. bin yılın sonlarında (M.Ö. 3200'lerde) yazıya geçtiği halde Anadolu bunlardan yaklaşık bin yıl sonra yani M.Ö. 2. bin yılın başlarında yazıya kavuşmuştur. Anadolu'da ilk yazılı vesikalar Kayseri civarındaki Kültepe'de bulunmuştur. Kültepe höyüğündeki ilk kazıyı 1893/94 yılında Fransız bilgini E. Chantre yapmış, onu 1906'da höyükte sondajlar yapan H. Winckler izlemiş, daha sonra H. Grothe burada çalışmalar yapmıştır. 1925'de Çek bilgini F. Hrozny Kültepe höyüğünde diğerlerinden daha uzun süre çalışmış, ancak Eski Hitit Devleti Dönemi' (M.Ö.1700–1500) nden daha eskiye gidememiştir. Buradaki çalışmaların yetersizliğinden dolayı Türk Tarih Kurumu 1948'de Tahsin Özgüç başkanlığında bir kazı heyetini görevlendirmiştir. Yapılan kazılar sonucunda tepenin eteğindeki düzlüğün tabletlerde “Karum” denilen Asurlu tüccarlara ait Pazar mahallesi, tepeninde o dönemdeki “Kaniş” şehrinin harabesi olduğu anlaşılmıştır¹⁹⁹.

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret ilişkilerini konu alan ve bilim dünyasında “Kapadokya Tabletleri”²⁰⁰ olarak isimlendirilen vesikaların büyük bir kısmı bu mahalde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu belgeler

¹⁹⁹ Memiş (1989), a.g.e., 32,33.

²⁰⁰ Bu çivi yazılı vesikalar bir grup konu mütehassısı tarafından “Kültepe Tabletleri” olarak adlandırılmıştır. Aynı geleneğe uyulmak suretiyle bundan sonra “Kültepe Tabletleri” şeklinde ifade edilecektir.

Assurlu tüccarlar ile Anadolu halkı arasında yapılan ticareti yansıttığı için bu döneme tarihçiler tarafından “Assur Ticaret Kolonileri Çağı” adı verilmiştir²⁰¹.

M.Ö.2. bin yılda Mezopotamya'nın kuzeyinde yaşayan Assur toplumunda devlet- mülkiyet anlayışının yerini özel mülkiyet anlayışının almasıyla birlikte yerli halk da zenginleşmiştir. Zenginleşen halk Mezopotamya'nın dışına açılma ihtiyacı duymuş²⁰² ve bu açıdan daha önce Anadolu'ya seferler düzenleyen Akkadlar'dan bölgede zengin bakır yataklarının olduğunu öğrendikleri için Anadolu'yu en iyi pazar olarak görmüşlerdir²⁰³. Bu sebeple Anadolu'nun yerli prenslerinden izin alarak ve onlara vergi ödemek şartıyla, onların himayesinde şehirlerin dışına “Karum” veya “Wabartum” adı verilen pazar yerlerini kurarak yerli halkla ticaret yapmışlardır²⁰⁴.

Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen Assurlu tüccarlara ait ticari ve hukuki vesikalar olan Kültepe tabletleri eski Assur lehçesi ve çivi yazısı ile yazılmışlardır. Kültepe vesikaları ticari ve hukuki nitelik taşımalarına rağmen o devirdeki Anadolu halkının siyasal, sosyal ve ekonomik durumları hakkında da bilgi vermektedir²⁰⁵.

Yaklaşık 200–250 yıl devam eden bu devirde coğrafi konumdan dolayı Kaniş şehri diğer yerleşim merkezlerine göre öne çıkmış eski bir Anadolu kentidir. Burada ele geçirilen tabletler borç senetleri, mahkeme kayıtları, iş mektupları, mal sevkıyat ve teslimatına ait belgeler başta olmak üzere, konuları bakımından çeşitlilik gösterirler. Bu tablet arşivleri sivil şahıslara ait belgeler olduğu için devletin ve yönetimin siyasi ve idari yapısı hakkında yeterince bilgi vermezler²⁰⁶.

Kültepe vesikalarından öğrenildiği kadarıyla M.Ö. 1970–1750 yılları arasına rastlayan dönemde Assurlu tüccarlar başta bakır madeni olmak üzere

²⁰¹ Tahsin Özgüç (1950), *Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara, 17.

²⁰² Hüseyin Sever (1995), *Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1950–1970) Yerli Halk İle Assurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler*, *Belleten*, LIX/224, Ankara, 2.

²⁰³ Memiş (1999), a.g.e., 181.

²⁰⁴ Memiş (1989), a.g.e., 33.

²⁰⁵ Memiş (1999), a.g.e., 180, Füzün Kınal (1956), *Eski Anadolu'da Kadının Mevkii*, *Belleten*, C. XX, S. 79, Ankara, 356.

²⁰⁶ İrfan Albayrak (2005), *Kültepe'den Bir Toplu Kayıt Belgesi*, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 9, S. 1–2, Ankara, 138.

Anadolu'nun zengin madenlerini alarak Assur'a götürmüşlerdir²⁰⁷. Bu değerli madenlerin yanında keçi kılı veya yapağı toplayarak Assur'a göndermişler, oradan da Anadolu'ya kumaş ve kalay getirmişlerdir²⁰⁸. Anadolu'nun bu şekilde sömürülmesine neden olan bu faaliyetler Anadolu'ya bir takım kazançlar da sağlamıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;

1-Anadolu insanı Mezopotamya'dan Assur çivi yazısını öğrenmiştir.

2-Assurlu tüccarlara ait vesikalar yardımıyla modern bilim insanları için M.Ö. 1970–1750 yılları arasındaki Anadolu'nun sosyal, siyasi ve ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur.

3-Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler gelişmiştir²⁰⁹.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilen bu dönem M.Ö. 1700 yıllarında meydana gelen bir yangın sonucunda Orta Anadolu'daki pek çok şehirle birlikte sona ermiştir. Büyük bir ihtimalle yerli beyler arasındaki mücadeleler sonucu ortaya çıkan bu olaylardan sonra Anadolu'da Hitit egemenliği görülmeye başlamıştır²¹⁰. Ancak söz konusu dönemde Assurlu tüccarların kendi aralarındaki veya yerli halk ile olan ilişkilerinin kayıt altına alındığı çivi yazılı tabletler günümüze kadar ulaşmıştır. Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Kayseri Kültepe başta olmak üzere muhtelif yerlerde yaklaşık 25.000 çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır. Büyük çoğunluğu ticari senet muhtevalı olan söz konusu tabletlerden dönemin Anadolu'sunun sosyal ve siyasi bünyesi hakkında bilgi verenleri de vardır²¹¹. Ancak Kültepe'de keşfedilen binlerce ticaret vesikalari arasında evlenme vesikalari çok az olduğu için Anadolu cemiyetinin nasıl bir aile düzenine sahip olduğunu tespit etmek zordur²¹². Ancak eldeki mevcut vesikalardan öğrendiğimiz kadarıyla, Assur koloni çağında evlilik müessesesinde eşler tamamiyle eşit haklara sahip oldukları gibi kazanılan mallar da eşit olarak

²⁰⁷ Memiş (1999), a.g.e., 181.

²⁰⁸ Memiş (1989), a.g.e., 114.

²⁰⁹ Memiş (1999), a.g.e., 181, Emin Bilgiç (1990), Kültepe Tabletleri Üzerine Yeni Çalışmalar ve Yeni İki Evlilik Vesikası, *X. Türk Kongresinden Ayırbaşım*, Ankara, 423-427.

²¹⁰ Recep Yıldırım (1996), *Eskiçağda Anadolu*, İzmir, 41.

²¹¹ Sebahattin Bayram- Salih Çeçen (1996), Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, *Belleten*, C. LX, S. 229, Ankara, 579.

²¹² Kinal (1956), a.g.m., 365.

bölüşülmektedir. Evlilikle ilgili vesikalarda “başka bir eş alamaz” şartı Anadolu toplumunda monogaminin varlığını göstermektedir. Assurlu bir erkeğe ikinci bir kadınla evlenme hakkı tanımamakta fakat kendi memleketi Assur’a gittiğinde bir hierodul (gadištum) veya bir cariyeye almasına izin verilmektedir²¹³. Aslında Assurlular “levirat” adı verilen, kocası ölen kadının aile içerisindeki başka bir erkekle evlendirilmesi sistemine bağlı yaşamaktadır. Ancak Anadolu’da yerli bir bayanla evli ise başka hiçbir şekilde ikinci bir kadınla evlenemeyecekleri belgelerle tanzim edilmektedir. Fakat Assur’da uzun bir süre kalacakları için bir cariyeye ile geçici süre birlikte olmalarına izin verilmektedir²¹⁴

Bununla birlikte Assur Ticaret Kolonileri çağında, Anadolu kadını hiçbir zaman ikinci sınıf bir varlık olarak görülmemiş ve daima erkekle eşit muameleye tabi tutulmuştur. Aynı zamanda bu dönemin kadını sadece ev kadını değil, ülkeyi yöneten, ticaretle uğraşan bir kadın olmuştur²¹⁵. Hatta Anadolu’da erkek iş ortağı olmadan kendi başına iş yapan kadınlar da vardır. Bu kadınlar daha çok kumaş, elbise, ayakkabı gibi giyime yönelik siparişlerini Assurlu tüccarlara iletmişlerdir²¹⁶. Bu çağdaki Anadolu kadını diğer Ön Asya ve Mezopotamya kadınında görmediğimiz geniş yetkilere ve sosyal bir yapıya sahip olmuştur²¹⁷.

Sınırlı sayıda olan bu tür vesikaların içeriklerine gelince; bunlar yine tüccarlar arasındaki ilişkileri yansıtmaktadırlar²¹⁸. Fakat bu tür bir diyalog esnasında, özgür ve köle insanların borç karşılığında rehin verildiğine dair bilgilerin ifade edilmesi toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır²¹⁹. Zaten bu tür belgelerin dışında elimizde herhangi bir hukuk belgesi de mevcut değildir. Yani söz konusu çağın Anadolu’sunda herhangi bir Kanun Codex’ine rastlanılmamaktadır. Bu cümleden olmak üzere ilk belgemiz iki Assurlu tüccar arasında yapılan bir ticari mukaveledir. Ancak belgenin muhtevası dikkate alındığında borç karşılığında insanların rehin verildikleri açıktır. Belgenin muhtevası aşağıdaki gibidir;

²¹³ Muhibbe Darga (1984), *Eski Anadolu’da Kadın*, İstanbul, 14.

²¹⁴ Sever (1995), a.g.m., 4.

²¹⁵ Hüseyin Sever (1992), Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı, *Bellekten*, LVI/217, Ankara, 670.

²¹⁶ Muhibbe Darga (1970), Çivi Yazılı Kadın Mektupları, *Tarih Enstitüsü Dergisi I*, İstanbul, 197.

²¹⁷ Sever (1992), a.g.m., 670.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Bilgiç (1951), Hitit’lerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları, *D.T.C.F. Dergisi*, IX, 3, Ankara, 227–238.

²¹⁹ Kinal (1956), a.g.m., 356.

AKT I 37 numaralı metin Ilšu-rabi adlı bir kişinin Aššur-taklāku'ya borçlu olduğuna dair senettir. Borçlunun borcu yüzünden rehin tutulduğu kaydı da bulunmaktadır. Mukavelenin iki Assurlu şahidi vardır. Tablette Aššur-taklāku, Ilšu-rabi'ye 1/3 mina 5 šeqel gümüş tasviye etmiştir. Ilšu-rabi de borcundan dolayı rehin tutulmuştur²²⁰.

AKT I 44 nolu metin ise alacağa karşılık bir kadın köle ve kızının rehin verildiğini vurgulamaktadır. Aššur-idī'nin Šū-Bēlum'dan 1/3 mina alacağı olduğu belirtilmektedir. Aššur-idī alacağına karşılık Šū-Bēlum'un kölesi olduğu tahmin edilen bayan Hatti ve kızını rehin tutacağını belirtmiştir. Borç ödenmeden de hiç kimse bu kadınlara yaklaşmayacaktır. Mukavelenin Ennum-ā ve Aššur-Mālik olmak üzere iki Assurlu şahidi bulunmaktadır²²¹.

AKT I 52 nolu metinde, Aššur-idī'nin Šū-Kubum'dan 1/2 mina alacağına karşılık borçlunun kendisi bizzat rehine olarak gösterilmiştir. İki Assurlu şahidi bulunan mukavelenin Assur'da kayda geçirileceği ve dönüşünde Anadolu'da borcun tahsili durumunda iptal edileceği kaydedilmiştir²²². Bu belgeden borçluların aile fertlerini borç karşılığında rehin verdiklerinin yanında bizzat kendilerinin de rehine olarak alacaklıya geçtiklerini göstermektedir.

7 Kt n/k 607 numaralı belge İküppī- Aššur'un 1/2 mina 5 šeqel gümüşü, Puzur-Su'en'in 1/3 mina 5 šeqel alacaklarından dolayı Abia'nın rehin tutulduğu belirtilmektedir. Borcun yarısını yani 1/2 mina'yı ödemesi durumunda dahi diğer yarısı için rehin tutulmaya devam edileceği bildirilmiştir. Yani Abi'a borcunun tamamını ödemediği serbest bırakılmayacaktır²²³. Burada ise farklı bir yaptırım söz konusudur. Bu durumda rehinenin serbest bırakılması için borcun tümünün ödenmesi gerekmektedir.

8 Kt n/k 575 numaralı belge Mannu-Balum-Aššur'un be'ülātum'dan²²⁴ dolayı rehin alındığı belirtilmektedir. Bu metinde de Enna- Aššur, Mannu-Balum-

²²⁰ Emin Bilgiç-Hüseyin Sever- Cahit Günbattı- Sabahattin Bayram (1990), *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara, 56.

²²¹ Bilgiç-Sever (1990), a.g.e., 63.

²²² Bilgiç-Sever (1990), a.g.e.71.

²²³ Emin Bilgiç-Sabahattin Bayram (1995), *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara, 13.

²²⁴ Be'ülātum: Bir iş ya da hizmet karşılığı veya elde edilecek kâra ortak olmak için, birinin tasarrufuna verilen parayı ifade etmektedir. Bu nedenle be'ülātum alan kimse ya önceden ya da sonradan para ödenmediği için rehin tutulabilmektedir. Bkz. Bilgiç-Bayram, a.g.e., 15, Jeremy Black - Andrew George-

Aššur'un be'ülātum'u olan 10 1/2 ūšeql tasviye edilmiş gümüşünü Šu Enlil'e verdiği için Mannu-Balum-Aššur rehin alınmıştır ve her hangi bir yere gitmesi durumunda dahi Enna- Ašur onu kiralayacağını bildirmiştir. Mannu-Balum-Aššur'un kiralari da borcunu telafi edecektir. İki şahit huzurunda yapılan mukavelede paranın ödenmesinde diğer aile fertlerinin de mesul tutulduğu ifade edilmiştir²²⁵.

23 Kt n/k 595 numaralı belge, Ah-šallim'in Usur-ši-İštar ve Enna-Annum'a yazdığı Karum dairesinin kendisine borçlu olduğunu belirten mektubudur. Alacaklı Ah-šallim verdiği faizli paranın faizini düşürdükten sonra Šū-Ānum tarafından bırakılan 2 mina gümüşü İküppia ve Uzubiškum'un hissesi olarak, 1 mina gümüşü de kendi hissesi olarak depo edilmesini istemektedir. Kalan 9 1/3 ūšeql'in ise Uzubiškum'un esiresine verilmesini belirtmektedir. Alacaklı aynı zamanda muhteva ile tam olarak ilgisi belli olmayan Puzur-Aššur'un artan parasının verilmesini ve kendisinin de ilgili yere 5 güne kadar küçük paketleri (işlenmiş, şekil verilmiş külçe) göndereceğini bildirmektedir. Ah-šallim kralın oradaki oğlunun hali, mizacı yerinde ise ona 1 iyi cins kutānum verilmesini istemektedir. Rabi-sikkitim'in (yüksek memur) oğluna ise hiçbir şey verilmeyecektir²²⁶.

30 Kt n/k 570 numaralı belge, Šū-Bēlum, Usur-ši-ištar ve Mannu-kī-Aššur'a kendine Hunnia ile gönderecekleri paranın eline geçmediğini ve o para ile faizsiz borcun da gönderilmesini istemektedir. Daha sonra Šū-Bēlum, Ah-šallim'den parayı ve faizini tahsil etmelerini bunun mümkün olmaması durumunda ise parayı ve faizini Aššur-idī'nin oğlu Aššur-nādā'dan almalarını emretmektedir. Ayrıca esire Zizhuzi'yi satmalarını ve onun bedelini de kendisine göndermelerini belirtmektedir. Sukkallia'nın oğlu Amur- Aššur'dan da paranın faizinin alınarak kendisine gönderilmesini isteyen Šū-Bēlum, Mannu-kī- Aššur'a ticari malından parayı alıp getirmeni istememe rağmen senden bir haber alamadım, "Niçin senin zamanın açıktır?" demektedir. Buradaki ifade de "niçin senin zamanın açıktır?" yani neden kesin bir zaman belirtmiyorsun denilmektedir. Šū-Bēlum daha sonra hesabı yaptıkları zaman kendisinin temize

---

Nicholas Postgate (1999), A. Concise Dictionary of Akkadian, s. 43'te ise mal veya sermaye olarak geçmektedir.

²²⁵ Bilgiç-Bayram (1995), a.g.e.,14,15.

²²⁶ Bilgiç-Bayram (1995), a.g.e.,45,46.

çıkarılmasını, kadın ve erkek uşakların... akik taşının kendisine sevkini talep etmektedir²²⁷.

Aynı şekilde 53 Kt n/k 567 numaralı belgede de, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Assur toplumunda köle satışının olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Bu belgede bir kadın kölenin satışı ile ilgili ifadeler söz konusudur. Mannu-kī- Aššur'un bayan Azuwa'ya gönderdiği mektuptur. Bu mektupta kâtibin kadın kölenin fiyatı olan 6 ūqel gümüşü Karum dairesine götürdüğü belirtilmektedir. Daha sonraki satırların büyük bir kısmı kırıktır²²⁸.

10. Kt. o/k 189 numaralı metin Eski Assur Kralı Naram-Sin'in 4. hakimiyet yılında düzenlenmiştir. 11 ūqel gümüşle ilgili bir borç senedir.

“Aššur-iddi'nin oğlu İrr(a)-anta'nın mührü, İrišum'un oğlu Amur-šamaš'ın mührü, İddi(n)- Kūbum'un kölesi İmlik-ilum'un mührü. 11 ūqel saflaştırılmış gümüşü İmlik-ilum'dan tüccar alacaktır. Muštaqqitum (olan) Kurup-İštar'ın haftasından 4 haftaya kadar tartacak. Eğer tartmazsa, ayda 1/3 ūqel 14'er uttatum faiz ilave edecek. Ab šarrāni ayı, Šu- Aššur'un oğlu Enna-Su'en'in senesi²²⁹”.

Kt. o/k 2 numaralı belgede İddi(n)- Kūbum'un, İddi(n)- Kūbum'dan (adaşından) 10 mina gümüş, 3 köle, 40 mina yıkanmış bakır, 2 kap meşe palamudu alacağı olduğu belirtilmektedir. Alacaklı İddi(n)- Kūbum borçluya yazdığı mektubunda, kayıtlı gümüşü ve 40 mina yıkanmış bakırı Abī-Anum'a veren İddi(n)- Kūbum'un gümüşü ve onun faizini İliš-tikal'e vermesini ve İkuppī- Aššur'un kölelerini de iade etmesini talep etmektedir²³⁰.

Kt. o/k 32 numaralı belgede İnar ve Tuthiliya adlı yerli iki tüccar, Babala isimli bir yerliden ona bıraktıkları 1 1/2 mina'lık orakları iade etmesini ve kölesini de geri almasını istemektedirler²³¹.

Kt. o/k 59 numaralı belge İddi(n)-Su'en'in vekiline ve Al-tāb'a yazdığı bir mektuptur. İddi(n)-Su'en 20 yoldan beri sürekli yazdığını ancak ne bir cevap ne

²²⁷ Bilgiç-Bayram (1995), a.g.e.,57-59.

²²⁸ Bilgiç-Bayram (1995), a.g.e.,94.

²²⁹ İrfan Albayrak (2006), *Kültepe Tabletleri IV*, Ankara, 30,31.

²³⁰ Albayrak (2006), a.g.e., 75-77.

²³¹ Albayrak (2006), a.g.e., 99.

de bir gümüş aldığını belirterek vekiline 10 Şeql takdis gümüşün ve faizinin ödettilmesi talimatını vermektedir. Al-tāb'ın borcunu ödemek konusunda saldırgan bir tutum takınması durumunda onun eteğinin tutulmasını yani oyalanmasını ve evinin, bayan hizmetlilerinin erkek kölelerinin satılmasının istemektedir²³².

56 Kt. o/k 100 numaralı belge İddi(n)-Su'en'in Kula'ya kendisine bir miktar yün satın alması ve ilk gelen ulakla kendisine göndermesi için 2 Şeql gümüş verdiğini ve geçen yıl ona bu konuyu sorduğunda hiç yün almadığını söylediği için 3 Şeql gümüş daha verdiğini fakat yine de yünü alamadığını belirtmektedir. İddi(n)-Su'en, Kula'nın 3 yıldır verdiğı gümüşü kullandığını, ya gümüşün ve faizinin ya da yününün vekiline iadesini talep etmektedir. Belgenin son kısmında; İddi(n)-Su'en, AŐŐur'un hançerini kendi mührüyle taşıyan davacı Anunu tarafından, mektubun alıcılarının adresine götürüldüğünü belirterek, hançerin Anunu'nun kölesi AŐŐur-bēl-awātım'e verilmesini istemektedir²³³.

66 Kt. o/k 97 numaralı metinde bir tüccar Atāya'dan ve AŐŐur-malik'den babasının saray tarafından tutuklanmasının ciddi bir mesele olup olmadığı hakkında bilgi istemektedir. Tüccar konu ne olursa olsun babasıyla ilgilenilmesini ve kendisinin bu hususta bilgilendirilmesini talep etmektedir. Babasının kölesine güvenmediğini dile getiren tüccar, kendisinin de zarar görmek istemediğini ve kimseye zorluk çıkartmayacağını ifade etmektedir²³⁴. Ayrıca Asurlu tüccarların kendi aralarında veya yerli halk ile olan ihtilafli konuların karum veya wabartum mahkemelerinde karara bağlandığını gösteren mahkeme tutanaklarında da kölelerin borç karşılığında verildiği veya alınıp satıldığına dair ifadeler vardır. Kt.91/k.410 nolu belgede Turhimit Karum mahkemesinde onaylanmıştır. Belgede Asurlu tüccarlar arasında gerçekleşen bir yerli cariyenin satışı karara bağlanmıştır²³⁵. Yine CCT 1 46 B de ise Anama-ili isimli Şahıs İŞtar-tuliŐu'yı dava ederek ondan cariyenin bedelini istemektedir²³⁶.

²³² Albayrak (2006), a.g.e.,106-108.

²³³ Albayrak (2006), a.g.e.,116-118.

²³⁴ Albayrak (2006), a.g.e.,130-132.

²³⁵ Hasan Ali Şahin (2006), Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 127.

²³⁶ Şahin, a.g.m., 135.

2.2. HİTİT TOPLUMUNDA KÖLELİK

Hititler'in Anadolu'ya tam olarak nereden geldikleri bilinmemekle birlikte M.Ö. 2. bin yılın başlarında hiç olmazsa Orta Anadolu'ya hâkim olup, güçlü bir siyasi birlik kurdukları kesindir. Hititler Anadolu'ya ister göç yoluyla gelsinler ister Anadolu'nun yerli halkı olsunlar bölgede yaşayan Hattiler, Luwiler ve diğer kavimlerle kaynaşarak karma bir kavmin doğmasını mümkün kılmışlardır²³⁷.

Şu halde M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da gördüğümüz Hitit'ler buradaki birçok krallığı kendi otoriteleri altına alarak Anadolu'nun ilk siyasi birliğini kurmaya çalışmışlardır²³⁸. Merkezi bir devlet kuramayan Hititler ele geçirdikleri bölgelerdeki küçük devletçikleri başlarına getirdikleri krallarla merkeze bağlamışlardır. Bu yörelerin bağılıklarının devamı için yöneticilerle akrabalık bağı kurulmuş veya Hitit kralı bu yerlere kendi soyundan birini atamıştır. Dolayısıyla devlet teşkilatı kral tarafından yürütülmüştür²³⁹.

Eski Mezopotamya, Eski Assur, Hurri ve Eski Anadolu medeniyetlerinden kendilerine has bir medeniyet oluşturan Hititler'in kanunlarını, siyasi ve ekonomik durumları hakkında bilgileri çivi yazılı vesikalardan öğreniyoruz²⁴⁰. Eski Ön Asya kavimlerinin hukuk anlayışı din mefhumunun içindedir. Gerçekten bütün suçlar tanrı yeminine bağlıdır. Hitit hukuku da bu açıdan değerlendirilmelidir. Eski Mezopotamya ve Mısır kavimlerinde olduğu gibi Hititler'de de güneş hak ve adaletin koruyucusudur²⁴¹. Ancak doğu ülkelerinde görülen tanrıya benzerlik veya tanrıyı yeryüzünde temsil etme Hitit krallık kavramında görülmemektedir²⁴².

Hitit kanunlarına gelince, kendilerine özgü kanunlar meydana getiren Hititler bu kanunlarla toplum düzenini sağlamaya çalışmışlardır. Hitit kanunlarının ilk defa hangi kral tarafından yazdırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hitit kralları gerek duydukları zaman bazı ilaveler

²³⁷ Ekrem Memiş (1989), *Eski Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Konya, 24,25.

²³⁸ Memiş (1999), a.g.e., 200.

²³⁹ Parmaksızoğlu-Çağlayan, a.g.e., 130.

²⁴⁰ Yıldırım (2000), a.g.e.,29.

²⁴¹ Füzuran Kınal (1962), *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 148.

²⁴² C. W. Ceram (1984), *Tanrıların Vatanı Anadolu*, çev. E. Mermi Erendor, İstanbul, 97.

yaparak mevcut olan kanunları birkaç defa yeniden yazdırmışlardır²⁴³. Kanunlar koleksiyonu diyebileceğimiz Hitit arşivlerinin ana serilerinde çok defa “eskiden” bu ceza yürürlükteydi, fakat “şimdi” kral bir başkasını emretti, biçimindeki ifadede görüldüğü gibi Hititler kanunları yaparken değişen ihtiyaçlara göre kanunlarını yenilemekten çekinmemişlerdir²⁴⁴. I. Muşili devrinden, IV. Tuthaliya (M.Ö. 1550–1250) zamanına kadar olan süre içinde dört aşamadan geçen Hitit kanunlarında, ilk olarak geleneksel düzenlemeler toplanmış, sonra işkence cezaları yerine tazminat olarak hayvan kurbanları konmuş, ölüm cezaları kısıtlanarak maddi cezalar artırılmış ve nihayet para cezalarının miktarında da indirimlere gidilmiştir²⁴⁵.

Diğer çivi yazılı vesikalar ile birlikte 1906–1912 kazılarında meydana çıkarılan ve çivi yazısı halinde neşredilen kanunlar 1922 yılında birbirinden bağımsız olarak Zimmern Friedrich tarafından Almanca’ya, Hrozny tarafından Fransızca’ya ve 1931’de Walther tarafından İngilizce’ye çevrilmişlerdir. Kanun kitabının Türkçe’sini ise 1931 yılında Avram Galanti Almanca ve Fransızca tercümelere dayanarak vermiştir²⁴⁶.

Başlıca iki büyük seri teşkil eden kanunların ilk maddelerinin ilk kelimesine dayanarak, “Eğer bir adam” ve “Eğer bağlar bahçeler” isimleri verilmiştir. Her iki seri de yüzer maddeyi ihtiva etmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Ancak ele geçen bu iki büyük tablet, Hitit kanunlarının tamamı değildir²⁴⁷. Fakat ele geçirilen kanun metinlerinden Hitit toplumunun esas yapısı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Kanunlardan anlaşıldığı kadarıyla Hitit’lerde halk köleler ve köle olmayanlar olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştı. Köle olmayanların en üstünde kral soyunu içeren soylular gelirdi. Bu sınıfın çoğu kral tarafından verilen geniş arazi sahipleriydi. Bunlar Hitit ordusunun gücünün büyük ölçüde dayandığı savaş arabalarını sağlardı²⁴⁸. Rahipler sınıfının ise çok fazla ayrıcalıkları yoktu. Mezopotamya’da ruhban zümresi hayli zengin bir yaşam sürerken, Hitit rahipleri tapınaklarda değil, kendi evlerinde çocuklarıyla

²⁴³ Memiş (1989), a.g.e., 123.

²⁴⁴ Oliver Robert Gurney (Mart 2001), *Hititler*, Ankara, 79,80.

²⁴⁵ Ali M. Dinçol (1982), *Hitit Yasaları, Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, 85.

²⁴⁶ Sedat Alp (1947), *Hitit Kanunları Hakkında, DTCF. Dergisi*, Ankara, 465.466.

²⁴⁷ Memiş (1989), a.g.e., 123.

²⁴⁸ Gurney (2001), a.g.e.,65.

birlikte yaşarlardı. Görevleri sadece tapınakları açmak, dualar okumak ve Tanrı'nın hizmetinde olmaktı. Hitit döneminde hiçbir zaman büyük anıtsal tapınaklar yoktu²⁴⁹. Sade vatandaşlar ise büyük çoğunluğu tarlada çalışan köylülerdi. Bunun yanında kasabalarda bulunan zanaatkârlar sınıfı vardı. Varlıklı ailelerin sahip oldukları kölelerin durumu ise bütünüyle açık değildi. Sahibinin malı konumundaki köle diğer ticari mallar gibi satın alınabilir ve satılabilirdi. Efendi, yaşam ve ölüm hakkı da dahil kölesi üzerinde neyi uygun bulursa onu uygulamak üzere sınırsız haklara sahipti²⁵⁰. Köleci bir toplum olmasına rağmen, diğer doğulu despot devletlere göre ceza kanunları çok daha yumuşaktı. Köleler mülk sahibi olabiliyor, bedelini ödeyerek özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Bayındır hizmetlerini köleler özgürlerle birlikte yürütüyorlardı²⁵¹. Hitit toplumunda bir de NAM.RA denilen bir sınıf bulunmaktadır. III Hattuşili'nin Kaşka mıntıkasında bulunan veya bu bölgeye komşu olan Tiliura şehri ile akdettiği muahededen NAM.RA'larla memleketlerinden uzaklaştırılmış ve başka bir yerde iskan edilmiş halkın kastedildiği anlaşılmaktadır²⁵². NAM.RA Akkadça şallatu “ganimet” anlamına gelirken Hitiler'de yalnız ganimet olarak alınıp götürülen insan kastedilmektedir. Onlar Büyük krala ait oldukları için ve kendi bölgelerine sevk edilmiş veya kaçmış olanları elde tutmak arzusunu taşıdıklarından, NAM.RA'lar Büyük Kral ile vasalları arasında çoğu defa müzakere ya da mücadele konusu olmuştur²⁵³.

Hititler yoğun bir şekilde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkisinde kalmalarına rağmen kendilerine özgü benzeri olmayan bir uygarlık yaratmışlardır. Hititleri Mezopotamya'ya bağlı kılan Eski Krallık Dönemi'nden beri kullanılmaya başlamış olan “çivi yazısı”dır. Mezopotamya'nın o kadar çok etkisinde kalmışlardır ki kendi çivi yazılarında Akkadça ve Sumerce yazı işaretlerini olduğu gibi kullanmışlardır²⁵⁴. Hitit kanunları da Eski Doğu çivi yazılı hukukunda olduğu gibi, geçmişte yaşanan bir takım vakalar dikkate

²⁴⁹ Kürşat Başdemir (1999), *Eski Anadolu Tarihsel ve Kültürel Süreklilik*, İstanbul, 18.

²⁵⁰ Gurney (2001), a.g.e., 65,66.

²⁵¹ Başdemir (1999), a.g.e., 18.

²⁵² Sedat Alp, Hititler'de Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı, *Belleten*, C. XIII, S. 50, Ankara, 245,246.

²⁵³ Alp (1947), a.g.m., 249.

²⁵⁴ Ekrem Akurgal (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 114.

alınarak cezalar belirlenmiştir. Yani kalıp halindedir. Ancak zamanla üzerlerinde bir takım değişiklikler yapılarak geliştirilmesine gayret edilmiştir²⁵⁵.

Hitit hukuku Mezopotamya'nın yasa koyma anlayışından ayrı noktalar taşımakla birlikte Ön Asya hukuk anlayışından farklı değildir. Yazıtlar biçiminde yazılmış yasalar vardır²⁵⁶. Bu kanunlar günümüz kanunları gibi veraset hukuku, medeni hukuk ve ceza hukuku gibi bölümlere ayrılmamıştır. Ele geçen tabletlerde veraset, evlatlık alma ve borç hukuku yoktur. Bunlar genelde modern tetkiklerle yeniden oluşturulmaktadır. Buna karşı mülkiyet hukukunu ve bilhassa aile hukukunu ihtiva eden maddelerin çoğu ele geçmiştir. Ele geçen yasalar kısasa kısastan çok işlenen suça karşılık bedelin ödenmesi biçimindedir²⁵⁷.

Genel bir yorum yapmak gerekirse, doğumundan ölümüne kadar toplum içinde yaşayan insanlar hayatlarını en iyi şekilde sürdürebilmek için sahip oldukları güçleri kullanırlar. Bu güçler başıboş bırakıldığında hem kişinin kendisi hem de toplum tehlikeye düşer²⁵⁸. İlkel toplumlarda ceza intikamla eş değerde olduğu için zarar gören kişi karşı taraftan öcünü gücü yettiği oranda alacaktır. Ancak yaralamanın ölümle sonuçlanması durumunda, intikam alma görevi akrabalara düşecek ve böylece kan davası oluşacaktır. Bununla birlikte taraflar anlaşabilirse tazminat ödenerek sorun çözülebilmektedir. Zarar gören taraf karşı tarafa kendisinin uğradığı zarardan daha fazlasını verebileceği için devletin kişisel intikam duygularını tamamen ortadan kaldırması gerekmektedir²⁵⁹. Dolayısıyla toplumda düzenin sağlanması için kuralların olması zorunludur. Gerek örf ve adetler gerekse hukuk kuralları insan davranışlarını yönlendirmeyi ve düzenlemeyi amaçlamaktadır²⁶⁰. Bu açıdan Hitit kanunları oldukça gelişmiştir. Ceza, tazminata göre daha önemsizdir. İdam cezası tecavüz, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunma, devlet otoritesine karşı gelme ve kölelerin sahiplerine karşı gelmesi ile büyücülük suçlarına karşı verilmektedir. Hititler'de vücutta bir sakatlık getirerek cezalandırma ise sadece kölelere karşı uygulanmaktadır²⁶¹. Bu kanunlar kırsal kesimde yaşlılar (bir bakıma ihtiyar kuralları) , kentlerde yüksek

²⁵⁵ Memiş (1999), a.g.e.,206.

²⁵⁶ Parmaksızoğlu-Çağlayan (1976), a.g.e.,132.

²⁵⁷ Memiş (1999), a.g.e.,206.

²⁵⁸ Bilge Öztan (1998), *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, Ankara, 3.

²⁵⁹ A. M. Dinçol (1982), a.g.e.,86.

²⁶⁰ Öztan (1998), a.g.e., 3,4.

²⁶¹ A. M. Dinçol (1982), a.g.m., 86-88.

dereceli memurlar ve subayların yargıçlık yaptıkları mahkemeler, yüksek dereceli mahkemeler, Pankuş, Tulijaş (en yüksek sosyal sınıftan kişileri, kralı dahi yargılama yetkisine sahip olan yüksek mahkeme), kral tarafından uygulanırdı²⁶².

2.2.1. Hitit Kanunlarında Kölelik

2.2.1.1. Birinci Dizi

Hitit kanunları iki farklı seri ve bunlara paralel bir metinden oluşmaktadır. Hitit toplumunu oluşturan sosyal sınıflar ve Hitit insanının davranış biçimlerinin şekillendirilmesinin nasıl olduğu hususları bu üç metinden çıkarılmaktadır. Bu sebeple söz konusu metinleri ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

Yüz maddelik kanun kısmını oluşturan bu diziden, esirlere işlenen suçla karşı verilen cezanın hür insanınkinin yarısı kadar olduğu anlaşılmaktadır. Suçluya karşı verilen cezalarda kadın ya da erkek ayrımı yapılmamaktadır. Yani cinsler arasındaki eşitlik ortadadır. Suçluya verilecek ceza hür veya esir olmasına göre değişmektedir²⁶³. Hitit kanunlarında suç işlendiği zaman suçlu işleyen ailesi de sorumlu tutulmaktadır. Yani hepsi suçlunun cezasına ortak edilmektedir. Özgür bir kişinin kavga sırasında bir erkek ya da bir kadın köleyi öldürmesi durumunda onu teslim etmesi ve ölen kölenin yerine 2 insan vermesi gerekmektedir. Böylece kişi suçunun bedelini ödemektedir. Aynı durum hür bir insanın başına geldiğinde suçlu olan kişi özgür insana karşılık 4 insan vermek mecburiyetindedir. İlgili kanun maddesinde görüldüğü gibi yine özgür insanla köle arasındaki fark ortadadır.

Hitit kanunları her ne kadar Mezopotamya kanunları'ndan etkilenmiş olsa da yine de kendine has özellikler göstermektedir. Mezopotamya kanunlarında suç bir köleye karşı işlendiğinde köleye karşılık köle verilirken ya da kölenin bedeli efendisine ödenirken, aynı suç özgür bir insana karşı işlendiğinde kişi bunun cezasını kendi canıyla ödemektedir. Ancak Hitit kanunlarında görüldüğü gibi ölen kişi özgür bir insan veya bir köle olsa da suçun bedeli insan olarak ödenmektedir. Aradaki tek fark özgür insanın ölümüne sebep olan kişi 4 insan

²⁶² Erdal Eralp (1999), *1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları Kitabı*, Ankara, 84.

²⁶³ Darga (1984), a.g.e., 64.

verirken bir kölenin ölümüne yol açan kişi 2 insan vererek suçunun bedelini ödemektedir. Cezalarda suç karşılık insan verilmesi de ilginçtir.

İlgili kanunun 2. maddesinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir erkek köleyi ya da bir kadın köleyi bir kavga sonucu biri öldürürse, onu teslim etsin (ve) erkek ya da kadın [iki kişi] versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır”²⁶⁴.

Bütün eskiçağ toplumlarının kanunlarında görülen özgür bir insanın hayatına verilen değer ile bir kölenin hayatına verilen değer arasındaki fark Hitit kanunlarında da açıkça ifade edilmektedir. Kanunun 4. maddesi bu duruma güzel bir örnektir. Buna göre; bir kişi kaza sonucu bir kölenin ölümüne sebep olursa bu kişi günah işlemiş sayılmaktadır. Bu nedenle suçu işleyen kişi onu teslim ederek karşılığında 1 insan vermesi gerekmektedir. Böylece günahından kurtulmaktadır. Aynı durum özgür bir insanın başına geldiğinde ise suçlu 2 insan vererek günahının bedelini ödemektedir.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir erkek ya da kadın köleyi biri vurursa ve <=öyle ki> (ölü)rse, eli günah işler; onu teslim etsin ve bir kişi versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır”²⁶⁵.

Kanunun 8 ve 12. maddeleri vücut sakatlamaya yönelik hükümler içermektedir. Kanunlarda kölelerin hayatı ve vücut bütünlüğü korunan bir kişi olarak ele alındığını gösteren birçok hüküm olması ilginçtir. Çünkü bir kölenin vücudunda meydana getirilen zararın bedeli özgür bir insanınkinin yarısıdır. Kanun maddelerinde efendiden hiç söz edilmez. Elbette ki kendi kölesi mevzu bahis olduğunda bu yasalardan muaf sayılıyordu. Ancak bir başka şahıs tarafından köleye zarar verildiğinde köle sahibine zararı için bedel ödeniyordu²⁶⁶. Eğer bir kimse bir kadın ya da bir erkek köleyi kör ederse, dişini, elini ya da ayağını kırarsa 10 şeqel gümüş ödemek mecburiyetinde kalıyordu.

²⁶⁴ Roth (1997), a.g.e.,217.

²⁶⁵ Fiorella İmparati (1992), *Hitit Yasaları*, Ankara, 39.

²⁶⁶ B. Dinçol (2003),a.g.e.,66.

Kanunun ilgili maddelerinin tercümesi sırasıyla aşağıdaki gibidir;

“Eğer bir erkek köleyi ya da kadın köleyi bir kimse kör ederse ya da (onun) bir dişini aşağıya atarsa 10 Şeşel gümüş versin ve <böylece suç> evinden uzaklaştırır.”

“Eğer bir erkek kölenin ya da kadın kölenin eli(ni) ya da ayağı(nı) bir kimse kırarsa, 10 Şeşel gümüş versin ve <böylece suç> evinden uzaklaştırır”²⁶⁷.

Kanunlarda her ne kadar kölelere dair hükümler olsa da asıl amaç efendinin zararını karşılamaktır. Bir köle herhangi bir saldırıya uğradığı zaman ya da vücudunda bir yaralanma meydana geldiğinde efendinin bir malı olarak kabul edildiği için efendinin hakkı gasp edilmiş şeklinde kabul edilerek suçun bedeli de ona ödenmektedir. Kanunun 14 ve 16. maddeleri bu duruma açıklık getirmektedir. Buna göre; bir erkek ya da bir kadın kölenin burnunu şiddetle ısırın veya kulağını parçalayan kimse 3 Şeşel gümüş ödeyerek suçunun bedelini karşılamaktadır.

“Şayet bir kimse, bir erkek köle ya da kadın kölenin burnunu kırarsa, 3 Şeşel gümüş verir.”

“Şayet bir kimse, erkek kölenin ya da kadın kölenin kulağını yaralarsa 3 Şeşel gümüş versin”²⁶⁸.

Birkaç kişi Hitit’li bir köleyi Luwiya memleketinden çalıp kendi ülkelerine götürürse ve sahibi de kölesini tanırsa bu durumda suçlular kölenin sahibine 12 Şeşel gümüş ödemek zorundadır. Ancak köleyi çalan kişi Luwiya’lı ise bu durumda kölenin sahibi kölesini alabilmektedir. Suçlu kişinin tazminat ödemesine gerek yoktur.

²⁶⁷ İmparati (1992), a.g.e.,41,43.

²⁶⁸ Avram Galanti (1931), *Hitit Kanunu*, İstanbul, 8.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

Madde 20

“Eğer Hattili bir köleyi Luwiya ülkesinden Hattili birkaç adam çalarsa ve onu Hatti ülkesine götürürse ve onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa, o zaman ona suçlu 12 Şeql gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır”.

Madde 21

“Eğer Luwialı bir adamın bir kölesini Luwiya ülkesinden çalarsa ve onu Hatti ülkesine götürürse ve sahibi kendisinin olarak tanırsa, o zaman kendisi için kölesini alsın; tazminat yoktur”²⁶⁹.

Kanun maddelerine göre kölelerin kaçması suçtur. Fakat kanunlarda kaçan kölelere karşı ceza zikredilmemektedir. Bu ceza tayininin efendinin takdirine bırakıldığını düşündürmektedir. Tüm bunlar efendinin köle üzerinde sınırsız yetkisi olduğunu, fakat insani hislerin efendinin köleye kötü muamele etmesini önleyebileceğini gösteriyor. Kanun bir yandan kölenin hayatını korurken diğer yandan efendinin köle üzerinde her türlü ceza verme yetkisini tanımaktadır. Yani kanun köleyi sahibine karşı değil diğer şahıslara karşı korumaktadır²⁷⁰.

Kaçan bir köle yakınlarda yakalanırsa onu yakalayan kişi ayakkabısını almaktadır. Uzak bir yerde yakalarsa 2 Şeql gümüş verilirken daha da ötede yakalarsa 3 Şeql gümüş almaktadır. Yani kölenin bulunduğu mesafe önemlidir. Köle onu yakalayan tarafından ne kadar uzak bir yerden getirilirse, köleyi yakalayıp getiren kişiye ödenen bedel o kadar artmaktadır. Madde 22’de bu durum izah edilmektedir.

“Eğer bir köle kaçarsa ve biri onu geri getirirse, eğer yakınlarda <onu> yakalarsa, o zaman o ona ayakkabı versin, eğer nehrin bu tarafında <onu yakalarsa> 2 Şeql gümüş versin, eğer nehrin ötesinde <onu yakalarsa> o zaman o ona 3 Şeql gümüş versin”²⁷¹.

²⁶⁹ Roth (1997), a.g.e.,220.

²⁷⁰ Alp (1947), a.g.m.,478.

²⁷¹ İmparati (1992), a.g.e.,47.

Hitit kanunları Arzava, Luwiya ve Pala gibi memleketlerle ilgili hükümleri de ihtiva etmektedir. Bu hükümlerden bu belgelerin Hitit Devleti'ne siyasi bakımdan bir şekilde bağlı olduklarını söyleyebiliriz. 23. madde de görüldüğü gibi Luwiya düşman memleketlerinden sayılmamaktadır²⁷².

Luwiya ülkesinde kaçak bir köleyi yakalayan kişi onu geri getirmesi durumunda ona 6 sheqel gümüş verilmektedir. Ancak kölenin düşman bir ülkeye kaçması durumunda ise onu yakalayan kişi kölenin sahibi olabilmektedir.

Kanunun ilgili maddesinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir köle kaçarsa ve o Luwiya ülkesine giderse, kim onu geri getirirse, o zaman o ona 6 sheqel gümüş versin. Eğer bir köle kaçarsa ve o düşman bir ülkeye giderse, kim onu getirirse o zaman o kendisi için onu alabilir de”²⁷³.

Kanunlarda ülke içerisindeki köle hırsızlığı için ağır parasal cezaların verildiği görülmektedir. Kaçan bir erkek ya da kadın köle kimin evinde yakalanırsa o kişi kölenin sahibine bir yıllık kazancını ve 50 sheqel gümüş vermek zorundadır. Bu şekilde ağır cezalar uygulanarak köle hırsızlığının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde 24

“Eğer bir erkek köle ya da kadın köle kaçarsa, sahibi onu kimin ocağında bulursa, (o) bir adamın bir yıllık ücreti olarak [mina gümüş versin, bir kadının bir yıllık ücreti <olarak> 50 sheqel gümüş versin”²⁷⁴.

Assur ticaret kolonileri çağında Anadolu kadın hayatın her alanına erkek kadar iştirak ettiği halde yani sosyal birçok haklara sahip olduğu halde, Hitit Devleti zamanında kadının bu haklardan vazgeçtiği görülüyor. Bunun sebebi hiç şüphesiz Anadolu'nun Sami ve Hind-Germen unsurları ile karışmasıdır. Bunlardan biri babaerkil Assurlular'ın Orta Anadolu'ya yapılan kolonilerinin yaptığı tesirdir. Diğeri ise babaerkil gelenekli Hititler'in Orta Anadolu siteleri

²⁷² Alp (1947), a.g.m., 469,470.

²⁷³ İmparati (1992), a.g.e.,49.

²⁷⁴ Roth (1997), a.g.e.,220.

üzerindeki hâkimiyeti sonucu örf ve adetlerin Hititler'in babaerkil geleneklerine doğru kaymasıdır²⁷⁵. Çiftlerin boşanması durumunda çocukların babaya verilmesi de bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu durum hür insanlar için de köleler için de aynıdır. Hitit toplumunda boşananların haklarını yine kanunlar çizmekte ve garanti altına almaktadır.

Hitit kanunlarındaki diğer bir uygulama ise köle evlilikleriyle ilgilidir. Bu hususa ışık tutan 31. maddenin genel yorumu şöyledir. Bir erkek köle ile bir kadın köle evlendikten sonra mal-mülk edindilerse ve çocukları olduysa daha sonra anlaşamayıp ayrılmaları durumunda ev bölüşülür ve kadın köle bir çocuğu alırken erkek köle diğer çocukları alabilmektedir. Aynı kanun maddesinin tercümesi ise aşağıdaki gibidir.

“Eğer bir erkek köle ya da kadın köle... <iseler> ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak (o) alırsa ve kendisi için bir ev ve çocuk yaparlarsa ve sonradan onlar ya anlaşamaz ya da ayrılırsa ve evi bölüşülürse adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın”²⁷⁶.

Hitit uygarlığını diğer milletlerden ayıran en önemli özelliklerden birisi de insan haklarına duyulan saygıdır. İnsan yaşamına ve kişilik haklarına büyük önem veren Hititlerin kanunlarındaki cezalar Assur kanunlarındaki gibi acımasız değildir. Kölelerin hakları dahi gözetilmektedir²⁷⁷. Bir erkek köle başlık parası ödemesi koşuluyla, bir köle kadınla evlenebildiği gibi, özgür bir kadınla da evlenme hakkına sahiptir. Bu durumda hukuk kuralları özgür insanlar için nasılsa köleler için de aynı şekilde işlemektedir.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

Madde 32

“Şayet bir erkek köle bir kadını karısı olarak alırsa, hukuk kuralları onlar için aynı şekildedir”.

²⁷⁵ Kinal (1956), a.g.m., 366.

²⁷⁶ Roth (1997), a.g.e.,221.

²⁷⁷ Akurgal (1998), a.g.e.,115.

Madde 33

“Şayet bir erkek köle kadın bir köle alırsa, hukuk kuralları onlar için aynı şekildedir”²⁷⁸.

Hititlerde evlenme müessesesi kadının satın alınması ilkesine dayanır. Yukarıda da ifade edildiği gibi başlık parasını ödeme şartına bağlıdır. Bu şartın yerine getirilmesi erkek tarafından kız tarafına taahhüt edildikten sonra evlenme olayı başlamaktadır. Böylece evlilikten önce erkek kız tarafına belirli bir miktar evlenme hediyesi göndermektedir. Hediyein kabulü ile kız erkeğe bağlanmaktadır. Fakat bu erkeğin kadın üzerinde her türlü hakkı olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece kadını zevce olarak kullanma hakkını veren bir mülkiyettir. Evlilikte kadın tarafının da çeyiz getirmesi adettir. Erkeğin kadın için verdiği hediye Hititçe “kuşata” kızın getirdiği çeyiz ise “*iwaru*”sözleri ile ifade edilmektedir. Hititler’in anlayışına göre “*kuşata*” erkeğin kadını satın alması değil, vazgeçtiği takdirde kız tarafının elinde bir teminat akçasının sağlamaktır. Nitekim evlilik hayatı başlamadan önce erkek kızı reddederse verdiği hediye kaybetmektedir²⁷⁹. Bu bütün patriarkal cemiyetlerde görülmektedir. Eski toplumların aile hukukunda iki çeşit evlenme görülür. Bunlardan biri evlenecek erkek başlık parası ödemediği için kadın üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Bu tür evlenmelerde doğan çocuklar anneye aittir. Bu tür evlilikler daha çok matriarkal toplumlarda görülür. Diğer bir evlilik şekli ise erkek kadın için bir miktar para ödeyerek kadının üzerindeki baba hâkimiyetini satın alır. Bu şekildeki evlilikler ise pederşahi ailelerde gelenektir²⁸⁰.

Erkek köle özgür bir kadınla evlenmeden önce başlık parası öderse o zaman kadının dışarı çıkması yasaktır. Ancak özgür bir kadın başlık parası ödenmeden herhangi bir kişi tarafından kaçırılırsa bu durumda 3 yıl sonra kadın köle konumuna düşmektedir. Kanun maddelerinde görüldüğü gibi başlık parasına büyük önem verilmektedir.

²⁷⁸ Galanti (1931), a.g.e.,11.

²⁷⁹ Alp (1947), a.g.m.,472,473.

²⁸⁰ Kınal (1962), a.g.e., 150,151.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi şöyledir;

Madde 34

“Eğer bir erkek köle, bir kadın için başlık öderse ve onu kendisi için karısı olarak alırsa o zaman onu (=kadını) hiç kimse dışarı çıkarmaz.”

Madde 35

“Eğer özgür bir kadını yönetici ya da bir çoban kaçırırsa (ve) onun için başlık ödemezse, o zaman onu (=kadın) üçüncü yılda köle olur”²⁸¹.

Hitit toplumunda özgür insanlar için uygulanan medeni hukukun köleler için de aynı şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Özgür bir erkek bir köle kadınla evlenebildiği gibi, bir köle kadın da aynı şekilde kuşata ödemek (çeyiz getirmek) şartıyla özgür bir erkekle evlenebilmektedir. Kanunun 36. maddesi bu duruma güzel bir örnektir.

“Eğer bir erkek köle özgür bir genç için başlık öderse ve onu evlenmiş damat olarak evine alırsa, o zaman onu [kim]se dışarı çıkarmaz.”

Madde 52

“Taş evin erkek kölesi, Kralın Oğlunun kölesi, ...ın..Beyi, onlar ki zanaatçıların aynı oranında bir ekin alanı tutarlar, luzzi’yi yerine getirsinler”²⁸².

Hitit kanunlarının 93. maddesi kölelerin hırsızlık yapma durumları ile ilgilidir. Burada hırsızlık yapan bir köle ile aynı suçu işleyen özgür bir şahsa verilen cezanın miktarının belirlenmesi ve verilen cezaların farklı olması özellikle vurgulanmıştır. Maddenin genel açılımı şöyledir; bir kişi bir evin eşğinde yakalandığı zaman henüz eve girmeden yakalanırsa, yani eylem teşebbüs halinde kalırsa tam anlamıyla hırsız sayılmamaktadır. Hırsızlık gerçekleşirse de bunun belirli bir miktar cezası bulunmaktadır. Özgür bir kişi eşikte yakalandığında 12 şeqel gümüş ödemek zorunda iken aynı şekilde yakalanan bir köle 6 şeqel gümüş ödeyecektir. Burada dikkati çeken bir başka husus ise kölenin

²⁸¹ Roth (1997), a.g.e.,221,222.

²⁸² İmparati (1992), a.g.e.,57,71.

ekonomik durumu ve statüsü dikkate alınarak verilen para cezası özgür bir insanın cezasının yarısı kadardır.

Kanunun ilgili maddesinin tercümesi ise aşağıdaki gibidir;

“Eğer özgür bir adamı eşikte yakalarlarsa, evin içine henüz gitmemiştir 12 şeqel gümüş versin. Eğer bir köleyi eşikte yakalarlarsa evin içine henüz girmemiştir 6 şeqel gümüş versin”²⁸³.

Kanunun 95. maddesi ise hırsızlık yapan kölelerin durumuna farklı bir yorum getirmektedir. Burada aynı şekilde suça karşı özgür ve köle adama verilen ceza miktarları ifade edildikten sonra, ayrıca bu tür bir kabahati işlemiş kölelere organ sakatlama cezasının da verildiği vurgulanmaktadır. Bu açıdan maddenin içeriği bir hayli ilginçtir. Maddenin içeriğinden çıkan neticelere gelince; hırsız çaldığı malları geri vermekle kalmaz, yaptığı suçun bedelini de gümüş olarak ödemektedir. Ancak hırsızlığı yapan bir köle ise çaldığı malları geri vermenin yanında ev sahibi ona bedeni sakatlama cezası da vermekte ve kulaklarını, burnunu kesebilmektedir. Bu olaydan sonra köle sahibine iade edilmektedir. Ancak efendi isterse tazminat ödeyerek kölesini kurtarabilmekte, istemezse onu kovabilmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi köleye ödetilen tazminat miktarı hür insanınkinin yarısı kadardır. Kölelerin ödeme güçleri hür insanlara göre daha az olduğu için, kölelere uygulanan bu indirim karşılık, onlara bedeni sakatlama cezası uygulanmaktadır²⁸⁴. Hırsızlığa karşı verilen ceza çalınan malın miktarına göre de değişmektedir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

Madde 95

“Eğer bir köle bir ev<de> hırsızlık yaparsa, bütünüyle tam <değerini> versin, hırsızlık için ceza olarak 6 şeqel gümüş versin ve kölenin burnu <ve> kulakları kes<ilsin> ve geriye sahibine verilsin. Eğer çok çalarsa ona çok yükümlülük bağlansın, eğer az çalarsa ona az yükümlülük bağlansın; Onun için

²⁸³ Roth (1997), a.g.e.,228.

²⁸⁴ A. M. Dinçol (1982), a.g.m.,93.

<ben> tazmin ediyorum; o zaman tazmin etsin, ama eğer reddederse, o zaman işte o köleyi öteye iter”²⁸⁵.

Kanunun 97. maddesi kölelerin hububat çalması ile ilgilidir. Buna göre; bir köle ambarı soyarak buğday çalarsa ve bu buğdaylar bulunursa köle ambarı buğdayla doldurmak mecburiyetindedir. Çalınan buğdayın miktarı önemli değildir. Yani az ya da çok çalmasına bakılmaksızın ne kadar çalarsa çalsın ambarı buğdayla doldurması gerekmektedir. Bununla birlikte yaptığı suçun bedeli olarak 6 şeşel gümüş verecektir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer bir köle bir ambar<da> hırsızlık yaparsa ve ambarın [buğdayını bulurs]a, ambarı buğdayla doldursun ve 6 şeşel gümüş versin ve <böylece suç> evinden uzaklaştırır”²⁸⁶.

Kanunun 99. maddesi ise kölelerin kundakçılık yapmaları ile ilgilidir. Kölenin yaptığı bu tür bir suçtan sahibi de sorumlu tutulmaktadır. Yani eğer bir köle bir evi yakarsa sahibinin tazminatı ödemesi gerekmektedir. Köleye ise bedeni sakatlama cezası verilerek burnu ve kulakları kesilmektedir. Ancak efendi tazminatı ödememe hakkına sahip olduğu gibi, eğer istemezse kölesini de kovabilmektedir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer bir köle bir evi yakarsa ve sahibi onun için tazmin ederse, kölenin burnu ve kulakları kesilsin ve o sahibine geri verilsin, ama eğer sahibi tazmin etmezse, o zaman işte o öteye gider”²⁸⁷.

2.2.1.2. İkinci Dizi

Hitit krallarının zaman zaman kanunları reforme ettiklerini ve eskiden bir suça karşılık verilen ağır bir cezanın daha sonraki eklemelerle tazminata çevrildiğini söylemiştik. 101. madde de görüldüğü gibi bir kimse bağları, elma ağaçları, armut ağaçları ve buna benzer herhangi bir şeyin ürününü çalarsa belirli

²⁸⁵ İmparati (1992), a.g.e.,95.

²⁸⁶ İmparati (1992), a.g.e.,97.

²⁸⁷ Roth (1997), a.g.e.,229.

bir miktar gümüş ödemekle birlikte aynı zamanda sarayda dayak yemektedir. Fakat daha sonra bu cezanın tazminatı çevrildiği belirtilmektedir. Madde de eskiden böyleydi ancak şimdi hırsızlığı yapan hür bir adam ise 6 shekel gümüş, bir köle ise, 3 shekel gümüş verecektir denilmektedir. Hırsızlığı yapan bir kölenin ödediği tazminatın hür bir adamınkinin yarısı olması da dikkati çeken başka bir husustur.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir bağı (ya da) bir bağ çubuğunu ya da bir... ağacını ya da soğanları biri çalarsa, eskiden (bir bağ için 1 shekel gümüş, bir bağ çubuğu için 1 shekel gümüş, bir... ağacı için 1 shekel gümüş, bir çile soğan için 1 shekel gümüş (veriliyordu) ve (...) – sının üzerine bir değnek vuruyorlardı. Eskiden böyle yapılıyordu ve şimdi, eğer özgür bir adam ise 6 shekel gümüş versin ve eğer bir erkek köle ise 3 shekel gümüş versin”²⁸⁸.

Hür bir adamın yaktığı ateş başka bir şahsın bağına, bahçesine ve ağaçlarına zarar verirse, yani yanmasına sebep olursa bir ağaç için 6 shekel gümüş ödemekle birlikte, bahçesini de yeniden dikmek mecburiyetindedir. Ancak bu bir köle ise 3 shekel gümüş verecektir.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde 105

“Şayet bir kimse ... ateşlerse, ateş...bağa sirayet ederse, şayet bağlar, elma ağaçları, nar ağaçları, armut ağaçları yanarsa, bir ağaç için 6 shekel gümüş verir, dikilmiş şeyi tekrar diker. Fakat şayet bir köle ise, 3 shekel gümüş verir”²⁸⁹.

Hitit kanunlarının hürler ve kölelere farklı şekilde uygulandığı açıktır. Gerçekten; kölelere karşı işlenen suçlarda cezalar yarı yarıya hafiflerken, ölüm ve sakatlama cezaları daha çok kölelere veriliyordu. Kanunlar köleleri başka insanlara karşı yarı nispetinde korusa da efendilerine karşı gelmelerini bağışlamıyordu²⁹⁰. Özgür bir adam bir sabanı çaldığında, sabanın sahibinin hırsız bir şeyin üzerine oturduğu ifade edilmektedir. Yani hırsızın cezasını mağdur

²⁸⁸ Roth (1997), a.g.e.,229.

²⁸⁹ Galanti (1931), a.g.e.,25,26.

²⁹⁰ Belkıs Dinçol (2003), a.g.e.,12.

vermektedir. Ancak bu ceza daha sonra tazminata çevrilerek hür bir insanın 6 şeqel gümüş bir kölenin ise 3 şeqel gümüş ödeyeceği belirtilmektedir. Bu konuya açıklık getiren 121. maddenin tercümesi şöyledir;

“Eğer bir sabanı özgür bir adam çalarsa, onu sabanın sahibi –nın üzerine onu (hırsız) koysun ve öküzler aracılığıyla (onu ?) ...eskiden böyle yapıyordu ve şimdi suçlu 6 şeqel gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır. Eğer bir erkek köle ise 3 şeqel gümüş versin”²⁹¹.

Hür bir kişi bir tekerlek çalarsa ki tekerlekten kasıt araba olabilir, yarım PA buğday vermek durumundadır. Bir köle aynı suçu işlediğinde ise ne kadar buğday vereceğini belirten kısım kırıktır. Fakat daha önceki maddelerinden çıkan neticeler göz önüne alındığında hür bir adamın ödediği buğday miktarının yarısı kadar olması kuvvetle muhtemeldir.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde 142

“ Eğer ... bir kimse giderse... ve tekerleği... çalarsa, bir erkek için yarım PA (ölçek) buğday versin ve eğer bir köle ise bir tekerlek için... buğday versin”²⁹².

Özgür bir adamın bir başka şahsa ait bakır bıçağı ya da bakır herhangi bir eşyasını çalması durumunda, 6 şeqel gümüş öderken aynı suçu işleyen bir köle 3 şeqel gümüş ödeyecektir.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde 143

“Şayet bir kimse hür bir adamın bakır bıçağını ... bakır... çalarsa, 6 şeqel gümüş verir. Şayet bir köle ise, 3 şeqel gümüş verir”²⁹³.

Kanunlara göre arazi sahibi bir kişi mülkünün sınırları içerisinde meydana gelen her türlü meseleden sorumludur. Bu tür ilginç anlayıştan çıkan sonuçlara

²⁹¹ İmparati (1992), a.g.e.,131.

²⁹² Roth (1997), a.g.e.,232.

²⁹³ Galanti (1931), a.g.e.,30..

göre; eğer özgür bir adam onun toprakları üzerinde bir yılan tarafından sokularak ölürse arazinin sahibi de suçlu olarak kabul edilmekte ve ölen kişinin ailesine 40 Şeşel gümüş ödemek zorunda kalmaktadır. Ancak ölen kişinin ölmeden önce bir başkasının ismini vermesi halinde tazminat adını verdiği kişiden alınmaktadır. Şayet o bir köle ise öldürülmektedir. Burada da yine hür insanla köle arasındaki hukuki uçurum ortaya çıkmıştır.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Mad. 170

“Eğer özgür bir adamı bir yılan öldürürse ve bir başka adamın adını söylerse 1 mina gümüş versin ve eğer bir erkek köle ise işte o tam ölsün”²⁹⁴.

Kanunun 172. maddesi ise kıtlık yıllarında bir özgür adamı veya köleyi besleyip hayatta kalmasını sağlayan kişilerin ödüllendirilmesi ile ilgilidir. Burada yine özgür insanlar ile köleler arasında büyük bir ayrımın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer özgür bir adamı bir kıtlık yılında biri besleyip bakarsa, o zaman < yardım gören kimse> kendinin yerine geçen birini versin. Ama eğer bir erkek köle ise 10 Şeşel gümüş versin”²⁹⁵.

Kanunun 173. maddesinde köle ile efendisi arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir. Ayrıca özgür insanların krala karşı gelmelerine de vurgu yapılmaktadır. Burada ortaya konulan yaptırımların Hitit halkının kralın kölesi şeklinde düşünüldüğü gerçeğine varılmaktadır. Buna göre; bir kimse krala karşı suç işlediği zaman cezayı sadece suçlu değil tüm ailesi de çekmekteydi ve krala karşı gelmenin cezası ölümdü. Eğer bir şahıs kralın adaletine karşı gelirse sadece kendisi değil tüm ailesi öldürülürdü. Eğer saygıdeğer birine karşı gelirse bunu kendi canıyla öderdi. Bir kölenin efendisine karşı gelmesinin cezası da kazana atılmaktı.

²⁹⁴ Roth (1997), a.g.e., 234.

²⁹⁵ İmparati (1992), a.g.e., 161.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer bir kimse kralın adaletine karşı mücadele ederse, evi bir yığın ölü olur. Eğer bir devlet ricalinin adaletine karşı gelirse, başını keserler. Eğer bir köle efendisine karşı gelirse bir kazan içine atılsın”²⁹⁶.

Kanunun 175. maddesi ise kölelerin özgürlüklerini elde edebildiklerine açıklık getirmektedir. Buna göre bir köle bedelini ödeyerek özgür olabiliyordu. Yine kanunlarda hür insanların evlilikle köle ya da özgür olabileceklerine dair maddeler bulunmaktadır. Özgür bir kadının bir çoban ile 2 ya da 4 yıl evli kalması, kocasının sosyal konumuna geçmesine neden olmaktadır. Bu evlilikten olan çocuklarda babalarının sosyal konumuna geçmektedir. Yani köle bir erkekten olan çocukta köle kabul edilmektedir. Hitit toplum yapısı babaerkil olduğu için hem çocuklar hem de kadın babanın statüsünde yer alıyorlardı. Bu durum aile reisi olan erkeğin karısı ve çocukları üzerinde ne derece egemen olduğunu göstermektedir.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Eğer bir koyun çobanı ya da bir yönetici özgür bir kadını alırsa, o zaman o kadın 2 yıl ya da 4 yıl içinde köle olur ve onun çocukları...ve kemerleri /kemerlere kimse tutmasın”²⁹⁷.

Eski Mezopotamya kavimlerinde, Huriler’de ve İbraniler’de olduğu gibi Hititler’de de bir kadının kocası öldüğünde kayınbabası o da öldüğünde kayınbabasının kardeşi alabilmektedir. Bu durum kanunlarda açıktır. “*Levirat*” adı verilen uygulama bir suç olarak kabul edilmediği gibi bir mecburiyet de değildir. Hititler’de levirat uygulamasının olması erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi hakkını da beraberinde getirmektedir. Kanunlara göre bir erkek sadece bir kadınla evlenebilmektedir. Fakat sarayda esas zevcenin yanında krala ve prenslere tahsis edilen başka kadınlarda bulunmaktadır. Hitit kanunlarının 194. maddesi özgür bir erkeğin birden fazla kadınla cinsi münasebette bulunmasına müsaade edilmektedir²⁹⁸.

²⁹⁶ Roth (1997), a.g.e.,234.

²⁹⁷ İmparati (1992), a.g.e.,163.

²⁹⁸ Kılıç (2002), a.g.t.,127.

Maddenin tercümesi ise şöyledir;

“Şayet hür bir adam köle kadınlarla bunlarla ve onlarla yatarsa, ceza yoktur. Şayet hür bir kadınla akrabalar yatarlarsa, ceza yoktur. Şayet baba ve oğlu bir köle kadın yahut bir fahişe ile yatarlarsa ceza yoktur”²⁹⁹.

Kanunlara göre kölelerin evlilik dışı birlikte yaşamaları yasaktır. Böyle durumlarda ikisi de birbirinden uzaklaştırılarak başka başka şehirlere gönderilmektedirler. Bunun yanında bir de tazminat olarak erkek köle için 1 koyun kadın köle için 1 koyun ödemek mecburiyetindedirler.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Mad. 196

“Şayet bir kimsenin erkek köleleri ve kadın köleleri birlikte yatarlarsa, bunu (bunları) bir şehre ve onu (onları) diğer bir şehre götürerek iskân ettirirler. Erkek kölenin bedeli 1 koyun ve kadın kölenin bedeli 1 koyundur”³⁰⁰.

2.2.1.3. Paralel Metin

Hititler’de suç ve günah kavramı henüz birbirinden ayrılmış değildi. Hitit dünyasında insanların suça ve günaha yatkın oldukları inancı yaygındı. Hitit metinlerinde dürüst insanların tanrıların yanında iyi olduğu ve tanrıların onları hep temize çıkardıkları vurgulanmaktadır³⁰¹. Bir kişi bir köleyi vurduğunda da günah işlemiş olmaktadır. Hititler’den önceki Ön Asya toplumlarının kanunlarında bir kişiyi öldürmenin cezasını kişi kendi canıyla öderdi. Ölen bir köle ise köleye karşı köle vermek mecburiyetindeydi. Hitit kanunlarında ise adam öldürmeye karşı bile tazminat cezası verilmektedir. Ancak ölen bir kadın köle ise yerine bir kadın köle ve 2 mina gümüş vermek zorundadır. Maddede eli günah işler deyimi de dikkati çeken bir başka husustur. Burada kişinin bunu kasten yapmadığı ifade edilmektedir. Yani ölümün kaza sonucu olduğu anlamına gelmektedir.

²⁹⁹ Galanti (1931), a.g.e.,39,40.

³⁰⁰ Galanti (1931), a.g.e.,40.

³⁰¹ Belkıs Dinçol (2003), a.g.e.,11.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde II

“Şayet bir erkek köleyi biri vurursa ve o ölürse, eli günah işlerse ... mina gümüş verir. Ama eğer bir kadın köle ise, 2 mina gümüş verir”³⁰².

Kanunlarda umumi hükümler olmadığı gibi, köle hukukuna dair ayrı bir kısım da düzenlenmiş değildir. Kölelerle ilgili hükümler genelde hürlere ait hükümlerin arkasına eklenmiştir. Yani hürlere ait fikirler ceza farkı ile kölelere tatbik edilmektedir. Ancak doğrudan doğruya köleleri ilgilendiren ya da kölelerle hürlerin evlilik işlerinin tespiti açısından müstakil hükümler bulunmaktadır³⁰³. Hitit kanunlarında cezalar kaza sonucu ya da kasten yapılmasına göre değişmektedir. Eğer bir kişi bir köleyi kasten kör ederse 20 shekel gümüş ödeyecek, ancak kaza sonucu kölenin kör olmasına neden olduysa 10 shekel gümüş ödeyecektir.

İlgili kanun maddesinin tercümesi şöyledir;

Madde VI

“Eğer bir erkek köleyi bir kavga sonucu biri kör ederse, 20 shekel gümüş versin. Eğer (sadece) eli suçluysa, 10 shekel gümüş versin”³⁰⁴.

Özgürlerle köleler arasındaki statü farkı bu maddelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bir kişi hür bir kişinin dişini kasten kırarsa, 12 shekel gümüş tazminat verirken, bir köle için 6 shekel gümüş ödemektedir. VII. Madde de görüldüğü gibi özgür kişiye ödenen bedel bir köleye ödenen bedelin iki katıdır.

“Şayet özgür bir adamın bir dişini biri aşağı atarsa, 12 shekel gümüş versin. Eğer bir erkek köle <ise>, 6 shekel gümüş versin”³⁰⁵.

Bir kişi bir kölenin ayağını kırarsa ve total kalmasına sebep olursa 10 shekel gümüş verecektir. Ancak köle total kalmazsa 5 shekel gümüş verecektir. Bir kölenin burnunu ısırması durumunda 10 shekel gümüş, kulağını parçalaması

³⁰² Galanti (1931), a.g.e.,42.

³⁰³ Alp (1947), a.g.m.,477.

³⁰⁴ İmparati (1992), a.g.e.,103.

³⁰⁵ Galanti (1931), a.g.e.,43.

durumunda 6 Şeqel gümüş, kadın kölenin çocuğunu düşürmesine sebep olursa 10 Şeqel gümüş tazminat verecektir.

İlgili kanun maddelerinin tercümesi Őyledir;

Madde XI

“EĞer bir erkek kölenin elini ya da ayağını biri kırarsa ve eğer o total kalırsa, o zaman ona 10 Şeqel gümüş versin, ama eğer total kalmazsa, o zaman ona 5 Şeqel gümüş versin.”

Madde XIII

“EĞer bir erkek kölenin ya da bir kadın kölenin burnu(nu) biri Şiddetle ısırırsa, 15 Şeqel gümüş versin.”

Madde XV

“EĞer bir erkek kölenin ya da bir kadın kölenin kulağını biri parçalarsa, 6 Şeqel gümüş versin.”

Madde XVII

“EĞer bir kadın kölenin karnının meyvesini bir dışarı atarsa, 10 Şeqel gümüş versin”³⁰⁶.

Maddelerin muhtevalarından da anlaşıldığı gibi bir kölenin bedenine yönelik yapılan her bir darbenin çeŐidine göre farklı miktarda tazminat n görülmüŐtür. Tabi ki burada tazminatı alan efendidir. Mağdur ise köledir.

---

³⁰⁶ İmparati (1992), a.g.e., 105,107.

SONUÇ

Dünyanın ilk yerleşim yerlerinden biri olan Eski Ön Asya coğrafyası sahip olduğu verimli topraklar, doğal zenginlikler ve coğrafi konumu nedeniyle sürekli olarak çeşitli kavimlerin istilalarına maruz kalmıştır. Bu durum bölgede kurulan devletlerin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Öte yandan aynı özellik bölgenin etnik haritasının renklenmesini de sağlamıştır. Bu çalışmada dünya medeniyetlerinin gelişmesine büyük katkıları olan ve Ön Asya'nın büyük bir bölümünü teşkil eden Mezopotamya ve Anadolu'da kurulmuş uygarlıkların sosyal yapısının bir kısmını oluşturan kölelik müessesesi üzerinde durmuştur. İlk olarak Mezopotamya toplumlarında kölenin konumu ve hukuk metinlerinde geçen köle hakları konusu incelenmiştir. Bu noktada Sumerler tarafından M.Ö. 3200 yıllarında icadı sağlanan ve Eski Ön Asya toplumlarının çoğunluğu tarafından kullanılan çivi yazısı metinlerinin günümüze kadar intikal etmesi büyük bir şans olmuştur. Gerçekten çivi yazılı hukuk metinleri konunun aydınlatılması açısından temel kaynak niteliği taşımaktadır. Bu sebepten söz konusu metinler çalışmamızın birincil kaynaklarıdır.

Köleliğin insanoğlunun yerleşik hayat düzenine geçişiyle birlikte oluşmaya başlamış olduğunu söylemek zor değildir. Bununla birlikte yazının icadından önceki zamanların kölelerinin konumları hususu da açık değildir. Açıkçası konumuzla alakalı detaylı bilgileri yazının icadıyla birlikte oluşturulan vesikalardan elde etmekteyiz. Burada Sumerler'den itibaren kralların ortaya koydukları kanun metinleri önemli yer tutmaktadır. Hakikaten bu bölgede ilk halk grubu olarak karşımıza çıkan Sumerler'in icat ettikleri çivi yazısı sayesinde dönemin toplumlarının sosyal ve siyasi bünyeleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Kanunlarda özgür insanların yanı sıra kölelere de önemli ölçüde yer verilmiştir. Burada dikkati çeken husus daha ziyade özgür insanların kendi aralarında veya özgür insanla köle arasındaki ilişkilerin nasıl tanzim edileceğinin vurgusunun olmasıdır. Yani her ne kadar kanunlarla kölelerin hakları gözetildiği belirtilmiş olsa da, efendinin haklarının korunması amaçlanmıştır. Ancak farklı dönem ve toplumlarda ortaya konulan kanunlarda zamanla kölelere verilen hakların da genişletildiği görülmektedir.

Buna rağmen çivi yazılı kanun metinlerinden öğrendiğimiz kadarıyla kölenin çocuğu da köle olmaktadır. Bazen hür bir insanın borcundan dolayı köle durumuna düştüğü bile görülmektedir. Bununla birlikte borcundan dolayı alacaklının yanında rehine olan özgür kişilerin varlığı da açıktır. Fakat bunlar borçlarını ödediklerinde yeniden özgürlüklerini elde etmektedirler. Rehine olarak verilen köle efendisinden çocuk sahibi ise, kölenin sahibi alacaklıya bedelini ödeyerek kölesini geri alabilmektedir.

Kanunlarda miras konusuna da önemli yer verilmiştir. Ayrıca miras hukukunda da zaman içerisinde değişiklikler olmuştur. Köle çocukları ilk dönem kanunlarına göre sadece baba evinde oturma hakkına sahipken, daha sonraki kanunlarda babanın çocukları tanınması halinde mirastan pay alabilme ve en sonunda da babanın çocukları tanıyıp tanımadığına bakılmaksızın mirasta hak elde edebilmişlerdir.

Kanunlara göre efendisinin himayesinde olan kölenin ondan izinsiz herhangi bir yere gitmesi de yasaktır. Böyle bir durumda köle kaçak konumuna düşmektedir. Efendinin hakkının korunması için kaçak köleyi barındıran kişi de cezalandırılmaktadır. Sumer kanunlarında kaçan bir köle 1 günlük emeği karşılığı 1 Ban ödemek mecburiyetindedir. Hammurabi kanunlarında ise ölünle cezalandırılmaktadır. Daha insancıl hükümler içeren Hitit kanunlarında ise bu durum daha farklı ele alınmaktadır. Mezopotamya kanunlarında kaçan kölenin ne kadar uzaklaştığı önemli değilken Hitit kanunlarında kaçak kölenin yakalandığı yerin uzaklığına göre verilen ceza değişmektedir.

Eski Mezopotamya kanunlarına genel olarak baktığımızda özgürler ile köleler arasındaki hukuki uçurum açıktır. Bu kanunlarda kölelere verilen cezalar özgürlere verilen cezanın iki katıdır. Bedeni sakatlama cezası da genelde kölelere uygulanmaktadır. Ancak bu cezayı verme hakkı çoğunlukla efendiye aittir. Başka bir kişi bir köleye zarar verip dişini, elini, ayağını kırdığında ya da gözünün kör olmasına neden olduğunda bunun bedelini kölenin sahibine ödemek zorundadır. Daha sonraki zamanda yani Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'ya gelen Hititler'in ortaya koymuş oldukları kanunlar her ne kadar Mezopotamya kanunlarından etkilenmiş olsa da, onlara nazaran daha insancıl hükümler içermektedir. Burada dikkati çeken husus Mezopotamya kanunları daha çok

kısasa kısas uygulamasını içerirken Hitit kanunları maddi cezalar içermesidir. Mezopotamya kanunlarında kölelere uygulanan ölüm cezaları, Hitit kanunlarında maddi cezalar şeklindedir. Hatta Hitit kanunlarında bir köle özgür insanla aynı suçu işlediği takdirde özgüre verilen cezanın yarısı verilmektedir. Daha çok maddi cezalara dayanan Hitit kanunlarında böyle bir uygulamanın yer alması kölelerin ekonomik gücünün düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Aşağıda verilen tabloda farklı dönem ve toplumlarda kölelerin suç işlemeleri durumunda verilen cezalar mukayeseli bir şekilde verilmiştir.

No	SUÇ	UR-NAMMU	ANA-İTTİŞU	LİPİT-İŞTAR	EŞNUNNA	HAMMURABI
1	Kölenin Bikrinin Bozulması	5 Şeşel gümüş öder			2/3 mina gümüş öder	
2	Özgür Bir Kızın Bikrinin Bozulması				ölüm	
3	Kaçak Köleye Verilen Ceza		1 günlük emeği için 1 ban verecek			ölüm
4	Kaçak Köleyi Getiren Kişiyeye Verilen Ödül	X Şeşel gümüş öder				2 Şeşel gümüş öder
5	Kaçak Köleyi Barındıran Kişinin Cezası			15 Şeşel gümüş öder		ölüm
6	Kadın Köle Evin Hanımına İsyane Ederse	1 ölçü tuzla ağzı yakılacak				kölelik nişane konur çocuğı yoksa satılır
7	Bir Evlat Babasını Reddederse		köle olur			
8	Bir Evlat Anasını Reddederse		yarı kafası traş edilerek evden kovulur			
9	Köle Çocukların Miras Hakkı			sadece baba evinde oturabilirler		baba çocuk tanıdıysa mirasta eşittirler
10	Borcundan Dolayı Köle Olan Bir Kişiyeye			bedelini ödeyerek özgür olabilir		
11	Miras				reşid olma şartı vardır	
12	Alacağı Olmadığı Halde Bir Köle Ya Da Herhangi Bir Kişiyeye El Koyma				kölenin bedelini öder	her rehine için 1/3 mina gümüş öder
13	Kölenin Ölümüne Sebep Olma				2 köle öder	1/3 mina gümüş öder
14	Alacağı Olmadığı Halde Bir Kişinin Ölümüne Sebep Olma				ölüm	ölüm

No	SUÇ	UR-NAMMU	ANA-İTTİŞU	LİPİT-İŞTAR	EŞNUNNA	HAMMURABI	ORTA
15	Özgür Bir İnsan Çalıntı Bir Köleyle Yakalanırsa				köleyi iade eder	ölüm	kulak ve kesilir
16	Köle Hırsızlık Yaparsa				burun ve kulağının kesilmesi	ölüm	kulak ve kesilir
17	Bir Hayvan Kölenin Ölümüne Sebep Olursa Hayvanın Sahibi				15 Şeşel	1/3 mina gümüş	
18	Bir Hayvan Özgür Birinin Ölümüne Sebep Olursa Hayvanın Sahibi				2/3 mina gümüş öder	1/2 mina gümüş öder	
19	Borçlunun Oğlunun Ölümüne Sebep Olma					alacaklının da oğlunu öldürölür	
20	Bir Beyin Kölesinin Çocuğunu Düşürmesine Sebep Olma					2 Şeşel öder	
21	Rehine Olarak Verilen Özgür Bir Kişiyeye						sata
22	Rehine Olarak Verilen Köle İse					alacaklı köleyi satabilir	

23	Bir Kişi Kölenin Kör Olmasına Neden Olursa						
24	Bir Kişi Kölenin Burnunu Kırarsa						
25	Bir Kişi Kölenin Kulağını Yaralarsa						

KAYNAKLAR

- Albayrak, İ. (2005), Kültepe'den Bir Toplu Kayıt Belgesi, *T.S.A.D.*, Yıl 9, S.1-2, Ankara, s. 137-147.
- Albayrak, İ. (2006), *Kültepe Tabletleri IV*, T.T.K., Ankara.
- Altop, S. (2002), *Roma Hukuku'nda Kölelik*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Akurgal, E. (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Alp, S. (1947), Hitit Kanunları Hakkında, *D.T.C.F. Dergisi*, V/5'ten Ayrıbasım, T.T.K., Ankara, s. 465-482.
- Alp, S. (1949), Hititler'de Sosyal Sınıf NAM. RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı, *Bellekten*, C.XIII, S.50, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 245-270.
- Başdemir, K. (1999), *Eski Anadolu Tarihsel ve Kültürel Süreklilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bayram, S.-Çeçen, S. (1997), Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, *Bellekten*, C. LX, Sayı 229'dan Ayrıbasım, T.T.K., Ankara, s. 579-604.
- Berve, H. (1958), *Eskiçağ Tarihine Ait Altı Konferans Grekler'de Kölelik Müessesesi-Dion, Eflatun Devlet Felsefesinin Gerçekleşmesi Yolunda Yapılan Teşebbüsler-Antik Yunan Dünyasının İnkırazı*, Çev. Afif Erzen, Yenilik Yayınları, İstanbul.
- Bilgiç, E. (1951), Hititler'den Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları, *D.T.C.F. Dergisi*, IX, 3, Ankara, s. 227-238.
- Bilgiç, E. (1963), Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi, *D.T.C.F. Dergisi*, XXI, 3-4, Ankara, s. 103-119.
- Bilgiç, E. (1990), Kültepe Tabletleri Üzerine Yeni Çalışmalar ve Yeni İki Evlilik Vesikası, *X. Türk Kongresinden Ayrıbasım*, Ankara, s. 423-427.

- Bilgiç, E., - Sever, H. –Günbattı, C. – Bayram, S. (1990), *Ankara Kültepe Tabletleri II*, T.T.K., Ankara.
- Bilgiç, E.- Bayram, S. (1995), *Ankara Kültepe Tabletleri II*, T.T.K., Ankara.
- Blacak, J.-George, A. -Postgate, N. (1999), *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden.
- Brians, P. (1915), *The Code of Hammurabi (18. th. Century B.C.E.)*, Washington.
- Ceram, C. W. (1984), *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Çev. E. Mermi Erendor, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Çiğ, M. İ. (2003), *Ortadoğu Uygarlık Mirası–2*, Analiz Basım Yayın, İstanbul.
- Darga, M. (1970), *Çivi Yazılı Kadın Mektupları*, *Tarih Enstitü Dergisi I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, s. 196-200.
- Darga, M. (1984), *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Demircioğlu, H. (1993), *Roma Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı.
- Develioğlu, F. (1997), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Dinçol, A. M. (1982), Hitit Yasalarının Ana Çizgileri Ve Eski Ön Asya Hukuku İle İletişimi, *Anadolu Uygarlıkları Genel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 1*, Görsel Yayınları, İstanbul.
- Dinçol, B. (2003), *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul.
- Eralp, E. (1999), *1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları Kitabı*, Ankara,
- Galanti, A. (1931), *Hitit Kanunu*, İstanbul Bankalar Matbaası, İstanbul.
- Gurney, O. R. (2001), *Hititler*, Çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1. Baskı.

- Gündüz, A. (2004), *Mezopotamya ve Eski Mısır, Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür*, Büke Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Günaltay, Ş. (1987), *Yakın Şark I (Elam, Mezopotamya)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güriz, A. (1986), *Hukuk Başlangıcı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- <http://www.wsu.edu/MESO/CODE.HTM>.
- İmparati, F. (1992), *Hitit Yasaları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.
- İplikçioğlu, B. (1994), *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları-I*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı.
- Kılıç, Y. (2002), *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Aile Hukuku (Assur, Babil ve Hitit Devletleri'nin Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 31–41.
- Kılıç, Y. (2005), *Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu*, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 9, S. 1–2, Ankara.
- Kınal, F. (1956), *Eski Anadolu'da Kadının Mevkii*, *Belleten*, C.XX, S. 79, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 355–366.
- Kınal, F. (1983), *Eski Mezopotamya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.
- Kınal, F. (1991), *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı.
- King, L. W. –Horne, C. F. (1915), *2500 B.C. The Code of Hammurabi*, Ph. D. (1915) and The Eleventh Edition of The Encyclopaedia Britannica.
- Klengel, H. (2001), *Kral Hammurabi ve Babil'in Günlüğü*, Çev. Nesrin Oral, Telos Yayıncılık, İstanbul.
- Kramer, S. N. (1995), *Tarih Sumer'de Başlar*, Çev. M. İlmiye Çığ, Ankara.

- Lengelle, M. (1993), *Kölelik*, Çev. Emine Su, İletişim Yayınları, Paris.
- Malay, H. (1990), *Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Mansel, A. M. (1995), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Memiş, E. (1989), *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Memiş, E. (1999), *Genel Tarih Genişletilmiş 2. Baskı*, Günay Yayıncılık, Konya.
- Memiş, E. (2006), *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Baran Matbaacılık, Ankara, 1. Baskı.
- Memiş, E. (2007), *Eski Çağlarda Mezopotamya En Eski Çağlardan Assur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar*, Bursa.
- Öztan, B. (1998), *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, Ankara. 3. Baskı.
- Özgüç, T. (1950), *Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara.
- Parmaksızoğlu, İ. –Çağlayan, Y. (1976), *Genel Tarih I Eskiçağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara.
- Roth, M. (1997), *Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta.
- Sander, O. (1999), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 7. Baskı.
- Sever, H.(1992), Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı, *Bulleten*, C. LVI, S. 217, Ankara.
- Sever, H.(1995), Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970–1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler, *Bulleten*, T.T.K., C. LIX,S. 224, Ankara.
- Şahin, H., A. (2006), Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, s. 121-151.

- Şenel, A. (1996), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 6. Baskı.
- Tosun, M.-Yalvaç, K. (1975), *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-saduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üçok, C. –Mumcu, A. (1976), *Türk Hukuk Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Yıldırım, R. (1996), *Eskiçağ'da Anadolu*, Meram Yay., İzmir.
- Yıldırım, R. (1996), *Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, Meram Yay, İzmir.
- Yıldırım, R. (2000), *Uygarlık Tarihi (Ders Notları)*, Tübitak Yayınları, İzmir.
- Yıldırım, R. (2002), *Uygarlık Tarihine Giriş*, Meridyen Yayınları, İzmir.
- Yiğit, T. (1999), Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S.2, Ankara, s. 53–69.

ÖZGEÇMİŞ

09.09.1980 tarihinde Isparta'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Isparta Nazmi Toker ilköğretim okulunda, lise eğitimini Isparta Gazi Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladı ve 2004 yılında mezun oldu. 2005 yılında aynı üniversitede Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.